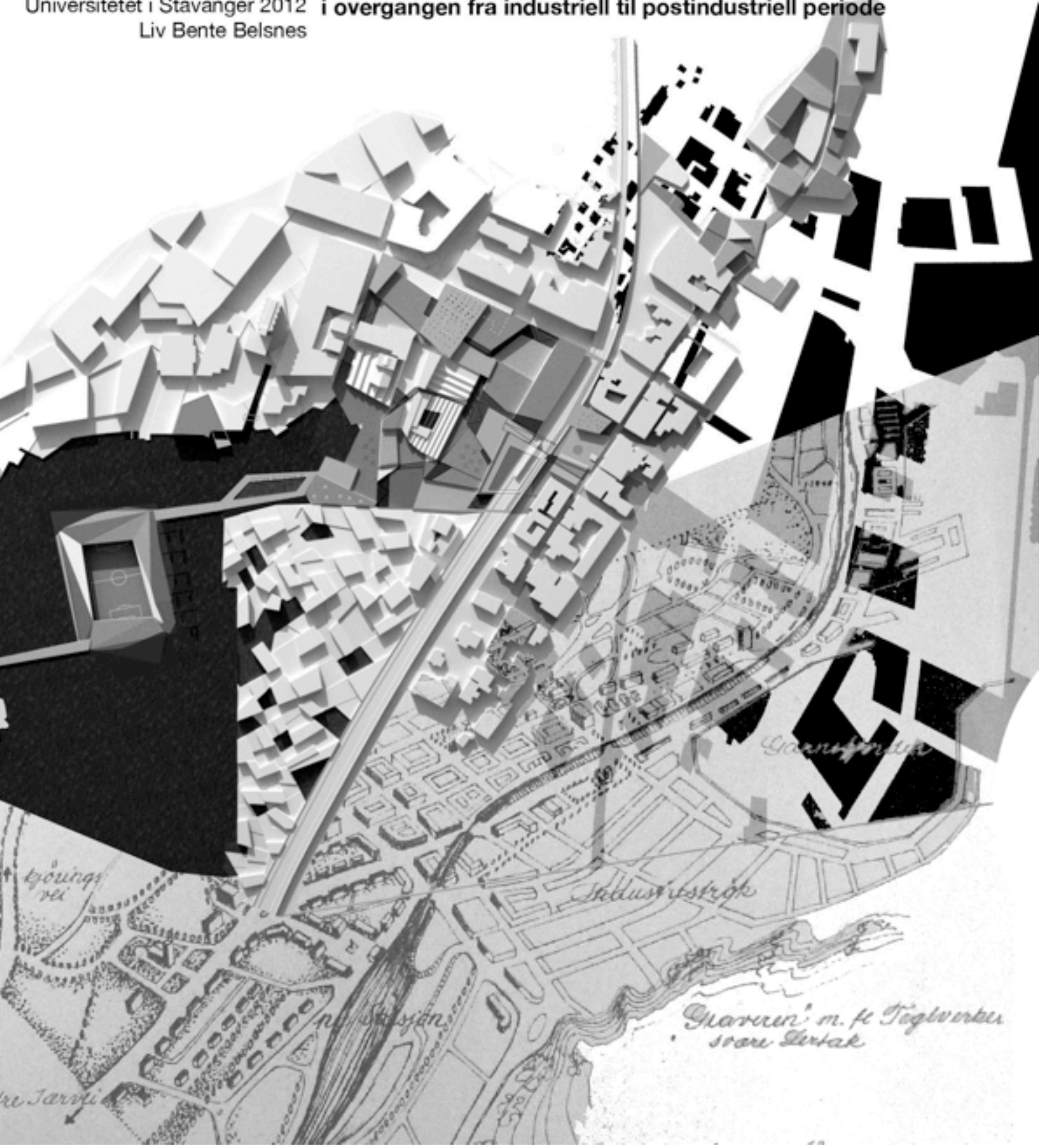

Sandnes et laboratorium for utopier

Masteroppgave
Kunst- og kulturvitenskap
Universitetet i Stavanger 2012
Liv Bente Belsnes

Sentrumsplanlegging
i overgangen fra industriell til postindustriell periode

Jeg vil først og fremst takke mine veiledere ved UiS, Lise Nordenborg Myhre og Hild Sørby, for uvurderlige innspill og moralsk støtte i prosessen, samt for å ha utvidet min faglige horisont og innsikt i hva byforskning kan dreie seg om. Gode diskusjoner med medstudenter i tidlige faser av masterstudiet har også vært viktige, særlig for forståelsen av bredden og sammenhengene som ligger i fagfeltet kunst- og kulturvitenskap. Både intervjuobjektene og de ansatte ved Universitetsbibliotekets arkiv i Trondheim og Interkommunalt arkiv i Stavanger fortjener takk for bidrag og god service. Videre vil jeg takke familien, særlig mamma for kunnskap og tålmodighet i langvarige samtaler om oppgaven. Denne prosessen hadde også vært mye tyngre uten nære venner i både Stavangerområdet og Oslo – jeg takker dere for livsviktig inspirasjon og avveksling. Mest av alle vil jeg likevel takke min gode venn Even for alt jeg allerede har nevnt ovenfor. Din dyktighet og ukuelige interesse har utkrystallisert seg i skarpsindige kommentarer av både faglig og mindre faglig karakter, noe som har gjort både jobben og friminuttene til en glede; tusen takk!

Liv Bente Belsnes, Sandnes 23.01.2012.

3 Forord

4 Innhold

6 Kapittel 1: Innledning

- 6 • Tema og problemstilling
- 6 • Sandnes
- 7 • Oppgavens oppbygging

DEL 1 Oppgavens rammer

8 Kapittel 2: Empirisk grunnlag

- 8 • Sandnes sentrum
- 13 • Waterfront
- 13 • Sandnes kulturhus
- 15 • Vitenfabrikken
- 17 • KinoKino
- 20 • Sverre Pedersens plan
- 21 • Snøhettas mulighetsstudie

22 Kapittel 3: Teorigrunnlag

- 22 • Thirdspace
- 25 • Spatial reduksjonisme
- 26 • Heterotopia
- 27 • Utopia
- 28 • Globalisering, urbanisering og neoliberalisering
- 30 • Glokalisering og glurbanisering
- 31 • Imagebygging
- 33 • Kultur som byutviklingsstrategi

34 Kapittel 4: Metode

- 34 • Thirdspace
- 34 • Analyse av empirisk grunnlag (casestudie)
- 35 • Analyse av representasjoner
- 35 • Arkivanalyse
- 36 • Intervju
- 37 • Kritiske momenter

DEL 2 Analyse

39 Kapittel 5: En hensiktsmessig og pen by

- 39 • Visjon
- 39 • Starchitects
- 41 • Sverre Pedersen
- 43 • Med infrastruktur som ordnende element
- 45 • Sonedeling
- 46 • Impulser fra hagebybevegelsen
- 48 • Forretningscentrum i nord
- 50 • Det nye stasjonsområdet på Skeiane
- 52 • Representasjonene
- 55 • «I sentrum for fremtiden»

57 Kapittel 6: Typisk Sandnes

- 57 • «Typisk Sandnes» – Arkitektkontoret Snøhettas mulighetsstudie for Sandnes sentrum
- 59 • Byidentitet
- 61 • Entreprenørbyen
- 66 • Representasjoner
- 71 • Infrastruktur
- 73 • Utopi?
- 75 • Fra governing til governance

77 Kapittel 7: Kultur som byutviklingsstrategi – spatial reduksjonisme?

- 77 • Kultur som byutviklingsstrategi i den postindustrielle byen
- 80 • Waterfront
- 83 • Sandnes kulturhus – industriell kulturarv og samtidsdans
- 84 • Vitenfabrikken – fra sykkel- til kunnskapsproduksjon
- 86 • KinoKino – fra bred til smal kultur?

89 Kapittel 8: Et laboratorium for utopier?

- 89 • Spatio-temporal utopi
- 90 • Heterotopia
- 91 • Turistifisering
- 94 • Thirdspace – real-and-imagined

97 Kapittel 9: Avslutning

100 Litteratur

107 Illustrasjoner

Kapittel 1

Innledning

Opgavens overordnede tema er byplanlegging i overgangen fra den industrielle til den post-industrielle perioden.¹ Mer konkret er målet å gi et svar på hvorfor og på hvilken måte utopien kommer til uttrykk i sentrumsplanleggingen i Sandnes.

Sandnes

Sandnes har som sin visjon at byen skal være «i sentrum for framtiden.» Jeg har ønsket å gripe spesielt tak i denne visjonen som et springbrett for analysen. Framtiden er en utopi. Vi vet nemlig ikke om den kommer. Dette er en kjensgjerning som gjør at jeg ønsker å se nærmere på relasjonen mellom utopibegrepet og den faktiske byplanleggingen i Sandnes, i det minste vesentlige aspekter ved den. I denne sammenhengen har jeg ønsket å skape et spenn i både temporalitet og spatalitet ved å studere en plansituasjon i den industrielle perioden og i en kontemporær kontekst, samt å se sammenhengen mellom ulike skalanivåer. Dette gjelder på den ene siden globale trenders innvirkning på lokale forhold, men også forholdet mellom enkeltbygninger og byen som helhet. Jeg vil presisere at jeg har avgrenset det empiriske grunnlaget til sentrumsområdet.

Den amerikanske kulturgeografen Edward W. Soja opererer med tre hovedkategorier av rom i sin thirdspaceteori; det spatiale, det historiske og det sosiale eller levde rom (1996). Teorien utgjør et nyttig verktøy for de forholdene jeg ønsker å studere, nemlig det spatiale, det temporære og det utopiske ved byplanleggingen. Denne teorien vil derfor også være metodologisk viktig fordi den bidrar til en begrepsmessig avklaring og til å ordne de ulike aspektene ved materialet.

Sandnes ligger sentralt plassert på Nord-Jæren og har landets kraftigste vekst på over 2,0% (www.sandnes.kommune.no). Dette medfører et press på sentrumsområdet. Jernbanen fungerer som et fysisk, visuelt og mentalt skille i sentrum. I dag foregår de store byutviklingsprosjektene hovedsakelig på østsiden av jernbanen. Den overordnede problematikken i sentrum dreier seg derfor i stor grad om balansegangen og kontakten mellom øst og vest. I tillegg er byens kontakt med fjorden et viktig tema, som i så mange andre byer med sjølinje. Sandnes blir også til en viss grad definert ut fra sin relasjon til Stavanger, landets oljehovedstad. Byene vokser stadig tettere sammen, men det er delte meninger om de bør bli til én by. Stavanger spiller historisk sett en kulturelt dominant rolle, men Sandnes har attraktive arealer egnet for utbygging. En viktig forskjell mellom de to byene er også graden av

¹ Her brukes begrepene 'industriell' og 'postindustriell' som betegnelser på periodene der henholdsvis industriproduksjon og tjenesteytende næringer utgjør grunnpilarer i byøkonomien.

‘ferdigstillelse.’ Sandnes er inne i en kraftig transformasjonsprosess, noe som også gjør byen relevant og interessant å studere i et byutviklingsperspektiv.

Oppgavens oppbygging

Oppgaven er delt i to hoveddeler; ‘oppgavens rammer’ og ‘analyse.’ Den første delen består av tre kapitler som gjennom sin rekkefølge reflekterer oppgavens induktive vitenskapsteoretiske tilnærming. Jeg har valgt å besvare problemstillingen med utgangspunkt i det empiriske grunnlaget. Jeg starter derfor med å presentere analyseområdet i kapittel 2. Her blir empirien avgrenset og de enkelte analyseenhetene kort presentert. Deretter følger teorikapittelet hvor jeg introduserer de viktigste teoretiske retningene som benyttes i oppgaven, nemlig Edward W. Sojas thirdspaceteori samt begrepene ‘utopia’ og ‘heterotopia.’ Videre presenterer jeg teorier som omhandler globalisering, neoliberalisering og urbanisering. Metodekapittelet avslutter den første hoveddelen. Her gjør jeg kort rede for metodene som er benyttet til å besvare problemstillingen, nemlig analyse av empirisk grunnlag (casestudie), analyse av representasjoner, arkivanalyse og intervjuer.

Analysedelen består av fire kapitler hvor jeg belyser problemstillingen fra ulike temporære og teoretiske ståsteder, i tillegg til å belyse ulike deler av analysegrunnlaget. I kapittel 5 har jeg valgt å eksemplifisere planleggingen fra den industrielle perioden med den norske arkitekten og byplanleggeren Sverre Pedersens (1882-1971) plan for Sandnes som ble påbegynt i 1939 og vedtatt i 1949. Som et hovedeksempel fra kontemporær planlegging har jeg i kapittel 6 valgt å studere det norske arkitektkontoret Snøhettas mulighetsstudie for Sandnes sentrum fra 2010. Denne drøftes med hensyn til kjente trekk ved den postindustrielle byen kombinert med tilbakeblikk til Pedersens planer. Gjennom disse to eksemplene viser jeg på hvilken måte planleggingen har endret seg med hensyn til både aktører, ideologi og framstilling. Nettopp disse visuelle representasjonene kan ofte fortelle oss noe annet om tidsånd og agenda enn det skriftlige kilder og sentrale personer kan. I kapittel 7 gjør jeg et dypdykk i både tema, empiri og teori. Her drøfter jeg tre utvalgte bygningers² rolle i det postindustrielle bruddet relatert til temaet kultur som byutviklingsstrategi. Avslutningsvis går jeg nærmere inn på noen begreper som er sentrale for besvarelsen av problemstillingen, nemlig ‘utopia,’ ‘heterotopia’ og ‘thirdspace,’ og gjør refleksjoner omkring hva de foregående analyse-kapitlene, spesielt kapittel 6, har brakt til syne i relasjon til disse. Oppgaven avsluttes endelig med en kort oppsummering.

Jeg har brukt forkortelser på avisene *Stavanger Aftenblad (SA)*, *Iste mai Stavanger (Iste mai)*, *Stavangeren (Stav.)* og *Rogaland (Rog.)*.

² Sandnes kulturhus, Vitenfabrikken og KinoKino.

Empirisk grunnlag

Sandnes ligger sentralt plassert på Nord-Jæren, med Stavanger i nord og Bryne i sør. Kommunen har nylig passert 66.000 innbyggere, er Norges 8. største by og 9. største kommune (www.sandnes.kommune.no). Sandnes er den hurtigst voksende av de større byene i landet med en årlig vekst på over 2,0%, noe som er forventet å fortsette (ibid.). Dette henger delvis sammen med kommunens store utstrekning og en større tilgang på ikke-dyrkbar jord egnet til utbygging enn nabokommunene. Folketallsveksten vil nødvendigvis også påvirke sentrum, som utgjør mitt studieområde.

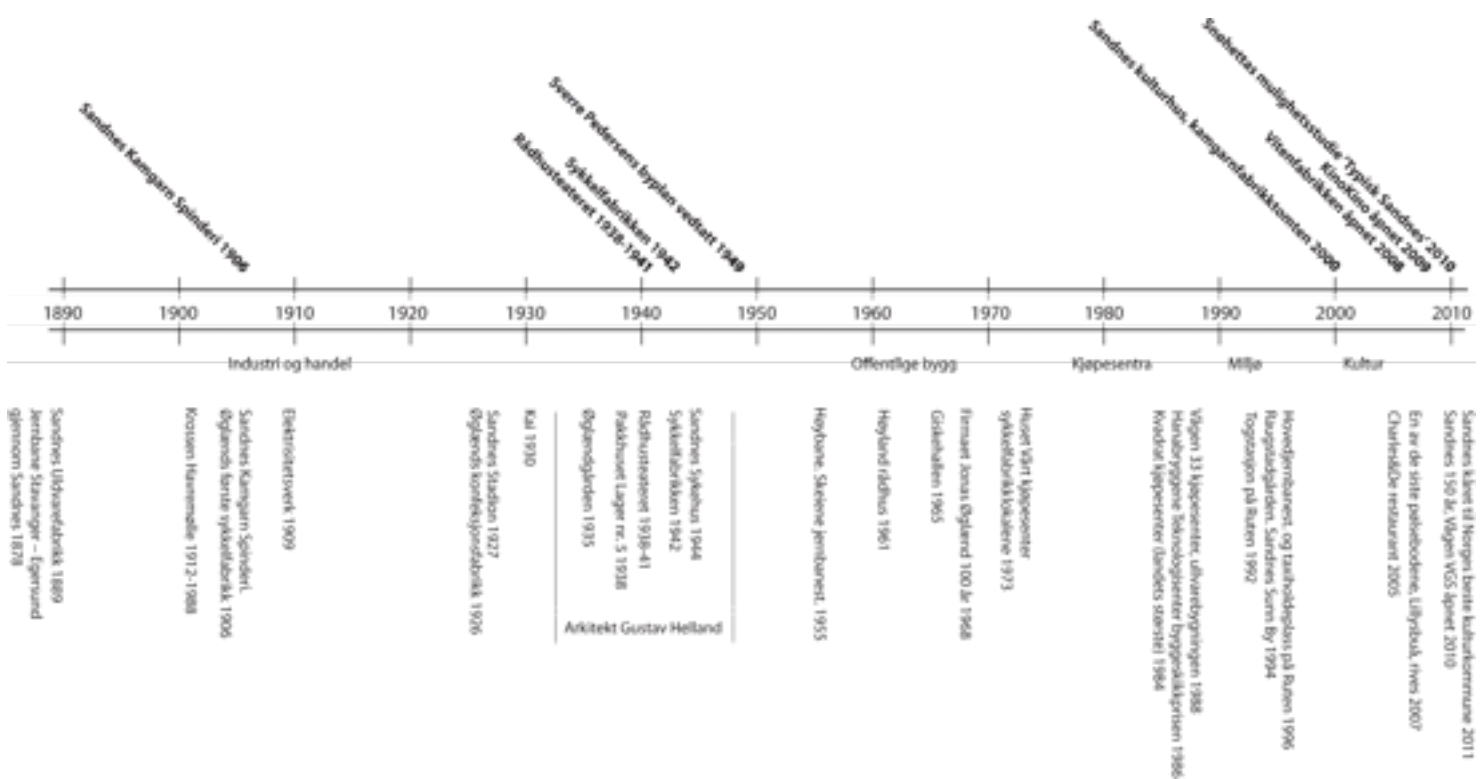
Jeg tar for meg sentrum som helhet gjennom Sverre Pedersens og Snøhettas prosjekter i kapittel 5 og 6. I kapittel 7 konsentrerer jeg meg spesielt om tre kulturinstitusjoner i sentrum, nemlig Sandnes kulturhus, Vitenfabrikken og KinoKino.

Kulturhuset ligger i tilknytning til Vågenområdet, som er interessant fordi det er inne i en transformasjonsprosess med hensyn til både formål og utnyttelsesgrad. Det har samtidig betydning som et konkret eksempel på hvordan kultur erstatter industri. Vitenfabrikken er arkitektonisk relevant å diskutere med tanke på tilpasningen til eksisterende bygningsmiljø. Bygningen er en del av et historisk industri- og handelstyngdepunkt i sentrum. KinoKino, senter for kunst og film, som er etablert i det opprinnelige Rådhuseteateret, representerer ny bruk av en eksisterende bygning som har utgjort et kulturelt, men også offentlig tyngdepunkt i byen.

Dette kapittelet dreier seg om både firstspace- og secondspace epistemologi. De materielle firstspacestrukturene fremstilles på forenklet vis gjennom kart, tegninger og fotografier, som i seg selv tilhører det ideologiske secondspace. På teorisiden er empirien også knyttet til kommunens planer for de enkelte områdene. Disse har både en imagebyggende side og intensjoner om å tilby innbyggerne en velfungerende by med interessante tilbud. Målet med kapittelet er for det første å danne et grunnlag for besvarelse av problemstillingen, altså utopiens rolle, og for det andre å etablere en dekkende beskrivelse av de materielle og ideologiske strukturene som har betydning for produksjonen av det aktuelle urbane *levde rom*, eller thirdspace.

Sandnes sentrum

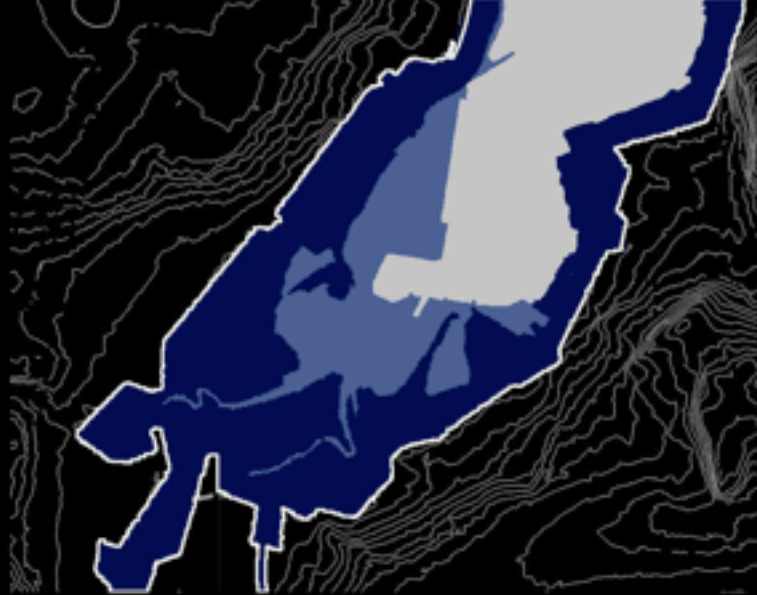
Sandnes sentrum ligger innerst i Gandsfjorden, har i hovedsak et flatt terreng og avgrenses topografisk av stigninger mot bydelen Stangeland i vest og Hana/Austrått i øst. I figurene 2.2.1 og 2.2.2 markeres det flate arealets utstrekning med blått, mens det lyseblå området i figur 2.2.1 viser utfylt område.

Figur 2.1 TIDSLINJE: Bygningene og planene som behandles spesielt i oppgaven er plassert over linjen, mens andre representative bygg og hendelser er plassert under tidslinjen. Stikkord for de enkelte periodene er notert horisontalt. Sverre Pedersens plan ble produsert i perioden hvor arkitekt Gustav Helland fikk oppført noen av de viktigste modernistiske bygningene i byen, blant annet sykkelfabrikken og rådhuset, som får ny betydning på 2000-tallet gjennom Vitenfabrikken og KinoKino. Mens Pedersen opererte i en periode hvor industri og handel stod sentralt, kom Snøhetta på banen etter et tiår med en kulturell satsning.

Figur 2.2.2 viser hvordan stigningen i terrenget gjør det vanskelig å forlenge kvartalsstrukturen og vi ser overgangen til en mer punktuell og spredt småskalabebyggelse i området omkring den flate sonen. Jernbanen skaper en form for todeling av sentrum, markert med den røde linjen i figur 2.2.3 og 2.2.4. Vest for denne ligger det som gjerne kalles Gamlebyen. Her finner en kvartalsstruktur med tett bebyggelse i ulik skala.

Den sterkt trafikkerte hovedgjennomfartsåren Elvegaten (markert med gult i fig. 2.1.4) bidrar til en ytterligere oppdeling av sentrum. Området som defineres av jernbanen i vest og Elvegaten i øst domineres av bygninger i større skala enn i Gamlebyen. En finner heller ikke den samme stramheten i kvartalsstrukturen. Rutebilstasjonen med det store byrommet Ruten og det tilliggende bygningskomplekset bestående av kjøpesenter (Amfi Vågen 33), hotell og kino, dominerer denne sonen. Øst for Elvegaten er kvartalsstrukturen oppløst og mange av bygningene har stor grunnflate. Sonen i forlengelsen av Gandsfjorden sørover deles i Indre Vågen mot sjøfronten og Vågenområdet i sør. Store deler av området øst for Elvegaten omarbeides i disse dager. Havnevirksomheten i Strandgata og industrien i Vågenområdet flytter ut og nye funksjoner, i hovedsak boliger, næringsvirksomhet og ulike kulturformål etableres. Området øst for sentrum ligger også i bratt terreng. Figur 2.2.2 viser hvordan landskapet medfører en lineær bebyggelsesstruktur som følger kotene. Denne tydelige forbindelsen mellom landskapet på stedet og bebyggelsesstrukturen illustrerer hvordan det fysiske rommet, eller firstspace, legger premisser for hvordan sentrum kan utvikle seg.

Figur 2.1.1: Topografi

Figur 2.1.2: Topografi og bebyggelsesstruktur

1 Sandnes sykehus

2 Klokkno

3 Tinghuset

4 Sandnes Havn

5 Amfi Vågen kjøpesenter

6 Rutebilstasjon

7 Pakkhuset

8 Kulturhuset

9 Vitenfabrikken

10 Indre Vågen boligprosjekt

11 Bibliotek

12 Øglændgården

13 Silo

14 Teglverkslager

15 Klo

16 Vågen VGS

17 P-hus

18 Gruppe av Industribygg

N

Figur 2.1

Figur 2.2.3: Funksjoner i industriell periode

Figur 2.2.4: Funksjoner i postindustriell periode

Figur 2.3.1 SITUASJONSPLAN: Illustrasjonen til venstre viser at Sandnes kulturhus er innrammet av Elvegata i vest, Vågenområdet i øst og Sandnes indre havn i nord. Områdeplanen for havneområdet ble vedtatt 20.10.2011.

Figur 2.3.2 KULTURHUSET: Bildet til høyre viser kulturhusets inngangsparti.

Sentrumsområdets utbredelse får en naturlig begrensning av de topografiske forholdene.

Figurene 2.2.3 og 2.3.4 viser forenklet de formålmessige endringene som har foregått i overgangen fra den industrielle til den postindustrielle byen. Industrien lå opprinnelig i sonen omkring havnen. Her ble det drevet teglverksindustri, kamgarnfabrikk (etablert 1906) på dagens kulturhustomt og ullvarefabrikk (etablert 1889) hvor kjøpesenteret Amfi Vågen 33 holder til i dag. I figuren markeres industrisonen med fiolett. I dag er industrien på vei ut av sentrum og er derfor utelatt i høyre del av figuren. Da magasinet Øglændgården³ ble bygget i Krossen i 1935 hadde Øglændkonsernet holdt til her siden 1868 med det som opprinnelig var en landhandel. Øglænd ønsket nå et topp moderne kjøpesenter etter inspirasjon fra Tyskland og Holland, og det ble lagt særlig vekt på tiltrekkende utstillingsvinduer (Sørby 2011:59). Krossen utgjorde lenge handelstyngdepunktet i Sandnes og markeres med blått i figur 2.2.3. Handelsområdet ekspanderte imidlertid og brer seg i dag utover gågaten Langgata med sidegater og kjøpesenteret Amfi Vågen 33 mellom jernbanen og Elvegata, som vist i figur 2.2.4. Rådhuseteateret ble bygget i 1938-1941 og med sin kombinasjon av rådhus og kino utgjorde det et kulturmessig og offentlig tyngdepunkt i Sandnes. Dette markeres med rødt i figur 2.2.3. I dag har byen imidlertid mange kulturtilbud, som domineres av tre hovedtyngdepunkter, nemlig kulturhuset i Vågenområdet, Vitenfabrikken nær Krossen og KinoKino i Rådhuseteateret (fig. 2.2.4).

³ Øglændgården var Rogalands første funksjonalistiske forretningsgård og ble tegnet av arkitekt Gustav Helland (Sørby 2011:59). Bygningen er nå planlagt revet for å gi plass til et moderne kjøpesenter.

Figur 2.3.3 NÆRMILJØ: Bildet viser Sandnes kulturhus sett fra nord-øst.

Waterfront

Sandnes har sterke tradisjoner som industriby og handelsby, og nå kanskje tilsvarende sterke ambisjoner om å bli kulturby. I målsetning nr. 5 i Strategisk kulturplan ønsker kommunen å «stimulere til historisk bevissthet og identitet blant innbyggerne i Sandnes» (2005:32). To av strategiene er å «jobbe for at byens historie og kulturminner skal bli en viktig del av Sandnes sin by- og stedsidentitet (...)» og «synliggjøre byens industri- og næringshistorie (ibid.)»

Transformasjon av sjønære urbane områder har blitt en internasjonal trend (Bergsli 2005:105). Dette gjelder også Sandnes Indre Havn og Indre Vågen. Den internasjonale utviklingen genereres av at industri og havnevirksomhet flytter ut, ofte for å inngå i større regionale havneforetak, noe som frigjør attraktivt areal i byggingen av den postindustrielle byen (ibid.). Gjennom disse prosessene materialiseres den globale påvirkningen fra interurban konkurranse med rot i det neoliberalistiske planleggingsparadigmet. En kan derfor si at slike waterfrontområder i høy grad utgjør stedliggjøringen av disse politiske og økonomiske kreftene eller det som kan kalles den neoliberalistiske utopien, og således er et aktuelt empirisk grunnlag for oppgavens problemstilling.

Både havneområdet og Vågenområdet spiller viktige roller i både den industrielle og den post-industrielle perioden. Dette kommer til uttrykk i kapittel 5 og kapittel 6.

Sandnes kulturhus

I 1897 etablerte Sandnes Kamgarnfabrik seg på Fjærå, som det første kamgarnspinneri i landet (Hove 2007). I 1906 fikk fabrikken engelske eiere og endret navn til Sandnes Kamgarn Spinderi, som utvidet sin produksjonsevne i 1932 og fusjonerte med Sandnes Uldvarefabrik i 1975 (ibid.). Nå ligger

Figur 2.4.1 SITUASJONSPLAN: Illustrasjonen til venstre viser at Vitenfabrikken deler kvartal med Solaveien 10, som også benyttes av Jærmuseet, samt Krossen havremølle, møllermesterboligen og parkeringsplassen som er planlagt til vitenpark. Solaveien 10 forbindes med en gangbro/portal til kvartalet i nord, hvor resten av Øglænds sykkelfabrikk fra 1942 ligger. Ett kvartal øst for Vitenfabrikken ligger Krossen, hvor Øglænd oppførte sin første landhandel og senere regionens første magasin, Øglændgården, i 1935. I Langgata, som i dag er byens gågate, ligger også Øglænds første sykkelfabrikk fra 1906. Området er altså preget av viktig handels- og industrihistorie.

Figur 2.4.2 INNGANGSPARTI: Bildet til høyre viser fasaden mot øst. Her ser vi hvordan bygningen forholder seg til gatesituasjonen med vrimleplass foran inngangen. I kveldsmørket kommer virkningen av diodeskjermene i fasaden og på forplassen godt til syne. Bak i motivet ser vi også refleksjonen av lysskiltet «Huset Vårt,» navnet sykkelfabrikken fikk da den ble omdannet til kjøpesenter i 1973. I tillegg aner vi Ståle Kyllingstads relieffer på broen mellom de to sykkelfabrikkbygningene (1942).

Sandnes Kulturhus på dette stedet, etablert ved inngangen til år 2000. Bygningen er tegnet av arkitektkontoret Hoem, Kloster, Schelderup & Tonning.

Bygningen tilhører et kvartal på størrelse med Amfi Vågen 33-kvartalet i vest. Til sammenligning strekker disse seg omtrent 2,5 ganger lengden av et ordinært kvartal i Gamlebyen. Her ligger, i tillegg til kulturhus med bibliotek, en fraflyttet politistasjon og parkeringshus tilknyttet kjøpesenteret. I kvartalet på østsiden ligger et nyere leilighetsbygg og den nye Vågen VGS for musikk, dans og estetiske fag. Mauritz Kartevolds plass knytter kulturhuset til Gandsfjorden i nord. Bygningen har tre hovedvolumer som trappes ned i skala mot fjorden. De to bakre volumene med scener har saltak, mens den laveste bygningsdelen med inngangssone og restaurant i forkant har shedtak, noe som representerer en gjendiktning av det originale industribygget på tomte.⁴ Helt i front står den originale fabrikkpipa. Tegl og glass er de dominerende materialene. De er brukt på en kontrasterende måte ved å skape tette teglkleddede volumer til kulturhusets scenefunksjoner og transparente glassflater i det offentlige frontvolumet som huser restaurant og foajé, og som åpner seg mot byen i alle tre fasader. Kombinasjonen av konnotasjonene til byens tradisjonelle industri-arkitektur og moderne materialbruk bidrar til å gi bygningen et postmoderne arkitektonisk uttrykk.

I kulturminneplanen ligger kulturhuset innenfor sonen som kalles «Industriområdet.» Her ser kommunen på det å eksponere og ivareta industrihistorien som en hovedutfordring og det er derfor en

⁴ Shedtaket ble gjerne brukt i industribygg med stor grunnflate hvor vinduslys ikke var tiltrekkelig. Takformen muliggjorde nemlig lysinntak ovenfra.

Figur 2.4.3 SILKETRYKK: Bildet til venstre viser det grønne, silketrykkede sirkelmønsteret i fasaden. Glassfronten er trukket ut fra veggens slik at sirkelmønsteret kaster skygger på betongflaten. Vi ser også hvordan Ståle Kyllingstads relieffer reflekteres i glassfasaden.

Figur 2.4.4 KONTEKST: Bildet til høyre viser fasaden mot Oalsgata i sør. Her ser vi hvordan bygningen forholder seg til den omkringliggende arkitekturen i farge og skala. Til venstre for Vitenfabrikken ligger Solaveien 10 vegg-i-vegg. Til høyre i bildet ser vi Krossen havremølle. Det er planlagt å legge parkeringen i front under bakken og etablere en vitenpark med direkte adkomst fra kaféen.

av strategiene å «sikre at funksjonsendring gjenspeiler original funksjon i fasade/bygningsform» (2005:25). Kulturhuset er et nybygg med historiske referanser. Ved å gjenta det opprinnelige shedtaket i frontfasaden gir bygningen konnotasjoner til industriperioden. I denne oppgaven blir kulturhuset spesielt omtalt i kapittel 7 som en del av vurderingen av Sojas *spatiale reduksjonisme*.

Vitenfabrikken

Nybygget for Vitenfabrikken er første byggetrinn i utviklingen av et regionalt Vitensenter i Rogaland. I 2004 vant utkastet «Jonas og Vitenfabrikken» fra Askim/Lantto Arkitekter den inter-nasjonale plan- og designkonkurransen for prosjektet. Vitenfabrikken er etablert som en kunnskaps-formidler for å stimulere til økt interesse for realfagene blant barn og skoleungdom. Fabrikken åpnet dørene 22. mai 2008. Læring foregår gjennom interaktiv deltakelse i øvelser og forsøk, og fokuserer på de historiske sammenhengene i utviklingen av vitenskap, teknologi og kunst.

Vitenfabrikken ligger i randsonen av kvartalsstrukturen mot Oalsgaten, hovedgjennomfartsåren i øst/vest-retning og er en del av Gamlebyen. Nybygget Vitenfabrikken er knyttet til bygninger som representerer viktig næringshistorie i Sandnes, som Jonas Øglænds⁵ sykkelfabrikk, ferdigstilt i 1942. Opprinnelsen var Øglænds 3. sykkelfabrikk i Erling Skjalgsonsgt. samt et lite kjelhus fra 1912/13. I perioden 1933-36 ble disse bygningene inkorporert i et større anlegg som nærmest fylte et helt kvartal. Dette fabrikanlegget ble tegnet av arkitekt Gustav Helland. Han lot den gamle fabrikk i Jugendstil stå urørt, mens nybygget fikk en enkel funksjonalistisk/nyklassisistisk utforming. I 1941 ble det

⁵ Jonas Christian Jakobsen Øglænd (1847-1931), kjøpmann og industrigründer, kjent bl.a. for DBS-sykkelen. Jonas Øglænd etterlot seg flere viktige modernistiske industrirelaterte bygninger i Sandnes, som Øglændgården (1935) i Krossen og lagerbygning nr. 5 og 6 (1938) i Vågenområdet, alle tegnet av arkitekt Gustav Helland.

Figur 2.5.1 SITUASJONSPLAN: Ortofotoet til venstre viser Rådhuseteaterets lokalisering i nærheten av offentlige funksjoner som sykehus, brannstasjon og byens tidligere hovedtorg, Gamlatorget.

Figur 2.5.2 KINOKINO: KinoKino (2009) holder til i det opprinnelige Rådhuseteateret (1938-1941). Bildet til høyre viser fasadene mot vest og sør med KinoKino-lysskiltet over inngangen på hjørnet.

etablert et nytt stort bygg, Solavn. 10, i kvartalet sør for sykkelfabrikken og disse ble forbundet med en gangbro i 1942. Broen ble senere utsmykket av kunstneren Ståle Kyllingstads keramikkfigurer med motiver fra byens næringshistorie. Solaveien 10 er i dag knyttet direkte til Vitenfabrikkens nybygg. Etter at sykkelfabrikken hadde flyttet ut av byen ble regionens første kjøpesenter (til forskjell fra magasin), Huset Vårt, etablert her i 1973. Sandnes har vært en handelsby fra starten og dette kjøpesenteret har vært en viktig del av byens næringshistorie. Vitenfabrikken er også tilknyttet Krossen havremølle (med møllerbolig) som ble etablert i 1912. Den lå sentralt plassert i forhold til handelssenteret Krossen og havnen. I en periode stod møllene i Sandnes for $\frac{2}{3}$ av havregrynsproduksjonen i landet. Krossen Havremølle var den siste i Sandnes da den ble avviklet i 1988, ifølge Jærmuseets nettsider.

Hovedvolumet av Vitenfabrikken er formet som en boks og er trukket tilbake fra gatelinjen mot Storgaten. Dette gir rom for de lavere bygningene møllermesterboligen og trehusmiljøet omkring krysset Solaveien/Storgaten (fig. 2.4.1). Her dannes en vrimleplass foran inngangspartiet som vender seg mot byen (fig. 2.4.2). Det er etablert en passasje mellom nybygget og havremøllen. Denne leder de besøkende fra forplassen til den planlagte Vitenparken sørvest i kvartalet. På gateplan er fasadene i stor grad av glass, noe som skaper en god kommunikasjon mellom ute- og innerom. Over denne delen er boksen utformet som et tett volum. Det oppnås dermed en kontrastvirkning mellom den åpne, ekstroverte 1. etasjen og den introverte utstillingsdelen over. Fasadene foran utstillingsarealene over gateplan er utformet med en utenpåliggende glassvegg med belysning og silketrykket grafisk mønster av grønne sirkler (fig. 2.4.3). Mønsteret er repetert på klimaveggen bak, noe som skaper optiske effekter ved bevegelse langs fasaden. Prinsippet med den doble fasaden ble introdusert for å annonsere Vitenfabrikkens aktiviteter og for å kunne konstruere energibesparende løsninger ved å innpasse både solceller og solfangere (Askim/Lantto 2009). Arkitektene sier at intensjonen var å gi fasaden et uttrykk

Figur 2.5.3 ART DECO: *Bildet til venstre viser den nordlige fasaden, som har bygningens sterkeste innslag av art deco.*

Figur 2.5.4 FUNKSJONALISME: *Bildet til høyre viser den vestlige fasaden. Etablering av heis har gjort at midtpartiet av båndvinduene er tettet.*

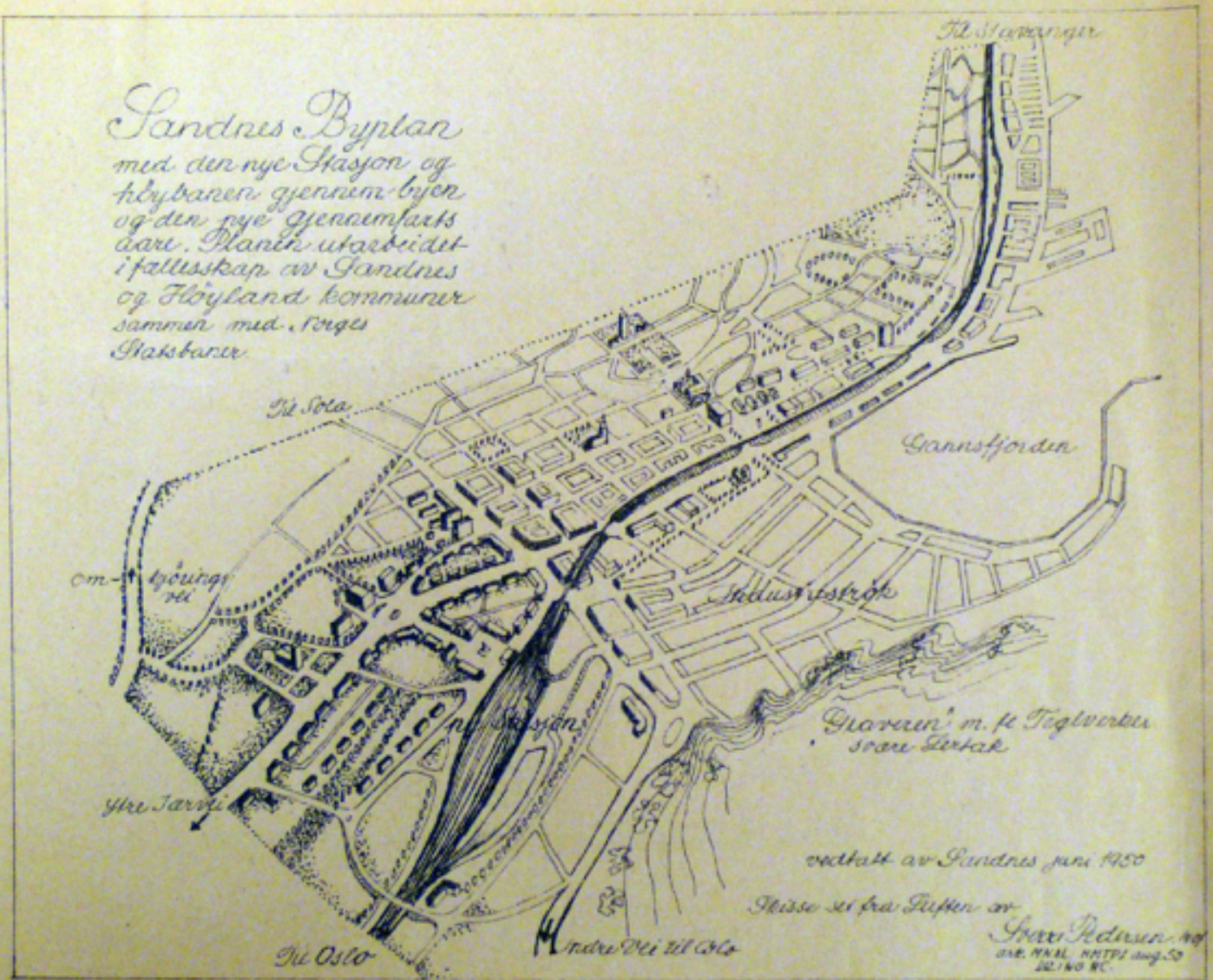
som underbygget senterets funksjon som læringssted for teknologi og vitenskap (ibid.). Det har foreløpig ikke vært budsjetter for verken prosjektering eller etablering av energibesparende teknologi, men disse løsningene kan integreres over tid (ibid.). Opprinnelig ønsket arkitektene å inkorporere diodeteknologi i hele fasaden, slik at den kunne fylles med levende bilder som reflekterte den innvendige funksjonen (ibid.). Av økonomiske årsaker har en til nå bare opprettet et mindre felt i frontfasaden (fig. 2.4.2). Tanken om en slik fasade er imidlertid en interessant aktualisering av oppgavens røde tråd, nemlig spenningsfeltet mellom det virkelige og det forestilte. Forøvrig er planetariet en stor attraksjon ved Vitenfabrikken.

KinoKino

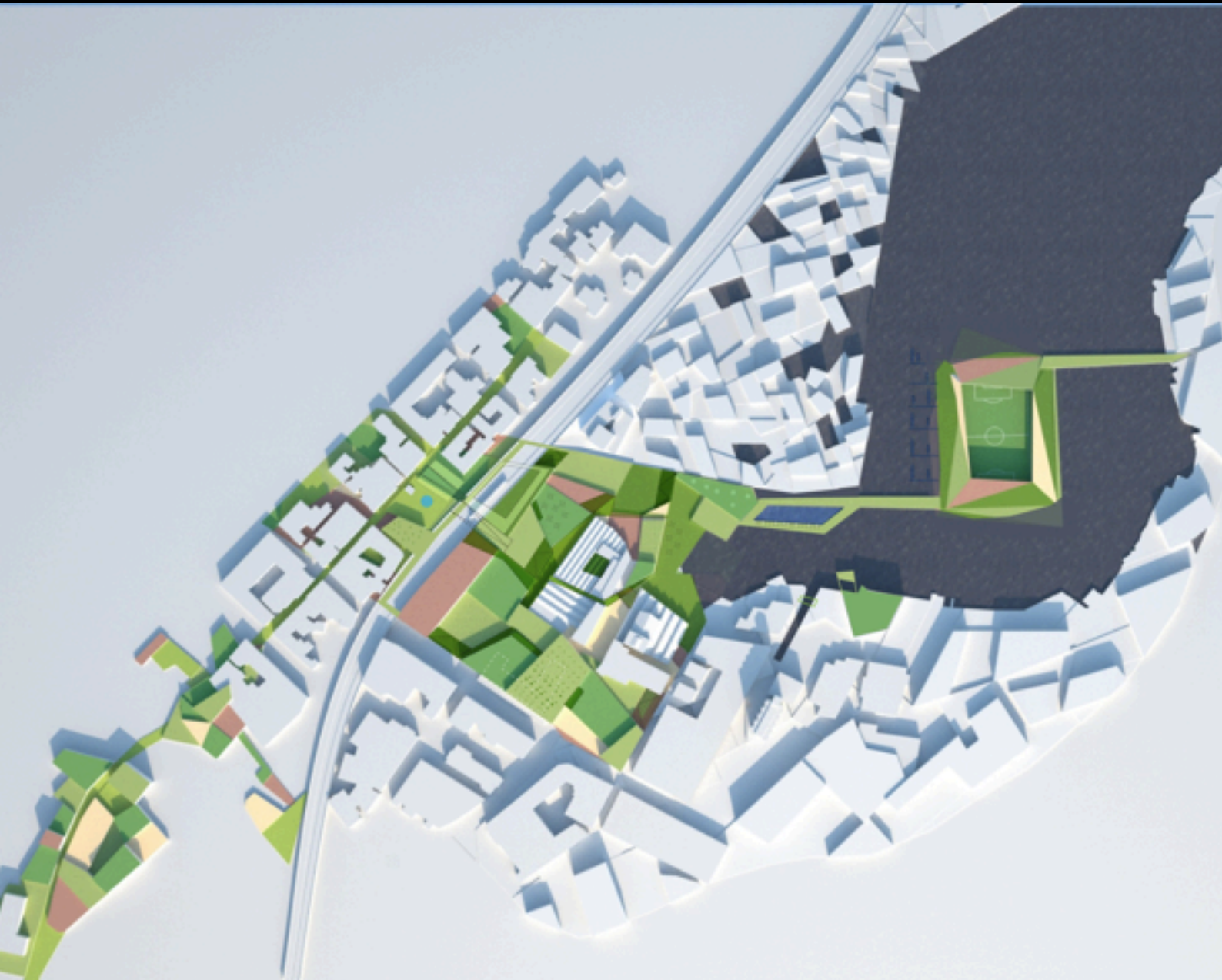
Kunsthallen KinoKino i Olav Kyrres gate 5 åpnet høsten 2009 og ble etablert i bygningen som opprinnelig hadde navnet Rådhussteateret. Det ligger i likhet med Vitenfabrikken i Gamlebyen og er omkranset av Storgaten i vest, Olav Kyrresgate i sør, Langgaten i øst og Torggata i nord. Bygningen ligger på en skrånende tomt, vegg i vegg med brannstasjonen fra 1932 og like øst for Sandnes sykehus. Den er lokalisert i nordvestre del av kvartalsstrukturen, hvor fortouene i øst/vest-retning glir over i trappetrinn på det bratteste og dermed illustrerer behovet for å oppløse den stramme bebyggelsesstrukturen i tråd med de topografiske forholdene.

Rådhussteateret ble oppført i årene fra 1938-1941. Sandnes kommune og Sandnes E-verk var byggherre. Komplekset skulle foruten kommunens og elektrisitetsverkets funksjoner, romme folkebiblioteket og en stor, ny kinosal.⁶ Bygningen er tegnet i funksjonalistisk stil med innslag av art deco. Dette gjør den spesiell fordi denne stilretningen har blitt generelt lite brukt i norsk arkitektur

⁶ Rådhusfunksjonen ble flyttet til tidligere Høyland rådhus ved kommunesammenslåingen i 1965, biblioteket ble samlokalisert med kulturhuset i 2000 og i 2004 stod et nytt kinosenter ferdig i tilknytning til kjøpesenteret Amfi Vågen.

Figur 2.6 PEDERSEN: «Skisse sett fra luften.» Arkitekt Sverre Pedersens hovedplan for Sandnes, 1950.

Figur 2.7 SNØHETTA: *Hovedplan for arkitektkontoret Snøhettas mulighetsstudie for Sandnes sentrum (2010).*

(Sørby 2011:65).⁷ Det funksjonalistiske formspråket går tydelig fram gjennom glatte fasader, flatt tak og båndvinduer. Art deco kommer imidlertid spesielt til uttrykk i den nordlige fasaden mot Torggata, som også er bygningens mest markante, blant annet gjennom bruk av symmetri (fig. 2.5.3). I første etasje er et bånd av tre store, ruteinndelte vinduer i bibliotekets opprinnelige lokaler flankert av trapper og doble dører som tilhørte kinosalen. De hvitmalte utkragede betongskivene på hver side av dørene strekker seg i hele bygningens høyde, hvor de rammer inn tredelte vertikale vindusfelt, og dermed bidrar til et monumentalt uttrykk. Mellom de to vindusfeltene er fasaden glattpusset og ruteinndelt, kun avbrutt av ordførerens hyllingsbalkong, som er sentralt plassert, i tråd med det overordnede symmetriske prinsippet.

Navnet KinoKino kommer av tittelen i lysskiltet over inngangen til den tidligere kinoen i det sørvestre hjørnet av komplekset. Eksteriøret er bevart som kulturminne, mens bruksformål og deler av utformingen innvendig er endret.⁸ I juni 2006 bestemte Bystyret å bevare bygget som et sentralt kulturminne gjennom ny bruk som regional kunsthall. I kulturminneplanen er bygningen gitt verneverdi 2 - Verneverdig (2005). Sandnes kommune har ansvar for finansieringen av driften. I tillegg finansieres virksomheten i oppstartfasen av Norsk Kulturråd og såkalte RUP-midler. KinoKino ønsker å rette fokus mot livets store spørsmål og tilbyr en kombinasjon av kunst og film, samt foredrag, debatter seminarer og workshops (Helliesen 1/2009:3).

Sverre Pedersens plan

Sandnes kommune engasjerte datidens mest profilerte arkitekt innen byplanlegging og Nordens første professor i faget (NTH), Sverre Pedersen, til å utarbeide en sentrumsplan i perioden 1939-1949. Dette skjedde i opptakten til kommunesammenslåingen med Høyland⁹ og i forbindelse med at det skulle utarbeides ny plan for jernbanen, noe som bidro til at det tok tid før Pedersens plan endelig kunne vedtas i 1949. Vedtaket om å engasjere Pedersen ble fattet av formannskapet den 24. februar 1939 (SA 08.03.1939). Planarbeidet ble utført i nært samarbeid med byingeniør Egil Refsnes og ingeniør Ragnvald Kluge. Jeg har registrert dokumentasjon på en utstrakt korrespondanse dem imellom i Pedersens arkiv. Han utarbeidet ulike forslag i årene som fulgte. Påvirkningen fra Pedersen kan fremdeles leses i byens bebyggelsesstruktur, selv om planene i liten grad ble realisert.

⁷ Bygningen har mange fellestrekk med Klingenberg kino i Oslo fra 1938 (Sørby 2011:66).

⁸ Uførende arkitekt for ombyggingen, som startet i 2007, er Helge Schelderup Sivilarkitekter A/S. Første byggetrinn omfatter ombygging av det tidligere biblioteket til en stor utstillingssal, samt endring av foajéen til resepsjon og kafé.

⁹ Den første byutvidelseskomitéen ble nedsatt i 1939. I 1964 ble Sandnes, Høyland, Høle og Riska slått sammen til Sandnes kommune (Sørby 2011:83).

I denne oppgaven er Pedersens planer viktige som et ledd i å beskrive hvilken tankegang som rørte seg i byplanleggingen i den industrielle perioden. Figur 2.6 viser hovedplanen fra Pedersens hånd. Jeg fordyper meg i dette temaet i kapittel 5, hvor også flere representasjoner vil bli presentert.

Snøhettas mulighetsstudie

I 2010 gjennomførte arkitektkontoret Snøhetta en mulighetsstudie på oppdrag fra Sandnes Sentrum A/S, en organisasjon for næringsdrivende i sentrum. Prosjektet som kalles «Typisk Sandnes,» omfatter store deler av sentrum hvor et av flere mål er å skape en sterkere forbindelse mellom den vestlige Gamlebyen og de nye utbyggingsområdene i øst. Hovedgrepet for å oppnå dette ligger i etableringen av et aktivitets-/fritidslandskap som strekker seg fra Langgata i vest og over fjorden i øst. Toppunktet for landskapet ligger på jernbanefyllingens øverste nivå over rutenområdet mens det trappes ned både mot øst og vest.

I denne oppgaven er Snøhettas prosjekt relevant som en illustrasjon på et skifte av interessefelt i byplanleggingen i overgangen fra den industrielle til den postindustrielle perioden. Figur 2.7 viser en oversiktsillustrasjon fra prosjektet. Denne inngår, sammen med flere visuelle representasjoner fra studien, som en del av det empiriske grunnlaget i oppgaven. Jeg fordyper meg i dette materialet i kapittel 6, samtidig som jeg drøfter materialet i relasjon til Pedersens planer.

Kapittel 3

Teorigrunnlag

I dette kapittelet introduserer jeg oppgavens teorigrunnlag, og i den forbindelse vil jeg dra vekslers på ulike byteoretiske retninger. Jeg vil starte med en beskrivelse av Edward W. Sojas thirdspaceteori, som vil utgjøre en viktig del av den teoretiske og metodologiske strukturen i oppgaven. Gjennom betegnelsen *spatial reduksjonisme* ser Soja et behov for å kartlegge kontemporære dynamikker og økonomisk politikk når byer designes. Jeg imøtegår dette ved å benytte teori som omhandler prosessene globalisering, urbanisering og neoliberalisering, og vektlegger den integrerte sammenhengen mellom disse geopolitiske fenomenene. De er alle preget av prosess,¹⁰ altså uferdighet, og materialiseres gjennom produksjon og reproduksjon av urbanitet. Det er nettopp gjennom det uferdige, det uoversiktelige og ugripelige i det urbane landskapet at utopien kan ta bolig.

Thirdspace

Hovedteorien for oppgaven er Sojas «Thirdspace. Journeys to Los Angeles and other real-and-imagined places» (1996) med den romlige inndelingen i *firstspace*, *secondspace* og *thirdspace*. Hensikten med teorien er å utvide forståelsen av spatialitet og sosial konstruksjon: «Kanskje mer enn noen gang, har en strategisk bevissthet på denne kollektivt skapte spatialiteten og dens sosiale konsekvenser utgjort en avgjørende del av å skape både teoretisk og praktisk mening med våre kontemporære livsverdener i all skala, fra det mest intime til det mest globale» (1996:1). Et overgripende moment ved teorien er Sojas forståelse av at steder er *real-and-imagined*. Det er denne tanken om *både* det virkelige og det forestilte på samme tid som knytter spesielt an til oppgavens problemstilling, nemlig hvorfor og på hvilken måte utopien har gjort seg gjeldende i sentrumsplanleggingen i Sandnes.

Soja ses gjerne som en del av annen generasjon engelskspråklige teoretikere, som bygger videre på den franske marxistiske filosofen Henri Lefebvres betydningsfulle verk om spatialitet, dagligliv (*everyday life*) og global urbanisering blant annet gjennom «The Production of Space» (1974¹¹).¹² Denne boken har revitalisert urban teori, geografi, planlegging, arkitektur og kulturstudier (Goonewardena 2008). Den britiske geografen David Harvey har utviklet et mer eksplisitt neo-marxistisk teoretisk perspektiv, som har hatt tilsvarende innflytelse på postmoderne urbanismeteori

¹⁰ Se for eksempel Peck&Tickell 2002.

¹¹ Engelsk oversettelse i 1991.

¹² Se for eksempel Goonewardena 2008.

(Warren 2009:360). Der forsøker han å avdekke den underliggende spatialiteten hos Marx sett i lys av 1900- og 2000-tallets bølger av økonomisk restrukturering og globalisering (ibid.). Et eksempel på dette er hans teori om skiftet fra 'urban managerialism' til 'urban entrepreneurialism' (Harvey 1989). Soja representerer den 'postmoderne' retningen som har etterfulgt David Harveys «urbane politisk-økonomiske» tilnærming til urbanisme (Goonewardena 2008).

Soja karakteriserer Los Angeles som den paradimatiske postmodernistiske byen (2000). Han tilhører den faglige grupperingen som gjerne betegnes *Los Angeles-skolen*, utviklet på slutten av 1980-tallet.¹³ Skolen består av en gruppe forskere som alle deler oppfatningen av at prosessene som formet Los Angeles var de samme som formet nasjonale og globale strukturer. LA ble definert som prototypen på betydningsfulle trender som økonomisk restrukturering, demografisk endring, det offentlige roms død, disneyfiseringen av urbane rom og miljømessig degradering (Warren 2009:359-360).¹⁴ LA-skolen konkluderte med at konvensjonell urban teori ikke kunne forklare de nye formasjonene, noe som utløste behovet for en grunnleggende rekonseptualisering (ibid.):

The Exopolis stretches our imaginations and critical sensibilities in much the same way it has stretched the tissues of the modern metropolis: beyond the older tolerances, past the point of being able to spring back to its earlier shape. For those who choose to struggle against its alluring and illusive embrace, stubbornly modernist modes of resistance are certainly not enough. New tactics and strategies must come into being which draw upon an assertively radical and postmodern subjectivity...

Edward W. Soja (1996:279)

Soja er kritisk til det eksisterende epistemologiske grunnlaget og han forkaster tanken om et totaliserende masternarrativ til fordel for systemer av sosialt konstruert kunnskap basert på ulike stemmer og alternative perspektiver (1996). Soja hevder at den viktigste utvidelsen av spatiale geografiske forestillingsevnen har kommet fra et felt han kaller 'radikal postmodernisme,' som innebærer dekonstruksjon og strategisk rekonstruksjon av konvensjonell modernistisk epistemologi (1996:3). Han er kritisk til den polariseringen et kategorisk modernistisk eller postmodernistisk syn medfører, som for eksempel anti-modernisme og anti-postmodernisme (1996:4).

To diagrammer er sentrale i Sojas thirdspaceteori. Det første er den ontologiske triaden «the trialectics of being,» bestående av historisitet, spatialitet og sosialitet – den sosiale produksjonen av

¹³ Edward W. Soja er, sammen med blant andre Adam Scott, Mike Davis og Michael J. Dear, en av frontfigurene i en gruppe urbanismeforskere som fronter Los Angeles som den naturlige overtakeren av rollen som idealby etter Chicago (Wessel 2006).

¹⁴ Soja hevder at skiftet fra Chicago-skolen til Los Angeles-modellen markerer et brudd mellom byteori forankret i det moderne og det postmoderne (2000).

tid, spatialitet (fysisk rom) og væren-i-verden (1996:71). Soja karakteriserer triaden som et bilde på den sosiale værens natur, av menneskelig eksistens samt søken etter praktisk kunnskap og forståelse (1996:70). Han hevder at å tenke trialektisk er en nødvendig del av å forstå thirdspace som en grenseløs komposisjon av livsverdener som er radikalt åpne og åpent radikaliserbare (ibid.). I denne triaden ligger det også en kritikk av at vestlig tenkning på mange felt har fokusert på menneskelige væren som et interaktivt forhold mellom historisitet og sosialitet, og hvor spatialiteten bare utgjør en statisk bakgrunn (1996:71). Soja hevder at Lefebvre er den som i størst grad har klart å gjenopprette balansen og gi det fysiske rommet en likestilt rolle i forhold til tiden og sosialiteten (1996:72). Lefebvre argumenterte for at alt også skjer i rom, slik det skjer i tid, og for at det foregår en sosial produksjon av sosialt rom; «*There is no unspatialized social reality*» (Soja 1996:46). Forholdet mellom det spatiale, historiske og sosiale rommet drøftes spesielt i relasjon til arkitektur i kapittel 7.

Det andre diagrammet bygger på det første. Her flyttes fokuset fra en eksistensiell ontologi til en mer spesifikk diskusjon av spatialitetens epistemologi gjennom «the trialectics of spatiality,» bestående av det sansede (perceived), tenkte (conceived) og levde (lived) rom, jevnfør Lefebvres «The Production of Space» (1996:74). På grunnlag av denne inndelingen utvikles en egen epistemologi for hver enkelt av de tre; firstspace, secondspace og thirdspace. Soja hevder at firstspaceepistemologi har fått dominere i mange år. Dette er kunnskapsformer som prioriterer objektivitet og materialitet, og som sikter seg inn mot en formal vitenskapelig forståelse av spatialitet, hvor den menneskelige spatialiteten oppfattes som et resultat, et produkt (1996:76). Han fastslår at det er oppnådd en god forståelse av hvordan firstspace er sosialt produsert, men etterlyser den motsatte vinklingen; hvordan materielle geografier og spatiale praksiser former og påvirker subjektivitet, bevissthet, rasjonalitet, historisitet og sosialitet (1996:77). I denne oppgaven kommer firstspace først og fremst til uttrykk i forbindelse med det empiriske grunnlaget, men den er også viktig i analysedelen, hvor den fysiske realiteten står i kontrast til utopien. Secondspace-epistemologi er, i motsetning til firstspaceepistemologi, kjennetegnet av fokuset på det kognitive rommet (conceived space), og i det en implisitt forståelse av at spatial kunnskap primært produseres gjennom diskursive romlige representasjoner (Soja 1996:78-79). Soja deler secondspace i et introvert og et ekstrovert konseptuelt nivå. Eksempler på det introverte er 'the starchitect' og 'the mental mappers' (1996:79). Dette nivået er spesielt relevant med hensyn til oppgavens tema, nemlig byplanlegging og representasjonene som følger med disiplinen. Det ekstroverte nivået oppstår enten direkte fra idealistisk filosofi (for eksempel hegelianisme) eller det Soja kaller idealiseringen av epistemologiens rolle som ordnende for virkeligheten (1996:80). Han mener at denne delen av secondspace har vært ødeleggende for romlig forståelse fordi den har vært forbundet med for sterk visshet om at representasjonene ga en komplett forståelse av virkeligheten

(ibid.). Store deler av oppgavens drøftingsgrunnlag ligger i secondspace, altså på et ideologisk plan. Både byvisjonen, alle planer og utopier tilhører secondspace, og de kan stå i sterk kontrast til det fysiske rommet på stedet, selv om de kan ha stor innflytelse på hva som blir materialisert.

Thirdspaceepistemologien oppstår gjennom en dekonstruksjon og rekonstruksjon av dualiteten firstspace-secondspace. Soja kaller det «thirthing-as-Othering,» og hevder at thirdspace ikke kun skal være en kritikk av firstspace- og secondspacetankesettet, men at det også skal åpne for nye muligheter innenfor disse disiplinene (1996:81). «Thirdspace is a purposefully tentative and flexible term that attempts to capture what is actually a constantly shifting and changing milieu of ideas, events, appearances and meanings» (1996:2). Thirdspace beskrives som enten et mulighetenes rom løsrevet fra tid og sted, eller det Lefebvre kalte «the city, a ‘possibilities machine’» (1996:81). Utgangspunktet er et skifte fra epistemologi tilbake til ontologi og spesifikt til den ontologiske triaden spatialitet-historisitet-sosialitet. Dette betyr en radikal skepsis til all etablert epistemologi (ibid.). Soja hevder at mange, spesielt i den eksplisitte postmoderne diskursen, har reagert på den epistemologiske krisen med å slippe løs en anything-goes eklektisisme eller hyperrelativisme, nesten alltid uten å omtale de nye ontologiske problemstillingene som oppstår (ibid.). Også her viser Soja til at «The Production of Space» reflekterer den vidtrekkende spatialiseringen han selv søker. Han konkluderer foreløpig med å si «I leave the discussion of Thirdspace epistemologies radically open. We must always be moving on to new possibilities and places» (2006:82). Thirdspace er altså det nye rommet som oppstår på grunnlag av materielle og ideologiske strukturer. I kapittel 7 går jeg på jakt etter nye former for thirdspace i Sandnes, samt kapittel 8 hvor jeg vil gå nærmere inn på forholdet mellom thirdspace og utopia som begreper, sett i lys av funn fra de tre foregående kapitlene.

Spatial reduksjonisme

Et kjernepunkt i Sojas thirdspaceteori er kritikken av temporalitetens dominans over spatialiteten, hvor han hevder at fysiske steder kun har blitt aktivert gjennom berøring med historiske hendelser i modernismens evolusjonistiske tankegang: «For much too long, spatiality has been relatively peripheral to what are now called the human sciences» (1996:2). Steder ble gitt liv gjennom sin plassering i det historiske narrative. Han etterlyser en spatialisering av historie og historiografi, og stiller spørsmål til om vi kan og må fortolke historien på nytt og ikke ta den for gitt når vi redesigner våre bygde omgivelser (1996:192). I forbindelse med denne kritikken som han kaller *spatial reduksjonisme* og spørsmålet om minnet og historisk bevaring kan forminske «the real-and-imagined power of lived spaces» (1996:193). Han stiller spørsmål til om ikke en dypere forståelse av kontemporære dynamikker og politiske økonomier innen urban design og utvikling ville være

nyttigere enn rekonstruksjon av fortiden i produksjonen av en bedre framtid (1996:191-192). Jeg drøfter spørsmålet om spatial reduksjonisme gjennom tre bygningers forhold til sin lokalhistorie i kapittel 7. Formuleringen 'produksjonen av en bedre framtid' er også relevant for Sandnes med tanke på byvisjonen 'i sentrum for framtiden.'

Heterotopia

Soja knytter en tydelig forbindelse mellom *thirdspace* og den franske filosofen Michel Foucaults *heterotopia* (1996). Foucault begynte å utvikle dette konseptet på midten av 1960-tallet¹⁵ (Soja 1996:146). Foucault er bredt anerkjent for etableringen av forbindelsen mellom makt og kunnskap, men Soja presiserer at for Foucault selv var denne alltid integrert i et trialektisk forhold av makt, kunnskap og rom (space) (1996:148). Foucault sier i «Of Other Spaces,» teksten der han introduserte heterotopiabegrepet, at «the great obsession of the nineteenth century was, as we know, history; (...) The present epoch will perhaps be above all the epoch of space» (1967). Soja skriver at han vil forsøke å holde *thirdspace* åpent for grenseløs refortolkning gjennom å følge Foucault og hans postmoderne skepsis (1996:154). Heterotopia har en form for innebygget ambivalens som tillater oss å fokusere på tanken om prosess snarere enn struktur, ifølge den britiske sosiologen Kevin Hetherington (1997:139). Det gir spesielt muligheten til å vurdere modernitet i form av en organisering som aldri faller til ro, men som veksler mellom idéer om frihet og kontroll (ibid.). Dette betyr ikke bare at modernitetens rom er åpent for motstand og ulikhet, men at det faktisk er konstituert av det (ibid.). Hetherington legger til at det også betyr at motstand og marginalitet ikke kan bli sett separat fra, eller motstående til, organiseringsprosessen (ibid.).

Heterotopia måtte navngis som en idé før det kunne bli diskursivt tydelig og tilgjengelig, noe Foucault oppnådde gjennom en differensiering i forhold til andre beslektede idéer, spesielt *utopia* (Chaplin 2000:208). Ifølge Foucault er heterotopia en form for

counter-sites, a kind of effectively enacted utopia in which the real sites, all the other real sites that can be found within the culture, are simultaneously represented, contested, and inverted. Places of this kind are outside of all places, even though it may be possible to indicate their location in reality. Because these places are absolutely different from all the sites that they reflect and speak about, I shall call them, by way of contrast to utopias, heterotopias.

Michel Foucault (1967)

¹⁵ «Of Other Spaces» 1967.

Utopia

Heterotopia ble altså til som en kontrast til utopia. Begrepet *utopia* stammer fra Thomas Mores¹⁶ bok ved samme navn fra 1516 og refererer tradisjonelt til både et godt sted og til ingen steder, fastslår den engelske geografen David Pinder (2005:6). Han forklarer at den doble betydningen er inkorporert i navnet, som spiller på det greske *eu-topos*; et lykkelig sted og *ou-topos*; ingen steder. Dette viser at spørsmål om *space* og *place* er viktige i sammenheng med utopia. Den franske filosofen Louis Marins hovedkonsept var 'det nøytrale,' som han utviklet fra spenningen mellom de to betydningene som utopia rommer (Hetherington 1997:141). Marins 'nøytral' og Foucaults heterotopia har mange fellestrekk. Hetherington fastslår at heterotopia for det første er relasjonell snarere enn ontologisk, og for det andre ikke handler om ulike former for ulikhet/forskjell i seg selv, men om forholdet mellom forskjell og alternative sosiale organiseringsformer (1997:141). Derfor eksisterer heterotopia i friksjon med utopia (ibid.). Heterotopia oppstår når utopiske idealer trer fram i spatiale eksperimenter og uttrykkes som former for forskjell som tilbyr alternative idéer om samfunnets organisering (1997:141-142).

Forbindelsen mellom utopi og by har vært viktig ved at fantastiske urbane visjoner har gjennom-syret sosiale og kunstneriske forestillinger og ofte vært del av drømmer om sosial transformasjon (Pinder 2005:31). Grense og horisont er nøkkelrom i forståelsen av utopia (Hetherington 1997:140). Som Foucaults heterotopia er de avgrensede rom, men med en grense som aldri nås:

In the case of the island of Utopia, the frontier is the infinity of the ocean, its boarder, a boundless space. Utopia is a limitless place because the island of Utopia is the figure of the limit and of the distance, the drifting of frontiers within the 'gap' between opposite terms, neither this one nor that one .

Louis Marin (1992:412)

Oppblomstringen av utopier på slutten av 1800-tallet har blitt sett i sammenheng med bekymringen for *laissez-faire* kapitalisme¹⁷ og ønsket om å presentere et ordnet alternativ (Pinder 2005:31). I dag knyttes gjerne by og utopi sammen i forbindelse med neoliberalistiske urbaniseringsprosesser:

Meanwhile, remaining strands of utopian urbanism often appear in the form of neoliberal visions of the market, as an ideal realm of free exchange and consumer satisfaction, running smoothly with flows of money and commercialised desire; or as spaces of 'utopic degeneration,' to use a term that Harvey

¹⁶ Sir Thomas More (1478-1535); engelsk advokat og sosialfilosof.

¹⁷ *Laissez-faire* beskriver en tilstand der transaksjoner mellom private aktører kan skje fritt uten statlig innblanding.

borrowed from Louis Marin. By that phrase Harvey means spaces such as commercial renewal projects, shopping malls and other urban spectacles that are disconnected from wider transformative projects, turned in on themselves, no longer intent on radiating outwards in that transformative move that was central to utopian conceptions of the modernist urban structure.

David Pinder (2005:13)

Ifølge Pinder var altså modernismens urbane utopier preget av ønsket om transformasjon på et overgripende plan, mens betydningen av utopia i dagens byutvikling er mer knyttet til avgrensede prosjekter (2005:13). Modernistiske utopiers innflytelse på sentrumsplanlegging i Sandnes vurderes i kapittel 5, mens kapittel 6 omhandler utopiens rolle i kontemporær byutvikling.

Globalisering, urbanisering og neoliberalisering

Globalisering og neoliberalisering stedliggjøres gjennom urbaniseringsprosesser. På denne måten konstituerer de tre hverandre. Den belgiske geografen Erik Swyngedouw beskriver det slik:

The essence of capitalism is, as Schumpeter showed a long time ago, about perpetual creative destruction in which 'everything that is solid melts into air,' but this always happens through geographical change and geographical restructuring.

Erik Swyngedouw (2004:30)

For nettopp å etablere en forståelse av kontemporære dynamikker og økonomisk politikk, slik Soja etterlyste, vil jeg i denne delen av kapittelet belyse relevant teori som omhandler prosessene globalisering, urbanisering og neoliberalisering. Dette er teori som gjerne beskriver overgangen fra den modernistiske industrielle byen til den postmoderne avindustrialiserte byen, et relevant skifte for Sandnes, hvor industrien har vært viktig, men som i dag søker økonomisk vekst på nye måter.

Det fordistiske økonomiske systemet, som var basert på keynesiansk¹⁸ politikk, kjennetegnet perioden fra 1930 til begynnelsen av 1970-tallet, noe som innebar en makropolitikk med blant annet sosial og geografisk utjevning og fokus på velferdsprogrammer (Bergsli 2005:89). Keynes sin reaksjon på 1930-tallets depresjon var å føre en økonomisk politikk som kontrollerte etterspørselen, men lot markedet styre tilbudet (Skidelsky 2009). Den venstreorienterte retorikken fra 1960- og 1970-tallet ble gjennom et diskursivt skifte erstattet med en neoliberal markedsorientert internasjonalisme og globalisering i USA og Europa (Swyngedouw 2004:28). Etter krisen i det kapitalistiske systemet tidlig på 1970-tallet så en framveksten av en postfordistisk økonomi bestående av differensiering og spesialisering, et skifte til tertiærnæringer som den sentrale økonomiske sektor og finansiell

¹⁸ Etter den britiske økonomen John Maynard Keynes (1883-1946).

deregulering hvor målet var å forenkle den globale og flyktige flyten av kapital (Bergsli 2005:89). I det fordistiske systemet hadde både subnasjonale og internasjonale prosesser blitt artikulert og forstått gjennom nasjonalstaten (Swyngedouw 2004:36). Dette skiftet illustreres i kapittel 5 og 6, som presenterer to ulike måter å planlegge by på, hvor også de ulike politikkenes estetikk blir vektlagt.

Parallelt med den postfordistiske økonomien vokste nyliberale ideologier fram, spesielt kjennetegnet av Thatcher og Reagan gjennom slagordet «there is no alternative» (TINA) (Bergsli 2005:89). Swyngedouw påpeker imidlertid at 'post-fordisme' er et problematisk generisk begrep som nå ser ut til å favne nesten alt og likevel ikke noe spesifikt (2004:37). Bergsli peker på disse strategiene som spesielt viktige i den neoliberalistiske politikken; privatisering, deregulering, reduksjon av offentlige utgifter, lønnskurransen, ubegrenset handels- og markedsintegrasjon, og internasjonal kontroll av valuta- og rentesatser (2005:89). I lys av den virkelige og forestilte trusselen om at besittere av (hyper-) mobil kapital skulle relokalisere sin virksomhet, følte regionale og nasjonale stater et økende press på å etablere en fruktbar entreprenørkultur (Swyngedouw 2004:27). Disse strategiene ble nå spredt i en global skala av byer og nasjoner som ikke så andre alternativer om de skulle henge med i den territoriale konkurransen om kapitalgoder og dette skjedde gjennom byutvikling ved bruk av såkalt entreprenørpolitikk (Bergsli 2005:94). De britiske/kinesiske sosiologene Bob Jessop og Ngai-Ling Sum hevder at entreprenørstyrte byer kan karakteriseres av at de opererer med innovative strategier for å bevare eller forsterke den økonomiske konkurranseevnen vis-à-vis andre byer og økonomier (2000). I tillegg er strategiene eksplisitt formulerte og forfølges på aktivt entreprenørisk vis (ibid.). Videre adopterer byenes promotører en entreprenørisk diskurs hvor både fortellingen om og markedsføringen av byen er entreprenørisk (ibid.). En konsekvens av denne utviklingen kan observeres i ulike tilfeller av interurban konkurranse. I sin streben etter å skille seg ut for å kunne tiltrekke seg flere og mer attraktive borgere, tyr de enkelte byene imidlertid ofte til nokså like virkemidler, eksempelvis vektlegging av waterfrontprosjekter, bruk av signalarkitektur og satsing på kulturformål (Bergsli 2005:107). «Ettersom livsstilselementene og kulturpreferansene som inkluderes, tilhører transnasjonale klasser, homogeniseres likevel kulturstrategiene» (ibid.). Dette kan derfor i stedet føre til en forflatning og standardisering av det urbane miljøet. Kanskje kan dette kalles en form for spatial reduksjonisme, om ikke i Sojas opprinnelige betydning med tilknytning til det historiske og statiske, men mer som en følge av deterritorialiseringen, samt det temporære og flyktige ved urbaniseringsprosessene. Dette poenget er spesielt relevant for kapittel 7.

Geografene Jamie Peck og Adam Tickell hevder at neoliberalismen bør analyseres som en prosess snarere enn en endelig tilstand, altså som *neoliberalisering* (2002:33). De hevder at neoliberalismen har gitt kompetitiv globalisering et ideologisk rammeverk å operere innenfor (ibid.). Det er i tillegg et

system som er i stand til å utvikle seg, mutere og til og med «lære» (2002:50). De peker videre på et selvmotsigende aspekt ved neoliberalismen, nemlig at den er et regelsystem eller «metaregulering» som definerer seg selv som en form for *antiregulering* (2002:53). Entreprenørstyrte byer er ikke bare lokale manifestasjoner av neoliberalisme; den simultane fremveksten gjennom en rekke nasjonale, politiske og institusjonelle kontekster antyder en systemisk forbindelse med neoliberalisering som makroprosess, sier Peck og Tickell (2002:48).

Glokalisering og glurbanisering

‘Glokalisering’ beskriver effekten globalt press har på lokale forhold og oppstod som uttrykk i artikler av japanske økonomer i The Harvard Business Review på slutten av 1980-tallet. Swyngedouw er opptatt av både skalamessige og spatiale sider ved politiske og økonomiske endringer (2004). Han hevder at forholdet til skala skiller det statsbaserte ‘governance’-systemet fra ‘governance’-systemet hvor det første har en hierarkisk topp-til-bunn form for maktutøvelse, mens den sistnevnte i større grad er basert på horisontalitet med nettverk av interaktive relasjoner mellom uavhengige, men internt avhengige aktører (2004:42). Han definerer glokalisering på denne måten:

(1) the contested restructuring of the institutional level from the national scale both upwards to supra-national or global scales and downwards to the scale of the individual body or the local, urban or regional configurations and (2) the strategies of global localisation of key forms of industrial, service and financial capital.

Erik Swyngedouw (2004:27)

‘Glokalisering’ innebærer altså både skalamessige (secondspace) og territorielle (firstspace) endringer. Kanskje ‘entreprenørbyen’ kan sies å være et thirdspace i denne sammenhengen, det nye som oppstår gjennom endringer av fysiske og diskursive rom.

Jessop og Sum introduserer begrepet ‘glurbanisering’ for å skille urbane strategier fra bedriftstrategier innenfor det videre begrepet ‘glokalisering’ (2000:2293). De mener at dette har mistet sin originale presisjon gjennom å bli benyttet som en generell betegnelse på alle former for multiskalastrategier med et visst globalt aspekt (ibid.). De hevder at det er mest hensiktsmessig å differensiere strategiene mellom det immobile og territoriale på den ene siden og det mobile deterritorialiserte, eller til og med aterritoriale (som cyberspace), på den andre.

We propose the term ‘glurbanisation’ strategies to refer to entrepreneurial strategies that are concerned to secure the most advantageous insertion of a given city into the changing interscalar division of labour in

the world economy. For, whilst glocalisation is a strategy pursued by global firms that seek to exploit local differences to enhance their global operations, glurbanisation is pursued by cities to enhance their place-based dynamic competitive advantages to capture certain types of mobile capital and/or to fix local capital in place.

Bob Jessop og Ngai-Ling Sum (2000:2295)

I Sandnes jobbes det nettopp med å forsterke det stedsbaserte dynamiske konkurransefortrinnet, noe som kommer til syne i kapittel 6. Ifølge Swyngedouw er kapitalisme som politisk økonomi en prosess som innebærer kontinuerlig transformasjon av de temporære og spatiale horisontene (2004:31). Dette er et viktig poeng som knytter an til et av Harveys begreper, nemlig den spatio-temporale utopien.¹⁹ Glurbanisering skiller seg kronotopisk²⁰ fra glocalisering på den måten at den førstnevnte prosessen reartikulerer tid og rom for å oppnå strukturelle og systemiske konkurransefordeler, mens den sistnevnte vil oppnå dynamiske fortrinn gjennom å reartikulere det globale og det lokale (Jessop&Sum 2000:2296). Finansielle sentre som Manhattan og City i London er eksempler på steder med en intens territoriell konsentrasjon kombinert med global rekkevidde, som betyr at det har forekommet en skalamessig reorganisering av de økonomiske nettverkene (Swyngedouw 2004:31). Jessop og Sum påpeker at det i dag ikke bare er de økonomiske struktur-ene som bestemmer en entreprenørpolitisk bys suksess, men også «extra-economic phenomena» som «education, public-private partnerships, industry-finance relations, state forms, intellectual property regimes, enterprise culture (...)» (2000:2292). Den interurbane konkurransen genererer behovet for et image som kan tiltrekke seg en større andel av kvalifisert arbeidskraft, konsumenter og nøkkelfunksjoner (Harvey 1989). Kompetansekrevende bedrifter og offentlig-privat samarbeid blir diskutert spesielt i kapittel 6.

Imagebygging

I psykologien er *identitet* et begrep som brukes om individer (Binder 2005). Det er likevel vanlig at kommuner, som Sandnes, og andre byutviklere snakker om byidentitet. Kanskje er det egentlig snakk om *identifikasjon* når identitet omtales i sammenheng med by. Mens substantivet identitet antyder en fast form, så henviser begrepet identifikasjon til en aktiv handling (Sørensen 2008:139). Mens moderne identitet skapte historier om tilknytninger til meningsfulle og felles historier, er den postmoderne virkeligheten en slags evig samtid av fragmenterte episoder (Sørensen 2008:150).

Harvey peker på en generell konsensus, som går på tvers av nasjoner og politiske ideologier, om at byer bør benytte seg av entreprenørstrategier for å styrke den økonomiske utviklingen (1989).

¹⁹ Den spatio-temporale utopien blir nærmere omtalt i kapittel 8.

²⁰ Kronotopisk = tid-rom.

Tendensen til at politiske eliter og strukturer som nasjonalstater trekker sine forpliktelser tilbake og gis større mulighet for autonomi, er en viktig kontekst for identitetsdannelse (Sørensen 2008:151). Dette er også relevant for enkeltbyer. Fordi nasjonalstatens evne til å regulere multinasjonal penge--flyt er svekket, ses en sterkere samhandling mellom internasjonal finanskapital og lokale krefter for å maksimere den enkelte bys attraktivitet (Harvey 1989). Offentlige ressurser og juridiske fullmakter knyttes til private interesser for å sikre eksternt finansiering og investeringer (Bergsli 2005:92). Koalisjonene karakteriseres av sterkt fokus på innovasjon, markedsføring og profitt, samt det offentlige vilje til å påta seg risikoen involvert i prosjektene (ibid.). Den nyliberale individoppfatningen fremmer individuell frihet framfor trygghet og forpliktelse (Sørensen 2008:150).

Flere kulturteoretikere²¹ beskriver et brudd i vareproduksjon og -konsum som har blitt tematisert gjennom å snakke om at samtidens økonomiske utvikling kjennetegnes av en «kulturell vending,» og oppkomsten av en såkalt opplevelses- eller kreativ økonomi (Sørensen 2008:232). Opplevelser har blitt gjenstand for økonomiske kalkyler og rasjonell og systematisk planlegging, samt blitt til mål i seg selv (ibid:234). Den britiske geografen David B. Clarke skriver om konsumsamfunnet at:

The postmodern city is the city made to the measure of the globalized world, fitted out with the infrastructure capable of enticing and satisfying the globals – with all the consequences this holds for the locals, increasingly defined in terms of their exclusion from a world in which the ability to overcome the limits of space has become paramount. The postmodern city and the entrepreneurial city are, in fact, one and the same.

David B. Clarke (2003:194)

Her hevder Clarke at konsumsamfunnet gjør den postmoderne byen og entreprenørbyen til en og samme sak. Harvey hevder at entreprenørbyen er kjennetegnet av en overfladisk bildebruk:

It is at this point that we can identify an albeit subterranean but nonetheless vital connection between the rise of urban entrepreneurialism and the postmodern penchant for design of urban fragments rather than comprehensive urban planning, for ephemerality and eclecticism of fashion and style rather than the search for enduring values, for quotation and fiction rather than invention and function, and, finally, for medium over message and image over substance.

David Harvey (1989:57)

Sitatet peker i retning av et vesentlig emne når urbane strategier skal framforhandles, nemlig bruken av representasjoner. Idéhistoriker Jonny Aspen hevder at denne typen illustrasjoner blant annet har en

²¹ Se for eksempel Ray&Sayer 1999, Pine&Gilmore 1999 eller Florida 2001/2006 (Sørensen 2008:232).

legitimerende funksjon (2003). Representasjonenes betydning blir også behandlet i boken «Alt er arkitektur!» av arkitekten Martin Braathen (2010). Han bidrar til det arkitekturhistoriker Mari Lending kaller den «ubrutte, men underdokumenterte lengselen etter en arkitektur som har frigjort seg fra materiens tvang» (2010:9). Her gjør Braathen rede for hvilken betydning neoavantgardens urealiserte tegninger, illustrasjoner, fotografier og grafisk materiale hadde for utviklingen av arkitektoniske forbilder og tradisjoner i perioden 1965-1970.

Kultur som byutviklingsstrategi

Tiltak for å transformere industrielle byer til serviceorienterte økonomier har blitt fulgt av en økende interesse for å benytte kultur som et redskap for urban regenerering de siste 30 årene, skriver den spanske kultursosiologen Beatriz Garcia (2004:312-313). Den britiske geografen Neil Smith hevder at begrepet regenerering tilslører en gentrifiseringsprosess og derfor ugjør en seier for neoliberale strategier (2002). Når kultur benyttes som byutviklingsstrategi, skjer det gjerne blant annet som følge av et ønske om å stimulere turistindustrien. Den danske litteraturviteren Anne Scott Sørensen beskriver turisme på denne måten:

Turisme er således et grunnmotiv i våre liv. Den leverer metaforisk råstoff for å gjøre de fleste aktiviteter til forbruks- og nytelsesorienterte – og ikke minst estetiserte – «gjør det selv»- handlinger i omgivelser som er nøye designet for umiddelbar tilfredsstillelse og fravær av sosial friksjon.

Anne Scott Sørensen (2008:150)

Den italienske kulturgeografen Franco Bianchinis betegnelse av 1970- og 1980-tallet, 'the age of participation,' markerer begynnelsen på bruken av kultur som integrert del av urban politikktutforming i europeiske byer (1999:37). Strategisk kulturplan i Sandnes sier at kultur på den ene siden skal være knyttet til opplevelse og deltakelse, og på den andre siden utgjøre en drivkraft i byutviklingen og gi grunnlag for lokal verdiskaping (2005:13). Bianchini hevder at geografisk beliggenhet, lokalt marked av kulturkonsumenter og tilstedeværelse av investorer fra næringslivet er viktige faktorer for utvikling av kultur som strategi (1993:4-5). Det politiske skiftet fra venstre mot høyre som fant sted i store deler av det vestlige Europa på 1980-tallet utløste et behov for å markere den nye retningen gjennom kulturpolitikken (ibid:12). Det er nå i økende grad forventet at byer skal kunne tilby kulturelle fasiliteter av hensyn til innbyggernes livskvalitet for å hevde seg i den intense konkurransen om mobil internasjonal kapital og strategiske høyinntektsfunksjoner (ibid:14). Kultur som byutviklingsstrategi behandles i kapittel 7, hvor emnet blant annet belyses gjennom tre kulturinstitusjoner i Sandnes.

Metodologisk tilnærming

For å besvare problemstillingen har jeg i tillegg til teoristudier valgt å benytte analyse av planmateriale og andre representasjoner, samt intervju og arkivanalyse. De epistemologiske betingelsene som gis gjennom Sojas teori legger grunnlaget for den metodologiske framgangs-måten. 'Thirdspace' virker strukturerende for både teori og metode. Metoden er dermed en del av epistemologien, altså kunnskapsbetingelsene for hvordan problemstillingen kan besvares. Jeg har valgt å bruke kvalitative metoder fordi jeg vil fordype meg i et avgrenset område.

Thirdspace

Utgangspunktet for oppgavens begrepsmessige rammeverk er Sojas ontologiske triade bestående av det fysiske, det kognitive/diskursive og det levde rom (perceived/conceived/lived space). Triaden gir de tre epistemologiske inngangene firstspace, secondspace og thirdspace. Firstspace-epistemologi, altså kunnskap om det fysiske rommet, er hentet inn gjennom observasjon og fotografering i prosjektområdet. Denne kunnskapen blir presentert tydeligst i kapittel 2 om det empiriske grunnlaget, men den har også sin funksjon som referansebakgrunn i analysedelen.

Secondspace-epistemologi, altså kunnskap på et ideologisk/diskursivt plan, er en viktig del av denne oppgaven. Alt representasjonsmateriale, både skriftlig og visuelt, rommes av denne kategorien. Denne kunnskapsformen kan også knyttes direkte til problemstillingens kjerne, nemlig utopiens rolle. Utopien er en secondspacekonstruksjon, altså en del av det tenkte rommet.

Thirdspace tilsvarer det nye rommet som oppstår på grunnlag av firstspace- og secondspace-strukturer (1996). Et eksisterende fysisk rom som møter et tilført ideologisk rom kan skape nye sosiale rom. Eventuelt kan eksisterende ideologiske strukturer, som historie, bli møtt med nye fysiske rom, som arkitektur. Dette kan forandre opplevelsen av stedet. Det å jobbe med byplanlegging, eller behandle planmateriale krever en thirdspace-tankegang, en forestillingsevne. I metodologisk sammenheng er det i denne oppgaven begrepsapparatet fra Sojas teori som er viktig, som en struktur å bygge opp argumentasjonen omkring. Thirdspace representerer det nye mulighetsrommet som kan oppstå på grunnlag av eksisterende fysiske strukturer og tilførte utopier, som planer er.

Analyse av det empiriske grunnlaget (casestudie)

Amerikaneren Robert K. Yin, som leder den private forskerorganisasjonen COSMOS, karakteriserer en casestudie som et forskningsdesign i seg selv, som kan romme alle former for data, også

kvantitative (2009). Et slikt forskningsdesign kan være enten enkelt eller multiplert i kombinasjon med enten holistisk eller integrert (ibid:46). Denne oppgaven kan plasseres innenfor kategorien ‘enkel integrert’ design hvor jeg opererer med én hovedkontekst, ett hovedanalyseområde (Sandnes sentrum) og flere integrerte analyseenheter (bygningene). En svakhet ved enkeltcasestudien kan være at den blir for overfladisk sammenlignet med et forskningsdesign bestående av flere case. Min intensjon er å minske denne risikoen ved å benytte tre integrerte analyseenheter som har til hensikt å belyse problemstillingen på ulike måter ut fra ulike delkontekstuelle forhold. En fare ved denne løsningen vil likevel alltid være at en ikke i tilstrekkelig grad lar funnene fra analyseenhetene belyse det helhetlige analyseområdet, i dette tilfellet Sandnes sentrum. Derfor har jeg valgt å la kapittel 7 fungere som et dypdykk i både tema, thirdspaceteori og skala, nemlig gjennom kultur som byutviklingsstrategi, betegnelsen *spatial reduksjonisme* samt en forskyvning fra byplan- til arkitekturnivå. De øvrige kapitlene behandler sentrum som helhet.

Analyse av representasjoner

Representasjonsmaterialet er en viktig form for data i denne oppgaven. Jeg vil blant annet studere hvilken estetikk eller visuell uttrykksform som kan forbindes med planleggingen av henholdsvis den industrielle og den postindustrielle byen. I den sammenheng har jeg hentet inspirasjon fra Jonny Aspens doktorgradsavhandling (2003).²² Hans utgangspunkt er også relevant for denne oppgaven:

I en noe mer overordnet forstand ønsker jeg å undersøke hvilken byforståelse eller hvilket bybegrep det er som reflekteres i representasjonsmaterialet: Hvilken ‘by’ er det planleggerne, mer eller mindre eksplisitt, søker å planlegge for? Hvilken type byliv kan et planutkast oppfattes som et utsagn om?

Jonny Aspen (2003:2)

I besvarelsen av problemstillingen studerer jeg materialet fra 1940-/1950-tallet og 2010 nærmere. Gjennom å fortolke representasjoner vil jeg prøve å oppnå en større forståelse av den urbane kompleksiteten. En målsetning med dette er å frambringe informasjon som ellers ikke kommer tydelig fram.

Arkivanalyse

Arkivanalyse er en metode som er mer vanlig innenfor humanistisk enn samfunnsvitenskapelig forskning. I denne oppgaven er det spesielt i forbindelse med kapittel 5, som omhandler Sverre Pedersens planer for Sandnes fra 1940- og 1950-tallet, at denne metoden er nyttig. Jeg har gjennom-

²² Byplanlegging som representasjon – en analyse av Harald Hals’ generalplan for Oslo av 1929.

ført arkivsøk ved Universitetsbiblioteket i Trondheim sitt arkiv og ved Interkommunalt Arkiv (IKA) i Stavanger. NTNUs samling rommer hele Sverre Pedersens private arkiv. Katalogiseringen av materialet i arkivbokser og glassplater foregikk på 1990-tallet, mens materialet i flatpakker og pappør ble organisert i 2000/2001 gjennom Teknologihistorieprosjektet ved Universitetsbiblioteket i Trondheim (Li 2003). Sverre Pedersens egne betegnelser er brukt i størst mulig grad (ibid.). Materialet om Sandnes er ordnet under to koder. Først «UBIT - TEK Ms SP-97 Sandnes,» med reguleringsplaner og korrespondanse fra perioden 1944-1955, organisert i tre bokser og fem mapper (ibid.). Den andre koden er «UBIT - TEK Ms SP-98 «Gannsområdet», Sandnes,» med regulerings-planer og korrespondanse fra perioden 1954-1956 i én boks (ibid.). Det er fra dette arkivet jeg har hentet hovedtyngden av materialet, både tegninger og skriftlige dokumenter, til kapittel 5. Jeg har gjort et strengt utvalg fra et omfattende grunnlagsmateriale, ut fra hva som har størst relevans for problemstillingen. Dokumentene ble skannet, mens jeg fotograferte planene. De samme metodene ble brukt ved IKA, men her ble dokumentene hentet av ansatte ved arkivet.

Intervju

Jeg har intervjuet syv personer. Disse nøkkelinformantene er alle valgt ut fordi de besitter kunnskap som er viktig for å gi et mer utfyllende bilde enn representasjonene og dokumentene tilbyr, og som i tillegg ikke er allment tilgjengelig. Informantene er:

- Kjerstin Bjerka, sivilarkitekt. 26.11.2010, Snøhetta, Oslo.
- Hans Kjetil Aas, kommunaldirektør for samfunnsutvikling. 09.11.2011, Sandnes rådhus.
- Per Harald Nilsson, kommunaldirektør for kultur og byutvikling. 09.11.2011, Sandnes rådhus.
- Ådne Berge, leder Sandnes Sentrum A/S. 15.11.2011, Sandnes Sentrum A/S.
- Tone M. Haugen, leder Vitenfabrikken. 15.11.2011, Vitenfabrikken.
- Anders Netland, kulturhussjef. 22.11.2011, Sandnes kulturhus.
- Randi Øglænd, daglig leder KinoKino. 22.11.2011, KinoKino.

Jeg har valgt semistrukturerte intervjuer fordi jeg på den ene siden gjerne vil sikre at den samme type spørsmål blir belyst av de ulike informantene, men samtidig ikke ønsker å miste den spesifikke kunnskapen den enkelte innehar (Andersen 2006). Jeg forberedte denne intervjuguiden:

- Hvilke muligheter og utfordringer gir kraftig byvekst og hvilke konsekvenser får det for sentrum?

- 43% av befolkningen under 30 år. Hvilke utfordringer gir det?
- Hvilken type virksomheter burde byen tiltrekke seg? Hvordan kan det gjøres?
- Hvordan vil du beskrive Sandnes sin regionale rolle og på hvilken måte vil denne kunne forandre seg?
- Hva ville være fordelene og ulempene med en kommunesammenslåing med Stavanger?
- Hva er hovedutfordringene i sentrum i dag, slik du ser det?
- Hva legger du i visjonen 'Sandnes – i sentrum for fremtiden'?
- Hvilke roller har kommune, sentrumsforening og arkitekt spilt? Er mulighetsstudien realistisk?
- På hvilken måte er kultur en byutviklingsstrategi i Sandnes?

Jeg har henvendt meg til intervjuobjektene via e-post og telefon. Informantene kjente dermed til at jeg jobbet med byutviklingsspørsmål. De ble ikke gjort kjent med problemstillingen for oppgaven, fordi jeg fryktet at utopibegrepet kunne gi for avgrensede og negative assosiasjoner hos den enkelte, noe som ikke ville vært i tråd med min anvendelse av begrepet. En viss kjennskap til temaområdet bidrar imidlertid til at informantene er bedre forberedt og gir mer gjennomtenkte svar. For å kunne nyttiggjøre seg svarene fra slike intervjuer er det viktig å kunne forstå intervjuobjektet ut fra sine egne premisser og referanserammer, noe som øker betydningen av en aktiv, men reflektert forskerrolle styrt av analytiske formål (Andersen 2006). I denne oppgaven har informantene ulike roller, posisjoner og agendaer i byutviklingen, noe som farger svarene og bidrar til å belyse temaet fra ulike hold.

Ett av intervjuene skiller seg metodisk fra de andre. De to kommunaldirektørene, Aas og Nilsson ble nemlig intervjuet sammen. Dette kunne medført negative konsekvenser hvis temaet som ble tatt opp var sensitivt eller konfliktfyllt, eller hvis de to informantene representerte ulike aktører i byutviklingen. Jeg opplevde imidlertid at fordelene var store, fordi de to fikk muligheten til å utfylle hverandre og jeg fikk mer reflekterte svar på mine spørsmål. Det vil gå fram av oppgaven hvor de to har uttalt seg om ulike emner, basert på ansvarsområde.

Jeg har forøvrig også deltatt på Hallo Framtid-konferansen «2 dager i fremtiden» den 06.09.2011 ved Vågen VGS.

Kritiske momenter

Det å forske på egen by kan være vanskelig og krever bevissthet omkring egen forutinntatthet. Intensjonen har vært å unngå at oppgaven blir farget av egne holdninger ved å studere andres tanker og representasjoner. Min vurdering er at kjennskap til byen er en større fordel enn ulempe. Jeg har

kunnskap og erfaringsmessig kjennskap til byen som en utenforstående ikke ville hatt tid til å tilegne seg i arbeid med en oppgave i dette formatet.

Arkivanalyse som metode må alltid ta høyde for kildekritiske feil. Det er imidlertid lite behov for hermeneutikk til fortolkning i og med at jeg benytter enten originalmateriale eller avisartikler som har en refererende form. Selv om originalmateriale ikke gir noen garanti for entydige svar, fordrer ikke karakteren av materialet at jeg må utlede store tolkninger, slik jeg ser det. Det er likevel viktig å være bevisst på at materialet leses i lys av det utvalgte teorigrunnlaget for oppgaven. Betraktningssmåten påvirker svarene. Teori og empiri er gjensidig konstituerende, ifølge Aspen: «Måten empirien bringes i «tale» på, er betinget av hvordan forskningsfeltet er teoretisk konstituert (2005:11). En annen problemstilling ville kunne få fram andre sider ved materialet.

Denne oppgaven baserer seg ikke på hendelser gjennomført på bestemte tidspunkter. Alt materiale som er brukt samt intervjuobjekter er tilgjengelige. Begge deler øker resultatets etterprøvnbarhet. Oppgaven behandler lokale forhold med lokale betingelser og bidrar derfor i første omgang med kunnskap om Sandnes. Teorien som anvendes har imidlertid nasjonal og internasjonal relevans. Dette er ment å bidra til å øke oppgavens generaliserbarhet.

En hensiktsmessig og pen by

Sandnes sin visjon om å være «i sentrum for framtiden» må kunne kalles en vag formulering. Den sier ikke noe om valg av funksjoner eller satsningsområder, som eksempelvis Brynes slagord «Næring, læring og kultur.» Det som imidlertid er sikkert, er at kommunen gjennom denne visjonen vender blikket framover og lover at når framtiden inntreffer, så vil Sandnes befinne seg i sentrum av den. Dette kan tolkes konkret og referere til byens sentrale geografiske posisjon i regionen. Visjonen handler likevel også om å utmerke seg, om på sett og vis å være framtidens omdreiningspunkt, altså om imagebygging og attraktivitet. En tredje tolkning kan henge sammen med innovasjon, et begrep som kan knyttes til framtid og som gjennom nyhetsverdien lett tiltrekker oppmerksomhet og ressurser, noe som forøvrig ikke er nytt i seg selv. Både visjoner og byplaner er ideologiproduksjon, det vil si secondspacekonstruksjoner, som ikke er materialisert i firstspace. Secondspace har en klar tilknytning til utopia:

Secondspace is the interpretive locale of the creative artist and artful architect, visually or literally representing the world in the image of their subjective imaginaries; the utopian urbanist seeking social and spatial justice through the application of better ideas, good intentions, and improved social learning.

Edward W. Soja (1996:79)

Framtiden er i seg selv en utopi fordi vi ikke kan vite om den kommer. Den eksisterer bare i visjonene, noe som gjør Sandnes sin byvisjon til et interessant utgangspunkt for å studere utopibegrepet i relasjon til sentrumsplanlegging i byen. Pinder hevder, som nevnt, at modernismens urbane utopier var preget av ønsket om transformasjon på et overgripende plan, mens betydningen av utopia i dagens byutvikling er mer knyttet til separate, avgrensede prosjekter (2005:13).

Starchitects

Soja nevner betegnelsen «starchitect» som del av det introverte konseptuelle nivået av secondspace, det vil si en form for epistemologi som innebærer en implisitt forståelse av at spatial kunnskap primært er produsert gjennom diskursivt anlagte romlige representasjoner (1996:78-79). Globalisering og neoliberalisering har blant annet medført en instrumentell bruk av kjente arkitekter, 'starchitects,' i byutviklingsprosjekter. En by som ønsker å hevde seg i interurban konkurranse engasjerer gjerne en berømt arkitekt i håp om at arkitekturen som blir skapt skal fungere på samme måte som et produkt med høy markedsverdi, en attraksjon. I 2010 engasjerte Sandnes Sentrum A/S Snøhetta, som er

landets mest profilerte arkitektkontor, til å tenke nytt om sentrumsområdene. Dette grepet er i så måte i tråd med nyliberale trender for interurban konkurranse, men er ikke den første gangen Sandnes har vært arena for en stjernearkitekt. I en helt annen kontekst engasjerte nemlig Sandnes kommune datidens mest profilerte arkitekt innen byplanlegging, professor Sverre Pedersen, til å utarbeide en sentrumsplan i perioden 1939-1949.²³ Dette skjedde i forbindelse med at «jernbanen begynte å røre på seg for alvor» og en så behovet for å få «byplanen og jernbanens planer til å stemme overens»²⁴ (SA²⁵ 23.11.1948). Vedtaket om å engasjere Pedersen ble fattet av formannskapet «i anledning av Sørlandsbanens fremføring» den 24. februar 1939 (SA 08.03.1939). Dette skjedde også i forbindelse med opptakten til kommunesammenslåingen²⁶ med Høyland og var første gang byen markerte en planlagt bystruktur (Paavola 2011:137). På dette tidspunktet hadde Sandnes en reguleringsplan fra 1900.²⁷ Det tok tid før Pedersens plan ble endelig vedtatt i 1949, noe som var til stor frustrasjon for bygningsrådet som «under den nå rådende mangel på fastlagt plan må arbeide under nesten fortvilede forhold» (Stav. 8.11.1946). Planarbeid ble utført i nært samarbeid med byingeniør Egil Refsnes og ingeniør Ragnvald Kluge. Det finnes dokumentasjon på en utstrakt korrespondanse dem imellom i Pedersens arkiv. Han utarbeidet ulike forslag i årene som fulgte. Påvirkningen fra Pedersen kan fremdeles leses i byens bebyggelsesstruktur, selv om planene i liten grad ble realisert. Hans skisser, forslag og studier utgjør den eneste dokumentasjonen på regulert byutvikling fra denne perioden (Paavola 2011:137).

Sandnes kommune hadde sprengt sin tomtekapasitet på dette tidspunktet og politikerne fryktet at det ville føre til økonomisk stagnasjon. Byingeniør Refsnes var svært interessert i å få forgang på byutvidelsesspørsmålet, som hadde blitt lagt fram for Høyland herred første gang i 1872 (Tysdal 2010a:307). Meningene var mange og ifølge kommentatoren titulert 'L' i avisen *Rogaland* var en byutvidelse mot Stangeland og Trones i vest for å få mer utbyggingsareal å foretrekke, i motsetning til forlengelse av byen mot sør; «den er som kjent lang nok fra før» (09.12.1939). Vedkommendes konklusjon ble at «Høyland greier å administrere seg selv, og Sandnes får finne seg i å være en liten by» (ibid.). I 1942 ble det nedsatt en nemd som skulle utarbeide forslag til byutvidelsesplan (SA

²³ Pedersen satt i juryen for den nordiske byplankonkurransen for Stavanger i 1917, som ble vunnet av arkitekt Oscar Hoff. Han kjente dermed til området fra før.

²⁴ Jærbanen ble åpnet i 1878 og under andre verdenskrig ble den tilknyttet det øvrige jernbanenettet i landet som en del av Sørlandsbanen (Tysdal 2010b:278).

²⁵ Avisen *Stavanger Aftenblad*.

²⁶ Høyland ble etablert som eget formannskapsdistrikt i 1837. I 1861 ble Høyland delt i to da en del ble skilt ut til Sandnes. De ble igjen slått sammen til en kommune i 1965.

²⁷ Reguleringsplanen fra 1900 gjennomgikk flere mindre revisjoner og en større revisjon i 1932 (SA 23.11.1948).

09.09.1942). Refsnes hadde to år i forveien fått delvis støtte fra heradsagronom Overskott i Høyland. Han sa seg enig med Sverre Pedersens tidligere uttalelser til støtte for en drastisk byutvidelse – helst burde Sandnes og Høyland imidlertid bli én kommune, mente Overskott – og; «Sjølvsagt skal den nye kommuna heite Høyland» (SA 10.02.1940).²⁸ Sandnes sitt primærstandpunkt var ikke kommunesammenslåing, men delvis utvidelse. Høyland kjørte en ‘alt eller ingenting’-linje, med kun full sammenslåing eller grensene fra 1860 som alternativer, av frykt for konsekvensene for restarealet ved en eventuell byutvidelse. I begynnelsen av 1960-årene ble endring av kommunegrenser vurdert over hele Nord-Jæren. Etter flere års tautrekking, hvor en også hadde ventet på Scheikomiteens²⁹ forslag, var det i 1964 endelig Høylands alternativ som nådde fram og kommunene ble slått sammen fra 01.01.1965 (Tysdal 2010a:307). Sandnes sitt ønske var stikk i strid med de nasjonale føringene for kommunereformen, som politikerne hadde vedtatt (Tysdal 2010a:308). Hvis Stavanger hadde klart å se hele regionen under ett i denne fasen, kunne de ha unngått plassproblemene de sliter med i dag, ifølge Tysdal (2010a:320). Både arealet som fulgte med kommunesammenslåingen og Stavangers holdning tidlig på 1960-tallet kan dermed være medvirkende årsaker til at Sandnes i dag er landets hurtigst voksende by.

Sverre Pedersen

I 1920-årene vokste byplanlegging som disiplin fram i Norge. Sosiale problemer som følge av små boliger, økende trafikk og plager med støv, røyk, støy og mangel på luft var utgangspunktet for framveksten av en visjonær kunnskapsbasert planlegging, bygget på internasjonale forbilder, hvor arkitekten fikk status som den fremste ekspertisen på feltet (Thomassen 1997:53). Det ble nå tydelig at man kunne nå et planleggingsnivå som vakte internasjonal respekt samtidig som bevisstheten om og forståelsen for offentlig planlegging økte (Jensen 1981:21). Sverre Pedersen var ansett som landets fremste byplanlegger utover fra 1920-tallet og til tross for et bredt arbeid på mange felt ble han mest kjent for sin planlegging av over 100 norske byer og tettsteder, blant annet i forbindelse med Brente Steders Regulering (BSR) under andre verdenskrig (Li 2003:8). Felles for mange av hans arbeider var en klar påvirkning fra den engelske hagebybevegelsen i kombinasjon med en sterk tysk innflytelse fra klassisistiske prinsipper om aksialitet og symmetri, lange utsiktsakser og plassanlegg bygd over de geometriske hovedformene etter barokkens idealer (ibid.). I 1943 ble han som leder av BSR, sammen

²⁸ Lars Øglænd ble regnet som denne idéens far (SA 10.02.1940).

²⁹ Scheikomiteen, eller Kommuneinndelingskomiteen, hadde som oppdrag å forberede en omfattende endring av kommunestrukturen i landet (Tysdal 2010a:308).

Figur 5.1 CICIGNON: Illustrasjonen til venstre viser et utsnitt av Trondheims barokkinspirerte Cicignonplan fra 1681.

Figur 5.2 SPEER: Illustrasjonen i midten viser utsnitt av nord/sør-aksen i planen for Berlin fra 1938, prosjektert av det tyske naziregimets hovedarkitekt Albert Speer.

Figur 5.3 HOWARD: «The Social City» av Ebenezer Howard, 1898.

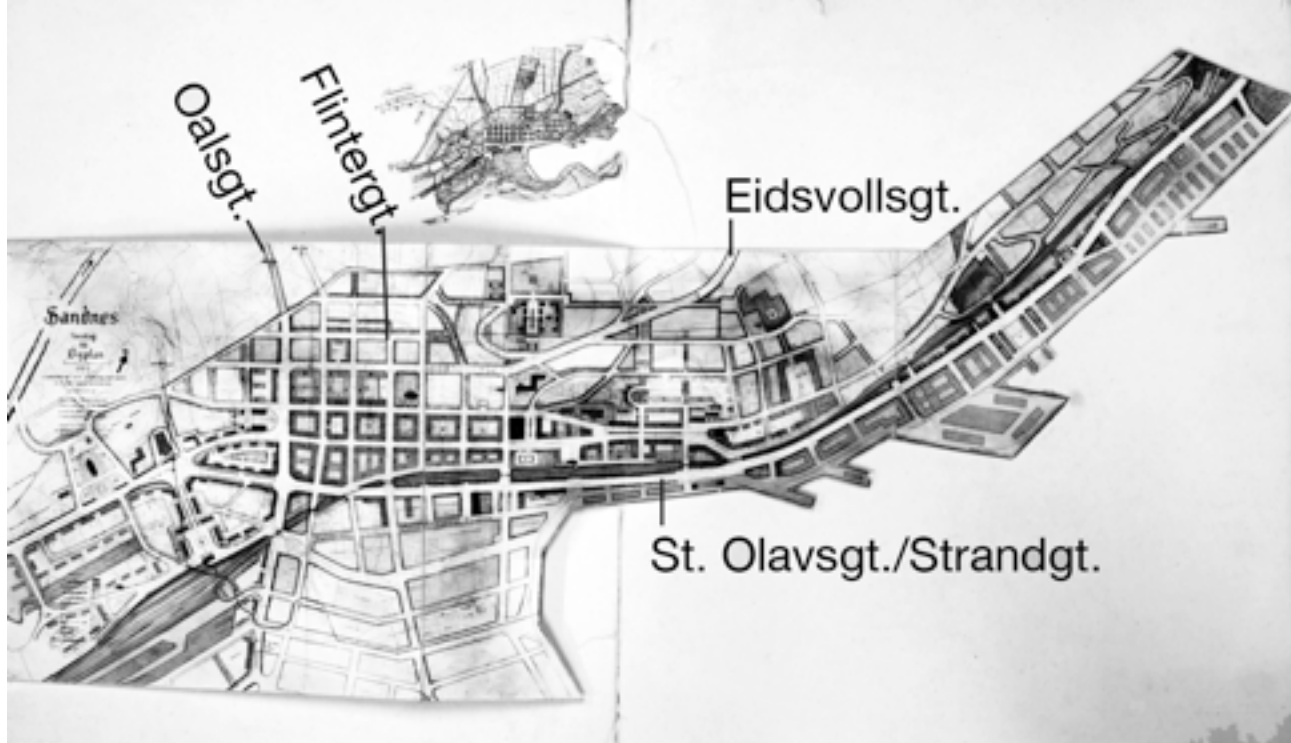
med en rekke norske arkitekter,³⁰ invitert av naziregimets hovedarkitekt Albert Speer til Tyskland for å studere arkitektur og planlegging (Sørby 2002). Speers plan over Berlin var spesielt inspirerende for Pedersen (ibid.) (fig. 5.2). Oppveksten i Trondheim gjorde at Cicignons³¹ byplan (fig. 5.1) og aksialiteten ved Lade Gård hadde sterk innvirkning på arbeidene hans. Planene var i tillegg kjennetegnet av soneinndeling, som også i hovedsak var inspirert av tyske forhold; kasernebebyggelse i flate områder og åpen bebyggelse i åpent terreng, mens bratt landskap var forbeholdt friområder (ibid.). Sonedeling var imidlertid også et funksjonalistisk byplangrep, men da i større grad med utgangspunkt i formål enn bygningsform.

Perioden 1930-1940 var preget av at de etablerte byplanleggerne fikk konkurranse, på den ene siden av nyutdannede arkitekter inspirert av blant andre Le Corbusiers funksjonalisme og på den andre siden et voksende arbeiderparti med ambisjoner om regjeringsmakt (Thomassen 1997:54). Pedersen tilhørte gruppen av byplanestetikere, også kalt tradisjonister, som i begynnelsen av 1930-årene ble utsatt for sterk kritikk fra blant andre de unge arkitektene i Sosialistiske arkitekters forening,³² som startet tidsskriftet Plan i 1933 (Jensen 1981:26). Etter hvert nærmet imidlertid de to grupperingene seg. En illustrasjon fra Kjøpmannsgata i Trondheim viser til og med hvordan Pedersen foreslo at bryggene langs Nidelven skulle rives og erstattes av lamellhus på søyler (Li 2003:6). Et annet fellestrekk med

³⁰ Blant dem arkitektene Våland og Hansteen fra Stavanger (Sørby 2002).

³¹ Den luxemburgske adelsmannen Johan Caspar de Cicignon (1625-1696) tjenestegjorde som dansk-norsk general, ingeniør og byplanlegger.

³² Arkitekt Frode Rinnan (1905-1997) var et av medlemmene her (SNL).

Figur 5.4 INFRASTRUKTUR: Pedersens fire hovedgjennomfartsårer i Sandnes.

funksjonalismen kommer til uttrykk i vektleggingen av boligkvalitet hvor han fokuserte på lysforhold og plass til praktiske gjøremål. En kan lese funksjonalistisk tankegodt relatert til Sandnes i en omtale av Pedersens planer som «gir områdene lys og luft og med hovedtrafikken samlet i rommelige årer» (*Stav.*³³ 17.12.1949). Fordi de norske funksjonalistene hentet inspirasjon fra tidligere byplanlegging, samtidig som den eldre garden i all hovedsak spilte en innovativ rolle i forhold til å utvikle byplankunsten, blir det vanskelig å etablere et distinkt skille mellom «modernister» og «tradisjonister» i norsk byplanlegging. «Det moderne» blir heller en betegnelse på en stilretning og et meningsuttrykk, enn en beskrivelse av forskjellen mellom noe dynamisk på den ene siden og noe statisk på den andre (Thomassen 1997:73). Pedersen uttrykte samtidens idealer gjennom forslag til etablering av byrom, plassdannelser og monumentalbygg, både til utvidelse og som supplement til eksisterende rutenettplan i Sandnes, som før denne perioden hadde vært standardsystemet i byplanleggingen.

Med infrastruktur som ordnende element

I 1949, ti år etter påbegynt arbeid, ble Sverre Pedersens plan for Sandnes godkjent. Endelig vedtak ble fattet av Forsynings- og Gjenreisningsdepartementet (*Iste mai*³⁴ 02.11.1948).

³³ Avisen *Stavangeren*.

³⁴ Avisen *Iste mai Stavanger*.

En hensiktsmessig og pen by er målet med Sandnes' nye byplan. Fire nye trafikkårer planlagt, nytt torg og fisketorg, ny brannstasjon, nye kaier og havnespor, større utfylling av Vågen og total forandring av reguleringen på Skeiane. Nærmere 30 grunneiere klager på reguleringsplanen.

SA (23.11.1948)

Funksjonalitet og estetikk var altså sentrale momenter i Pedersens plan. Den ble også hyllet av ordfører Båstøl for å «gripe svært lite inn i de private eiendomsforhold» (*Rog.*³⁵ 23.10.1949).

Da personbilen, som den siste rasjonerte varen etter krigen, ble frigjort i 1960, var dette et viktig tegn på at norsk samferdsel var i ferd med å gå inn i en ny æra: bilismen (Tysdal 2010b:285). For Sandnes stod den økende biltrafikken spesielt i fokus allerede da Pedersen utarbeidet sin plan. «Med Sandnes' beliggenhet i det utpregede kommunikasjonsentrum vil derfor også vei- og gatetrafikken komme til å øke voldsomt» (*Stav.* 17.12.1949). Tellingene av gjennomgangstrafikken i byen før krigen viste nemlig at trafikkmengden kun var høyere ved innfartsårene til hovedstaden (*Stav.* 08.11.1946). Sverre Pedersen var opptatt av hva som rørte seg internasjonalt:

Det å ha en virkelig effektiv gjennomkjøringsvei begynner å bli moderne i Amerika. Man er klar over at omkjøringsveiene også tar bort trafikk som det var ønskelig burde gå gjennom byen, idet den kunne bringe med seg innkjøp i forretningsstrøket. Det er en erfaring man også har gjort her i landet.

Sverre Pedersen (*Stav.* 26.08.1950)

I og med at mye av byen hadde vokst fram før bilens tidsalder, så ble det viktigste for Pedersen å organisere hovedtrafikkårene. Han ordnet disse i to nord/sør- og to øst/vestgående traséer. Byens bredeste eksisterende gate var målt til 12,5 meter og det ble dermed gjort til et poeng å øke gatebredden (*Iste mai* 02.11.1948). Den ene nord/sør-gaten var en ny trasé for Strandgaten, med bredde 20-22 meter, som ble lagt til østsiden av den nye jernbanen med fortsettelse i St. Olavs gate fram til Jærveien. Eidsvolls gate, som fikk 17,5 meters bredde, ble den andre hovedåren i denne retningen. Hoveddelen av biltrafikken hadde gått gjennom Langgata fram til dette tidspunktet. Nå ønsket man trafikkavlastning «uten å ta luven av denne som forretningsgate» (*Iste mai* 02.11.1948). Hovedtrafikkårene i øst/vest-retning ble Flintergaten med 18 meters bredde og Oalsgaten med 23 meters bredde. Oalsgaten ble beskrevet som «bindeleddet mellom Oslo og autostradaen til Sola» (*SA* 23.11.1948). Denne gaten «vil med pen bebyggelse bli en sentral gate av høy verdi, både trafikkmessig og estetisk» sier byingeniør Refsnes til *Iste mai Stavanger* (02.11.1948). Massebilismen betydde ikke bare en transportrevolusjon som ga folk større bevegelsesfrihet. Bilens «behov» drev

³⁵ Avisen *Rogaland*.

fram store fysiske endringer av miljøet gjennom sterk utbygging av veinettet og tilrettelegging av såkalt infrastruktur med bilverksteder, bensinstasjoner, garasjer og parkeringsplasser (Tysdal 2010b: 285). Noen konsekvenser av veiplanleggingen i Sandnes var rivning av to støperibygninger i St. Olavs gate, etablering av kulvert for Stangelandsåna slik at Elvegata ble dannet og utfylling med etablering av blant annet parkeringsplass hvor dagens Ruten ligger. Her er det fremdeles parkering i dag. Det lå også en annen sterk motivasjon bak opparbeidelsen av infrastrukturen og tilretteleggingen for bilen. Utbygging av persontransport-tilbudet og senere at privatbilen ble allemannseie gjorde det lettere å skaffe arbeidskraft til et ekspanderende næringsliv uten at folk nødvendigvis måtte flytte (Tysdal 2010b:285). Dette hadde mye å si for Sandnes, som var en liten kommune i utstrekning og som dermed hadde de fleste av sine arbeidere og kunder bosatt i kommunene omkring, hovedsakelig i Høyland.

For å gjøre plass til brannstasjon, fisketorg og parkeringsplass ble det planlagt en 100 meter bred utfylling ved utstillingsplassen på Vågane (dagens Ruten). Etter hvert som bilparken økte ble det vanligere å bruke bilen på handletur, men butikkene lå i bykjernen med få muligheter til parkering³⁶ (Tysdal 2010b:285). I tillegg ble det lagt opp til flere mindre parkeringsplasser fordelt rundt i byen: «På denne måten sparer en unødig gang fra parkeringsplass til arbeidssted og forretninger» (SA 23.11.1948). Dette er en tankegang som stadig står sterkt i Sandnes. Den gode parkeringsdekningen har vært et konkurransefortrinn i forhold til Stavanger sentrum som i større grad har et bilfritt forretningsområde.

Sonedeling

Pedersen så ikke høybanen³⁷ som en fysisk barriere, men som en smidig bue som markerte både et skille og forbindelseslinjer mellom forretningsbyen i vest og industribyen i øst. Hans sans for sonedeling kommer tydelig til syne i planen. Betegnelsene for de ulike sonene kunne imidlertid være knyttet til både funksjon og bygningsform. «—Byen skal få åpne plasser og brede, lyse gater. Men fram for alt har en bestrebt seg på å få delt de forskjellige strøkene, slik at industri, forretningsstrøk og villabebyggelse kommer hver for seg» sier byingeniør Refsnes til *Stavanger Aftenblad* (09.09.1942). Området mellom jernbanen og sjøen fra kaien og nordover hadde ikke høy utnyttelse på dette tidspunktet. Her så Pedersen for seg at det ville vokse opp en sterk industri med tiden og for å gi ytterligere rom for industribygg la han derfor opp til en kraftig utfylling av de grunne områdene av Gandsfjorden. Dette ville gi rundt 70 mål nytt tomteareal (Tysdal 2010b:278). O m r å d e t l a n g s

³⁶ Dette førte omsider til at det ble innført korttidsparkering i 1962 (Tysdal 2010b:285).

³⁷ Høybanen ble etablert i 1955.

Strandgata var tiltenkt 'industri og lagerbygninger' og her skulle bebyggelsen bestå av «smale blokkbygg i mur til 2 etasjers høyde.» Vågen ble betegnet som et rent industriområde, mens området mellom jernbanen og Eidsvollsgate skulle være for 'forretnings- og tettbebyggelse' i kombinasjon med «visse industrier avhengig av tillatelse fra bygningsrådet» (Stav. 08.11.1946). Det ble tillatt fire etasjers byggehøyde i Langgata, mens det i området vestover mot Postveien skulle ligge en begrensning på tre etasjer. I hele denne sonen av 'forretnings- og tettbebyggelse' skulle kun nybygg av mur og betong tillates. Hvor det ikke var oppgitt noe annet kunne åpen bebyggelse i tre oppføres. I tillegg skulle alle skolebygningene samles på skoletomten på Trones. Et parkbelte fra Troneshaugen og ned til jernbanen inngikk i planen, men «for øvrig har en ikke funnet det nødvendig å antyde flere parkanlegg enn en har i dag» (SA 23.11.1948). I tillegg planla Pedersen en sammenhengende 550 meter lang kai i havneområdet. Den økonomiske situasjonen var god, og Sandnes kommune gikk inn for sin så langt største utbygging gjennom utfylling, noe som delvis ble finansiert ved salg av de nye verdifulle arealene som oppstod (Tysdal 2010b:278). I 1954 ble den eksisterende trekaien erstattet med en jernspunkai. Av hensyn til bedriftene langs Vågen inngikk også nytt havnespor med forbindelse til godsstasjonen på Skeiane i planen. Transformasjonen av havneområdet var av stor betydning for den økonomiske veksten i industribyen Sandnes. I 1945 var det 805 skipsanløp i Sandnes havn, mens det i 1960 hadde steget til 2676 anløp (Tysdal 2010b:276). I neste kapittel kommer jeg inn på hvordan den samme delen av byen spiller en sentral rolle i dagens situasjon.

Impulser fra hagebybevegelsen

Oppblomstringen av utopier på slutten av 1800-tallet har blitt sett i sammenheng med bekymringen for laissez-fairekapitalisme³⁸ og ønsket om å presentere et ordnet alternativ (Pinder 2005:31). Hagebytanken hadde blant annet tyske aner, men ble klarest formulert av den engelske stenografen Ebenezer Howard (Jensen 1981:20). Han var politisk revolusjonær og utviklet hagebyidéen som et alternativ til byutviklingen under kapitalismen hvor den skulle være et redskap i oppbyggingen av en «kooperativ sivilisasjon» (Thomassen 1997:57). Howards hagebybevegelse og Le Corbusiers modernisme er viktige eksempler på urbane utopier som utviklet seg tidlig på 1900-tallet. Selv om konseptene var ulike, vektla begge spatiale hensyn og hadde sterk innvirkning på diskurser og praksiser i modernistisk planlegging, samt på det fysiske og sosiale landskapet (Pinder 2005:31).

³⁸ *Laissez-faire* beskriver en tilstand der transaksjoner mellom private aktører kan skje fritt uten statlig innblanding.

Hagebyidéen fikk stor innvirkning i norsk mellomkrigstid, med Ullevål hageby³⁹ som et eksempel (Thomassen 1997:57). Harald Hals sin generalplan for Oslo fra 1929 bør også nevnes. Pedersen mente, i tråd med hagebytanken, at befolkningen burde bo på landet i hage- og jordbruksbyer og ikke sentralt i byene. Allerede i 1919 hadde han tanker om hvordan Trondheim kunne skape nye hagebyer omkring Midtbyen (Jensen 1981:25). Han tok begeistret opp den nye regionale byplanleggingen, som tok utgangspunkt i utnyttelse av lokale ressurser, samt bevaring og styrking av eksisterende bosetting (ibid.). Pedersen så i dette en ny ideologisk hovedendring for planleggingen: Hittil hadde den hatt et restriktivt formål, nemlig regulering, men nå skulle planleggingen bli aktiv, altså utvikle regionale muligheter (ibid.). Han mente i denne forbindelse at planleggingen hadde utviklet seg mer i tiden 1933-35 enn i de foregående 2000 år (ibid.).

Realiseringen av hagebyen kan ses som en utjevning av motsetninger mellom urbanisme og anti-urbanisme, industrialisme og anti-industrialisme, sentralisering og desentralisering, fysisk versus økonomisk kunnskapsgrunnlag for planlegging osv. (Thomassen 1997:8). Ebenezer Howard er mest kjent for boken «To-Morrow: A Peaceful Path to Real Reform,»⁴⁰ utgitt i 1898. Han vendte seg ikke bort fra byer og industrialisering, men søkte heller ikke tilflukt i et middelaldersk forbilde; han prøvde i stedet å finne det han definerte som ‘moderne’ løsninger og viste i den sammenheng en sterk tiltro til betydningen av ny teknologi og prinsippene om sosial reform (Pinder 2005:35). I Storbritannia ble imidlertid hagebyen en realitet fordi intensjonene i det radikale programmet kunne samkjøres med liberale idéer i samtiden (Thomassen 1997:61). Pedersen deler Howards fascinasjon for teknologiske framskritt, noe som kommer til syne gjennom hyllesten til jernbanen i Sandnes. Han omtalte den slik i *Stavangeren*: «Når denne jernbaneplanen er ferdig blir visstnok Sandnes en av de mest moderne byer her i landet, i det banen er en høybane som man på bestemte punkter kan kjøre under» (26.08.1950).

Sommeren 1920 ferierte Ebenezer Howard på Skåtøy ved Kragerø, hvor han skrev boka «Havebyer og jordbruksbyer i Norge»⁴¹ sammen med aktivisten i boligreformbevegelsen, Halfdan Bryn (Thomassen 1997:59). Her holdt han fram tre ulike måter å stoppe byveksten på; for det første å gjøre landlivet mer avvekslende, interessant, sunnere og mer økonomisk fordelaktig. Dette ble blant annet konkretisert til utbygging av jernbane og annen infrastruktur. For det andre gjaldt det å bygge ut nye og godt planlagte byer på «omhyggelig utvalgte steder,» ideelt sett med mellom 10.000 og 50.000

³⁹ Ullevål hageby ble tegnet av arkitekt Oscar Hoff og anlagt i 1915-1922. Byplansjef Harald Hals medvirket også til planen. Hoff var imidlertid Pedersens motpol i faglig forstand. Han var elev av Sitte-skolen, en retning som stod i sterk kontrast til Pedersens preferanser for symmetri og aksialitet.

⁴⁰ Utgitt med tittelen *Garden Cities of To-morrow* i 1902.

⁴¹ Bryn, Halfdan og Howard, Ebenezer 1921. **Havebyer og jordbruksbyer i Norge**. Kristiania, H. Aschehoug & Co (W. Nygaard)

innbyggere. For det tredje kunne man omdanne småbyer, stasjonsbyer og «landsbyer» til hagebyer (Thomassen 1997:60). Dette tankegodset kan kanskje romme noe av forklaringen på Pedersens begeistring for ulike kvaliteter i Sandnes. Byen hadde passe størrelse med hensyn til innbyggere, boligområdene lå omkring en sentrumssone med industrielle og kommersielle formål samt at den på flere kanter var omgitt av naturlandskap og dyrket mark. I et brev til ordfører Torgersen skrev han at «en ordentlig avrundet og moderne byorganisme» burde ha tilgang til «landmannsprodukter» i sin periferi og la til at «nettopp på Jæren er en bytype av denne art særdeles ønskelig» (26.06.1944). I samme brev skriver Pedersen med hensyn til byutvidelse:

Forutsetter man at Sandnes skulle vokse videre å bli en by på f. eks. 20.000 innbyggere, hva det kanskje ikke er utelukket, burde egentlig de grenser som skal fastsettes idag omfatte et areal av den dobbelte størrelse av hva der er foreslått av meg. Men når byen har vokset til 20.000 innbyggere, burde den etter min oppfatning heller ikke bli større, og da burde man gå til anlegging av en ny byorganisme på et beleilig sted på Jæren.

Sverre Pedersen (26.06.1944)

Sitatet gir assosiasjoner til greske bydannelser i antikken, der idealet var at hver by skulle ha en begrenset størrelse av forsvarsmessige hensyn. Det viser imidlertid mer konkret at Pedersen var sterkt influert av hagebybevegelsen og peker fram mot idéen om «New Towns,» som fulgte i kjølvannet av den. Howards idéer fant nemlig nye tilpasninger og uttrykk i internasjonal by- og regionplanlegging (Thomassen 1997:57). Det var likevel hovedsakelig i villaområdene i byenes randsoner at Pedersen lot seg inspirere av Howard, mens han sentralt foretrakk karréer rundt tilplantede gårdsrom, inspirert av den tyske arkitekten Otto Wagner (Hagerup 1981:8). Han tok sjelden hensyn til eksisterende bebyggelse, men benyttet seg av nyklassisistiske idéer som utviklet seg parallelt med funksjonalismen i mellomkrigstiden, nemlig et enkelt og kraftig formspråk, formmessig klar harmoni og symmetri. Bygningene ble brukt til å komponere et harmonisk og endelig bybilde «hvor hver enkelt by skulle skapes av én mann på én natt og siden ikke skulle være til å forandre» (ibid.). Pedersen bygget riktignok delvis videre på det eksisterende rutenettet i Sandnes. Selv om mange av hans planer ikke ble realisert så har visjonene hatt stor betydning for hovedgrep i byutviklingen. Dette finner vi eksempler på i planene for «Forretningscentrum i nord» og «Det nye stasjonsområdet på Skeiane.»

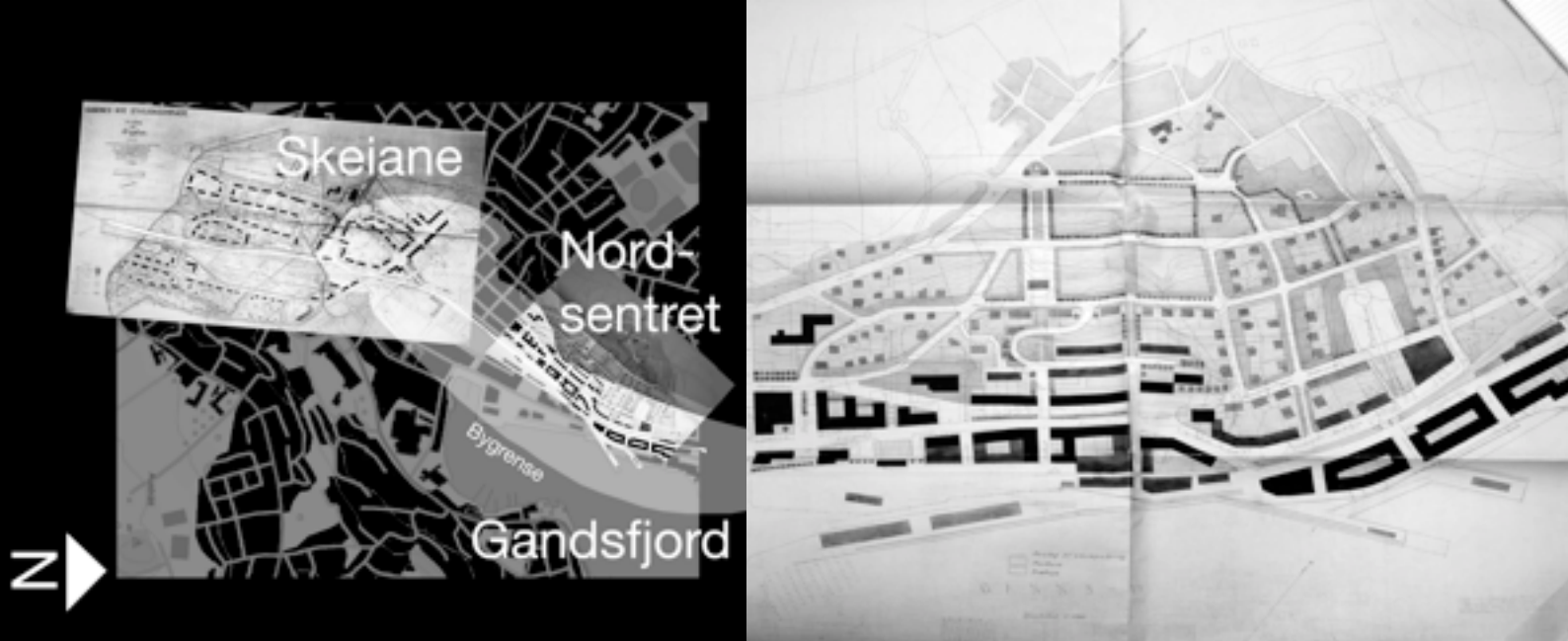
Forretningscentrum i nord

Sir Raymond Unwin var den ledende hageforstadsplanleggeren i England, en retning som bygde på hagebyfilosofien og fokuserte på åpne boligområder med småhus der hver husstand skulle ha sin egen

hage: «Raymond Unwins moderne sækkegater for at skape stille steder er en nutidens arkitektpræstation av rang» skrev Sverre Pedersen i Teknisk Ukeblad i 1919 (Hagerup 1981:4). Etter at Ganns teglverk flyttet kjøpte Sandnes kommune i 1953 en 50 mål stor del av det tidligere leirtaket, for så å selge 39 mål til boligtomter og 4 mål til industri to år senere (Tysdal 2010b:286). Sverre Pedersen ble engasjert i planarbeidet. Beskrivelsen antyder en mer massiv bebyggelse nederst mot flaten og åpen murbebyggelse i mellompartiet. Videre understrekes viktigheten av å legge ut tilstrekkelig område for parkering og garasjer. Planen, som ble kalt «Forretningscentrum i nord» eller «Nordsentret» (fig. 5.6) ble heller ikke realisert i sin helhet, men bredere vei, turnhallen og serviceanlegg for bilforretning i Langgatas nordlige del er spor som står igjen i dag. En av årsakene til dette var at denne delen av byen mistet sin posisjon da natrutens anløp opphørte og den økende tilretteleggingen for bilismen gjorde at knutepunktet gradvis ble sentrert til området øst for jernbanen (Paavola 2011:145).

Et interessant aspekt ved planen er forslaget om å la alle gatene mellom Roald Amundsens gate, Langgata og Eidsvollsgate være diagonale i det skrånende terrenget og dermed bryte med det rigide rutenettet. Dette var nemlig ikke alltid tilfelle for Pedersens planer. Flere ganger måtte praktisk realiserbarhet vike for en vakkert strukturert plan. Den svenske tradisjonen hadde til sammenligning i større grad vært å bøye av for terrenget og la veier og stier følge landskapsformen (Jensen 1981:22). Pedersen hevdet derimot at: «--- i veiens energiske linjeføring kommer den av menneskeviljens bestemte hensikt med den klart til uttrykk som en kontrast til naturen» (Pedersen 1931:78).

Pedersen var også spesielt opptatt av utsikts- og fondvirkninger. Dette vitner om en ny måte å tenke planlegging på og stammer fra moderne byplanlegging som vokste fram i Tyskland på slutten av 1800-tallet (Hagerup 1981:3). Som en kontrast til dette mykere mønsteret benyttet han også tyngre grep. Dette kommer til syne i den endelige reguleringsplanen for Gannsområdet hvor området omkring rådhuset (dagens KinoKino) ble planlagt for «hotell, offentlig bygning og større forretningsbygg av monumental karakter» (1955). Dette understreker et viktig poeng med Pedersens planlegging, nemlig at selv om planene også tok funksjonelle hensyn, er det de estetiske og formale hensynene som virker mest dominerende og dermed er det ofte bare angitt «offentlig bygning» på planene der hvor man trengte et monumentalbygg på grunn av aksevirkninger e.l. (Hagerup 1981:9). Dette står i kontrast til dagens planlegging, som dreier seg mye om funksjon, men uten å inneholde arkitektur på samme måte som Pedersens planer gjorde.

Figur 5.5 PEDERSEN: Illustrasjonen til venstre viser to av planene Sverre Pedersen tegnet i Sandnes, i nord; Nordsentret og i sør; Det nye stasjonsområdet på Skeiane. Planene er lagt over et kartgrunnlag med dagens situasjon. Sandnes kommunes utstrekning er markert med et lysere område.

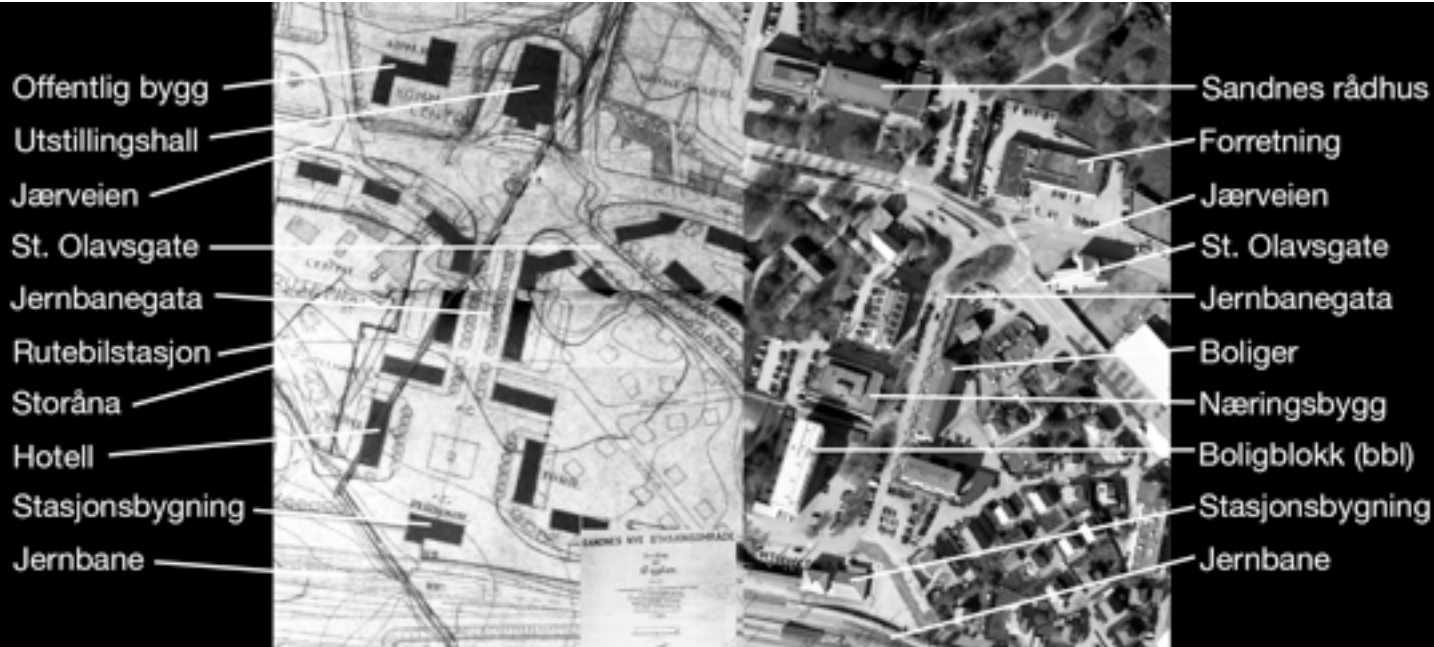
Figur 5.6 NORDSENTRET: Illustrasjonen til høyre viser planen «Nordsentret» i Gandsfjordområdet.

Det nye stasjonsområdet på Skeiane

Hagebytanken kommer tydelig til syne i boligplanleggingen i det nye stasjonsområdet på Skeiane (fig. 5.7). I reguleringsvedtektenes §7 skriver Pedersen at «våningshusenes størrelse må ikke overstige 20% av tomtens nettoareal» (1949:2). Dette står i sterk kontrast til dagens enebolig-planlegging hvor utnyttelsesgraden er langt høyere. Området er imidlertid først og fremst det sterkeste eksempelet på monumental planlegging av Pedersen i Sandnes. Området hadde allerede fine naturkvaliteter og *Stavangeren* skriver at «elven fra Ganddal kommer nå i maleriske slyng gjennom Sandvedparken og ned til den fremtidige stasjonen» (17.12.1949). Planen om flytting av stasjonen hadde blitt sterkt motarbeidet av NS-ordføreren i Sandnes, noe som talte til dens fordel da saken kom opp igjen etter krigen (Tysdal 2010b:278). Den nye jernbanestasjonen på Skeiane skulle bli den tredje største på strekningen Stavanger-Oslo⁴² og var fra jernbanemyndighetenes side beregnet til et folketall på 25.000, skrev *Stavangeren* i en omtale knyttet til at Høyland la fram sin del av planen, og slo videre fast at «om noen få år vil man nok få merke hvilken løftestang Sørlandsbanen er for distriktet» (17.12.1949). Herredsgrensen mellom Sandnes og Høyland lå få meter fra selve stasjonen. På grunn av høybanen⁴³ gjennom Sandnes ville stasjonen måtte ligge på fylling i nordre ende og nedgravet i terrenget i søndre del. Adkomsten ble løst med undergang og trapper opp til den 215 meter

⁴² Etter Drammen og Kristiansand (Tysdal 2010b:278).

⁴³ Det ble vurdert betongfylling, men NSB bestemte seg for å bruke jordfylling (Tysdal 2010b:281).

Figur 5.7 SKEIANE: Plan over det nye stasjonsområdet på Skeiane, sør for dagens (og datidens) sentrum. Planen til venstre viser Sverre Pedersens forslag til nytt stasjonsområde. Ortofotoet til høyre viser dagens situasjon. Det er her vi finner de tydeligste sporene etter Pedersens planlegging i Sandnes.

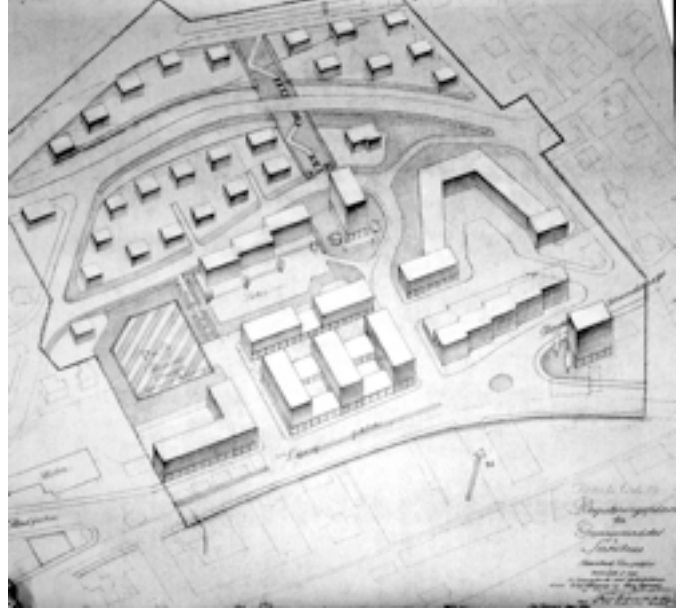
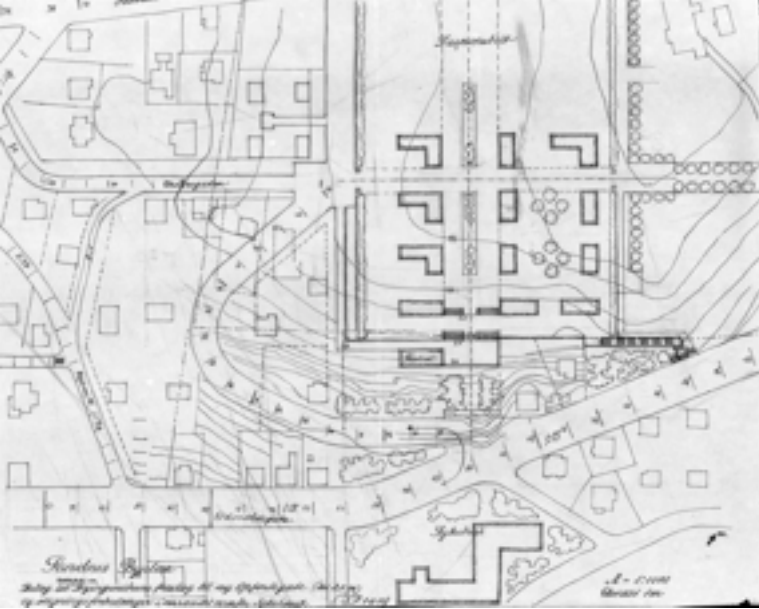
lange perrongen. det ble lagt opp til persontrafikk på vestsiden og godsterminal på østsiden. Høybaneanlegget ble avsluttet med ferdigstillelse av stasjonen på Skeiane i 1955.⁴⁴

Foran stasjonsbygningen ble det planlagt en åpen plass på 70x70 meter som fortsatte i den 25 meter brede Jernbanegaten med allébeplantning og med 4. etasjers hotell på begge sider. Den aksiale planen for hovedstrekningen fra stasjonsbygningen til det tenkte fondmonumentet framstår i dag som en allé og bebyggelsen langs gaten er plassert etter planen, men er bygget med flere etasjer. Hotellplanene ble aldri fulgt opp. For å imøtekomme den store etterspørselen etter boliger ble imidlertid Sandnes Boligbyggelag opprettet i 1949 og den første boligblokken ble reist i Haakon 7. gate 5 i 1953 (Tysdal 2010b:289).⁴⁵ Alléen endte i en stor åpen plass på Jærveien hvor den møtte trafikken fra den nye gjennomfartsåren St. Olavs gate. På vestsiden av Jærveien, i forlengelsen av Jernbanegaten, planla Pedersen et «fremtidig storbygg med festivitetslokaler, utstillingshaller og kontorer» og han betegnet stedet som et «fremtidig sosialt sentrum» (Stav. 17.12.1949). Denne delen av planen ble aldri realisert. I dag benyttes plassen til parkering. På tomten sør for det planlagte festlokalet planla Pedersen 'et større kommunalt bygg' og her ble planen fulgt opp da Høyland rådhus⁴⁶ ble ferdigstilt i januar 1961. Etter at Stortinget i 1964 vedtok at Sandnes, Høyland, Høle og Riska skulle slås sammen, fikk imidlertid bygningen navnet Sandnes rådhus. I et brev til Pedersen ytrer byingeniør Refsnes ønske om å plassere en rutebilstasjon i området til Skeianetunet, et «areal som idag ligger brakt og vannsykt og derfor lite egner seg til bebyggelse» (31.10.1942). I 1946 sa imidlertid formannskapet seg enig med

⁴⁴ I årene som fulgte ble denne løsningen sett på som uheldig. Da nytt hovedstasjonsanlegg stod ferdig på Ruten i 1992, var det en viktig brikke i arbeidet med å knytte østsiden og vestsiden av sentrum sammen.

⁴⁵ Gjennom å etablere prosjekter også i Høyland kommune, kom Boligbyggelaget kommunesammenslåingen litt i forkjøpet (Tysdal 2010b:289).

⁴⁶ Høyland rådhus ble tegnet av arkitektene Helland&Aarreberg og var etterkrigstidens største byggeprosjekt (Sørby 2011:83).

Figur 5.8 OPFARTSGATE: «Bilag til forslag om byingeniørens forslag til ny Opfartsgate (dat. 2.5.44) og stigningsforbedringer i området ovenfor Sykehuset (SP 1.6.49)»

Figur 5.9 GANNSOMRÅDET: Teksten på illustrasjonen til høyre sier «Reguleringsplan for Gannsområdet i Sandnes. Isometrisk Perspektiv.» Planen er gjennomført «I samarbeide med arkitektene M.N.A.L Eilif Tonning og Lars Øglænd.» Planen er datert juli 1955.

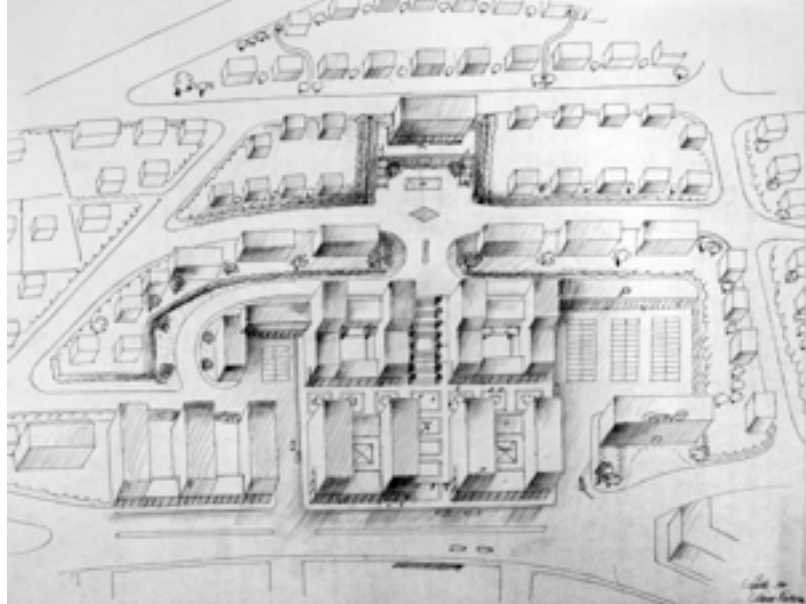
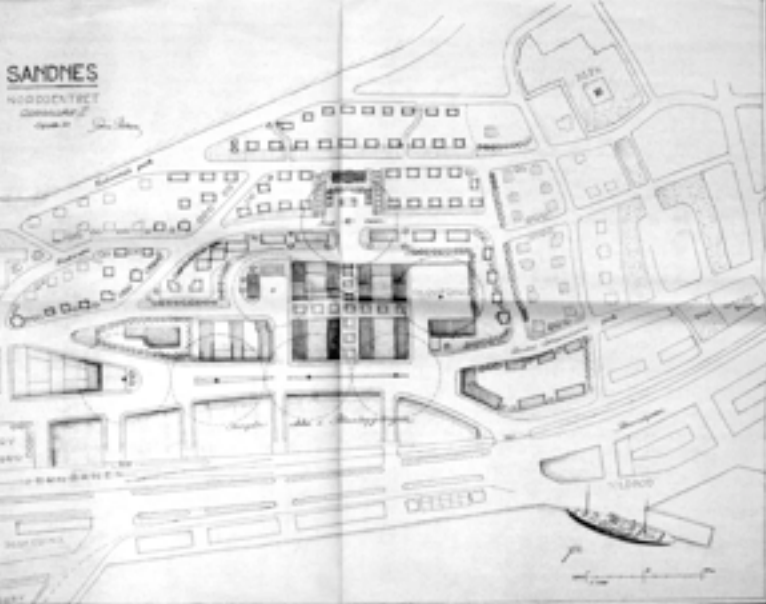
Handelsforeningen i at utstillingsplassen på Vågane (Ruten) var den eneste brukbare plasseringen for en rutebilstasjon (Tysdal 2010b:282).⁴⁷

Stavangeren skriver at byggelinjen på østsiden av Jærveien ble trukket tilbake fordi en regnet med at «strøket her i fremtiden vil bli et utmerket forretningsstrøk» (17.12.1949). Denne spådommen ble imidlertid ingen realitet. Byggehøyden ble satt til tre etasjer, og to etasjer langs Jernbanegaten. I dag ligger bygningene plassert etter planen, men med flere etasjer. Den fredete bygningen på Skeiane ble liggende uberørt innenfor byggelinjen. Sverre Pedersen hadde stor tro på det nye stasjonsområdet på Skeiane. I et brev stilert til «Herr Byingeniøren» skriver han at «godt detaljert tror jeg dette byparti kan bli meget tiltalende, lyst og luftig og samtidig monumentalt i formen. Sammen med rådhusplasseringen vil det gjøre seg godt og virke tiltalende på den reisende som fra jernbanestasjonen spaserer inn i det nye Sandnes» (14.08.1944). Dagens Haakon VII's gate er et ufullstendig hovedgrep fra Pedersens planer, men intensjonene er synlige i strukturen.

Representasjonene

Oppfinnelsen av flyet tidlig på 1900-tallet førte til en kulturell begeistring som hadde innflytelse både på byplanleggere, arkitekter, kunstnere og science-fictionforfattere i 1920- og 1930-årene. Le Corbusiers plan for Rio de Janeiro fra 1929 var for eksempel basert på en skisse han laget mens han satt i et fly (Morshed 2002:201). Dette viser hvordan den nye muligheten til å se landskapet ovenfra kunne utnyttes innen planleggingsdisiplinen. Pedersen så også en spesiell forbindelse mellom dette

⁴⁷ På grunn av sterk vekst i busstrafikken ble den erstattet av en ny stasjonsbygning til 100-årsjubileet i 1960 (Tysdal 2010b:282).

Figur 5.10.1 NORDSENTRET: Illustrasjonen til venstre viser en plantegning for området «Nordsentret. Alternativ 1» og er datert september 1954.

Figur 5.10.2 NORDSENTRET: Illustrasjonen til høyre viser en perspektivframstilling av planen til venstre.

spesielle teknologiske framskrittet og estetikken i byplanleggingen: «Linjeskjønheten i en byplan eller en haveforstads plan som man før bare saa paa papiret, vil de nye trafikmidler – luftskibene – gjøre tilgjengelig for de reisende» (Jensen 1981:23). Sitatet kan virke illustrerende på Jonny Aspens poeng når han plasserer byformingsdisiplinen i spenningsfeltet mellom de ideele scenografiske komposisjonene og en mer teknisk-rasjonell tilnærming, mellom det billedmessige eller figurative og det mer deskriptive eller dokumentariske (2003:243-244). På denne måten hevder han at byformingen kan forstås som en kombinasjon av det imaginære og det virkelige. Når det gjelder framveksten av den moderne byplanleggingsdisiplinen kom teknisk-rasjonelle problemstillinger til å få stadig større oppmerksomhet, men i første omgang uten at estetiske og arkitektoniske betoningene ble trent i bakgrunnen. Tvert imot, fastslår Aspen, kom estetiske spørsmål til å få fornyet oppmerksomhet som en integrert del av den moderne byplandisiplinen.⁴⁸ På samme måte som Howards representasjoner av hagebyen uttrykte en estetisk bevissthet gjorde også Pedersens framstillinger av Sandnes det. Dette synes spesielt tydelig i «skisse sett fra luften» (fig. 2.6) hvor skyggelegging og sirlig håndskrift er med på å skape et kunstnerisk uttrykk. Pedersen skriver at «Sørlandsbanen med den nye store jernbanestasjon ved Skeiane bukte seg som en mørk slange gjennom tegningen av byområdet» når skissen presenteres i *Stavangeren* (26.08.1950). Hvor Howards planer også har en forseggjort og tydelig håndpåført skrift, skiller de seg imidlertid fra Pedersens plan i gjennomføringen av den geometriske formen. Dette henger sammen med at disse eksemplene på hagebyer ikke er stedsspesifikke og dermed ikke trenger å ta hensyn til eksisterende topografi og bebyggelsesmønster. Pedersen hadde imidlertid også sans for en strengere geometri og mente at det var bedre å bruke enkle former, som rektangler, sirkler eller polygoner, enn mer tilfeldige former (Jensen 1981:23). Dette kan

⁴⁸ Innen eksempelvis Sitte-skolen, hagebybevegelsen og City Beautiful.

vi for eksempel se i et av planforslagene for «Nordsentret» (fig. 5.10.1). Streng geometri var også en viktig del av modernismebevegelsen, noe som henger sammen med tidsånden. Ifølge Pinder var det ikke uvanlig at modernistiske kunstnere tidlig på 1900-tallet mente at geometriske former innebar både rasjonelle og etiske verdier (2005:70).

Pinder peker på en selvmotsigende faktor integrert i illustrasjonene av hagebyene, nemlig at Howard, som ideologisk sett vektla sosial reform og fellesskapstankegang, har satt av separate områder for ulike svake samfunnsgrupper, som 'de gale,' 'epileptikerne' og 'de blinde' for å skille dem fra majoriteten (Pinder 2005:51). Dette har bidratt til at hagebyen i mindre grad har blitt assosiert med sosial reform enn romlig orden, noe som gjør at det eksisterer en relevant forbindelse til andre innflytelsesrike utopiske visjoner fra modernismebevegelsen tidlig på 1900-tallet⁴⁹ (Pinder 2005:55).

Interessen for det teknologiske framskrittet med fokus på transport og mobilitet gjør at Pedersen inngår i en større tradisjon i denne perioden. Trafikk- og veinettet er også det som nevnes først i beskrivelsen av det konkrete innholdet i Harald Hals' generalplan for Oslo (Aspen 2003:159). Fart, infrastruktur og framkomstmidler står videre sentralt i flere av de urbane utopiene i opptakten til og som en del av modernismen. Eksempler på dette kan være; 'The Linear City,'⁵⁰ 'King's Dream of New York'⁵¹ og 'The Four Routes.'⁵² Sistnevnte er en bok av Le Corbusier som presenterer hans konsept om de fire transportformene som lå til grunn for organiseringen av byen, nemlig bil, tog, fly og båt. Han delte Howards kritikk av industribyens tilstand, men han foreslo helt andre løsninger. Effektiv mobilitet stod sentralt i hans planer. CIAM⁵³ sitt Athen-Charter ble utarbeidet i 1933 og er et sentralt dokument fra denne perioden, som det er sannsynlig at Pedersen kjente til. Her ble det hevdet at «railroad lines are often obstacles to urban development. Encircling certain districts they separate them from other parts of the city with which they should have direct contact and easy communication» (Sert 1947:180). Resultatet ble, ifølge CIAM, for hyppige krysningspunkter mellom vei og jernbane eller for mange veier som ble «dead ends.» Dette problemet var løst gjennom landets første høybane i Sandnes. Pedersen uttrykte begeistring gjennom en omtale i *Arbeideravisa* i 1955: «Slik som banen nu er lagt på en vakkert utformet fylling ser den ikke ut til å skulle genere estetisk

⁴⁹ For eksempel Le Corbusiers urbane visjoner, som nevnt over.

⁵⁰ En lineær korridor som skulle romme alle urbane funksjoner, tenkt mellom Brunswick og Trenton, tegnet av arkitekt Michael Graves omkring 1910.

⁵¹ Fra serien *The Circulation of the Future and the Cloudscrapers of New York*, tegnet av illustratør Charles Lamb og publisert i *L'Illustrazione Italiana* i 1912.

⁵² Publisert av Le Corbusier første gang i 1941.

⁵³ *Congrès Internationaux d'Architecture Moderne* (CIAM). Athen-Charteret som ble utformet på CIAMs fjerde kongress i 1933, var et manifest som trakk opp prinsippene for en ny og samtidsrettet byplanlegging, med vekt på sonedeling og et effektivt transportsystem.

sett (...) larm fra jernbanen betyr nærmest enn viss reklame fra en liten by – det viser at det er liv der» og «et vakkert formet moderne jernbanetog som løper på en vakkert formet Höibane gjennom en by er en moderne kunstnydelse» (16.03.1955). Dermed kan det synes som om Pedersens planer for Sandnes, som viser at det formale og «bildet» av dem var viktig, på papiret eller fra luften, er beslektet med urbane utopier av ulikt slag på et secondspace nivå.

«I sentrum for framtiden»

Arealplanleggeren Rolf H. Jensen viser til fem momenter som hadde stor betydning i Pedersens planlegging (1981): For det første skulle hver by ha sin egen formlige identitet hvor lokale særpreg og lokal tradisjon utnyttet. For det andre måtte terrengets egenskaper og formmuligheter utnyttes best mulig og avspeiles i planen. Det tredje punktet gjelder tekniske og funksjonelle forhold. Disse måtte innarbeides på en måte som sikret byens framtidige utvikling (momentene transport, nærings-liv og bolig/bebyggelse følger tidligere idéer. Punkt fire og fem sier at alle elementer må samles i en fast arkitektonisk komposisjon som skulle framstå med både lokal egenart og nasjonalt preg.

Disse punktene viser at Pedersen var opptatt av både first-, second- og thirdspace i planleggingen sin. Han studerte topografien og til en viss grad eksisterende bebyggelse, og var opptatt av å la dette firstspacenivået bidra til det viktige poenget om lokal tradisjon og egenart. Vektleggingen av planens egen estetikk gjennom å samle elementene i en fast arkitektonisk komposisjon sammen med de ideologiske sidene av planleggingen styrker secondspacenivået. Det er spesielt punkt 3, som peker mot thirdspace, slik jeg ser det. Her henvender Pedersen seg til framtidbyen Sandnes og er opptatt av at det skapes et nytt rom på grunnlag av eksisterende og planlagte strukturer samt hvordan dette levde rommet skal fungere, det vil si hvordan folk bor, arbeider og forflytter seg. I et brev til kommuneingeniøren i Høyland og byingeniøren i Sandnes ytrer han for eksempel ønske om å anlegge en plass til «rekreasjon for arbeidere i industrien, som gjerne særlig om sommeren vil litt ut i lunsjpausen» (17.02.1948). Soja kaller det nye rommet som oppstår, thirdspace, også for «spaces of representation,» rom som inneholder «all other real and imagined spaces simultaneously» (1996:69). Gjennom å være en type rom som inneholder alle andre virkelige og forestilte rom knytter dette an til Sandnes sin visjon av i dag, nemlig å være «i sentrum for framtiden.» Dette kan tolkes dithen at byen ønsker å være i *framtid* akkurat nå. Pedersens visuelle representasjoner av Sandnes forteller imidlertid noe om en by som også den gangen var drevet av framtidsoptimisme med rot i innovativ gründerånd. Planene ble hyllet for at de «gir løsning av reelle behov og vil gi områdene i Høyland og Sandnes en så vakker utforming, at befolkningen i fremtiden både vil bli glad og stolt over denne forutseenhet» (Stav. 17.12.1949).

Allerede i 1935 bygget Øglænd sitt varemagasinet i Krossen, noe som reflekterer ambisjonsnivået i byen. Det var både regionens første magasin og første funksjonalistiske bygning, tegnet av arkitekt Gustav Helland.⁵⁴ Han var den enkeltarkitekten som satte sterkest preg på byens arkitektur i perioden 1935-1944 og var involvert i alle de tre områdene jeg kommer tilbake til i kapittel 7.

I Stavangerområdet startet det interkommunale planarbeidet i juni 1949 ved at Nord-Jæren interkommunale samarbeidsnemnd ble etablert. Forslaget om å utvikle regionen til en båndby hadde sterke røtter i deler av internasjonal byplanlegging, men var et enestående tilfelle i norsk sammenheng (Thomassen 1997:469). I «båndbyen» skulle Sandnes være et merkantilt og industrielt tyngdepunkt, mens Stavanger sentrum skulle samle både merkantile, kulturelle og administrative funksjoner (ibid:472-473). Det vil si at Stavanger skulle stå for de mer varige og representative funksjonene knyttet til makt og tradisjon, altså funksjoner som i større grad konstitueres av sin historie enn sin framtid. For at Sandnes skulle lykkes, var det imidlertid nødvendig å rette blikket framover og skape gode forhold for industri og handel. Dette kan tyde på at deler av innholdet i dagens visjon – i sentrum for framtiden – egentlig ikke er forbeholdt vår samtid. Pedersens planer, samt det at denne lille kommunen valgte å engasjere nettopp ham, viser at Sandnes også tidligere har brukt framtidvisjoner som er mer eller mindre knyttet til utopier til å markere seg, først og fremst i interurban konkurranse med Stavanger. Det neste kapittelet dreier seg om et kontemporært eksempel på framtidvisjoner i Sandnes sentrum, hvordan det kommer til uttrykk og hva som ligger til grunn for dette.

⁵⁴ Arkitekt Gustav Helland ble invitert med på studietur til Tyskland og Holland av Øglænd for å få internasjonale impulser til å tegne et topp moderne magasin, noe det også ble. Helland tegnet i tillegg lager nr. 5 (Pakkhuset) og 6 for Øglænd i Vågen (1938), Rådhuseteateret (1936-1941), sykkelfabrikken (1942) og Sandnes sykehus (1944) (fig. 2.1/2.2).

Kapittel 6

Typisk Sandnes

Snøhetta arkitekter gjennomførte i 2010 en mulighetsstudie/idéprosjekt kalt «Typisk Sandnes» på oppdrag fra Sandnes sentrum A/S. Forretningsidéen for sentrumsforeningen er «å være den sentrale private aktøren for videreutvikling av Sandnes sentrum som en unik markeds plass og nærings-adresse i regionen» (www.sandnes-sentrum.no). Organisasjonen har satt opp fire hovedmål på sin internettside, nemlig at Sandnes sentrum skal være det foretrukne stedet for handel og opplevelse i regionen, at antall kunder/gjester i sentrum skal økes med 50% fra 2008 til 2012, at Sandnes sentrum skal øke sin markedsandel med 15% i samme tidsrom og at Sandnes sentrum skal framstå som moderne, framtidsrettet og attraktiv for et mangfold av næringsvirksomhet. I intervjuet⁵⁵ med leder for foreningen, Ådne Berge, kommer det fram at de to tallfestede målene ikke vil nås, men at det bare står om noe mer tid. Dette har å gjøre med etablering av større kjøpesentre i andre kommuner, som Klepp og Time, noe som spiser av Sandnes sin kundekrets. Nå skal det imidlertid etableres tre nye kjøpesentre⁵⁶ i Sandnes sentrum, noe som vil være positivt for byen og øke attraktiviteten, sier Berge.

Prosjektet «Typisk Sandnes» omfatter store deler av sentrum hvor et av flere mål er å skape en sterkere forbindelse mellom den vestlige gamlebyen og de nye utbyggingsområdene i øst. Hovedgrepet for å oppnå dette ligger i etableringen av et aktivitets-/fritidslandskap som strekker seg fra Langgata i vest og over fjorden i øst (fig. 2.7). Toppunktet for landskapet ligger på nivå med jernbanefyllingens øverste nivå over rutenområdet mens det trappes ned både mot øst og vest.

I intervjuet⁵⁷ med sivilarkitekt Kjerstin Bjerka blir det tydelig at prosjektet begrenser seg til idé- eller visjonsfasen. Det bygger imidlertid på et omfattende analysemateriale og ønsket er å gå nærmere inn på hva som er typisk Sandnes. Dette er visualisert i et diagram der byen deles i fire soner som representerer ulike kvaliteter ved Sandnes som kommune (se figur 6.2). Krysningpunktet for de fire sonene ligger på Ruten, byens største åpne plass, ved rutebilstasjonen. Arkitektene ønsker å framheve dette som det nye sentrum, eller «krysset,» med henvisning til gamle Krossen (Langgata/Gjesdalveien/Solaveien, fig. 2.4.1).

Bjerka forteller at det har vært et viktig poeng for arkitektene å lage et fattbart prosjekt som kan fungere og være håndterbart i en nåtidig sammenheng. Det vil si at de ikke ønsker å skape et utopisk

⁵⁵ Intervju med leder i Sandnes Sentrum A/S Ådne Berge den 15.11.2011 på hans kontor i Sandnes.

⁵⁶ Maxi åpner før jul 2011, Bystasjonen starter graving i disse dager og vil ha en 2-3 år lang byggeperiode, mens Øglændgården starter bygging på nyåret 2012.

⁵⁷ Intervju med sivilarkitekt Kjerstin Bjerka ved arkitektkontoret Snøhetta den 26.11.2010 på hennes kontor i Oslo.

prosjekt som er urealiserbart, men snarere å inkorporere den eksisterende situasjonen i planleggingen. Kommunen har bidratt økonomisk til mulighetsstudien. Kommunaldirektør for samfunnsutvikling Hans Kjetil Aas og kommunaldirektør for kultur- og byutvikling Per-Harald Nilsson forklarer i intervjuet⁵⁸ at kommunen la som premiss for bidraget at mulighetsstudien skulle ligge innenfor sentrumsplanens rammer. Dette ble imidlertid ikke fulgt opp i rutenområdet, hvor Snøhetta foreslår å legge den planlagte parken på nivå med toppen av jernbanefyllingen, mens plassen på bakkenivå kunne utnyttes til handel. Aas og Nilsson framhever likevel at studien er interessant totalt sett og at de opplever at Snøhetta også bare ser på dette som idémyldring. Ådne Berge i sentrumsforeningen svarer imidlertid bekreftende på at Ruten burde gjennomføres slik arkitektene har tegnet det. Dermed illustrerer Snøhettas engasjement i byutviklingen de lokale aktørenes ulike perspektiver. Mens kommunens ansvar er å planlegge helhetlig, langsiktig og forutsigbart gjennom bruk av lovbestemte planleggingsverktøy, så er Sandnes Sentrum A/S sin primære interesse å sørge for optimale forhold for handelsstanden. Dette var ikke et hovedtema da Sandnes kommune engasjerte Sverre Pedersen i 1939, hvor det først og fremst var infrastruktur som stod i fokus. Endringene i gjennomfartstrasé bort fra Langgata var imidlertid en kilde til bekymring for handelsstanden der. Snøhettas prosjekt framstilles som fattbart og håndterbart, men er ikke desto mindre en idémyldring. I og med at hovedgrepet i prosjektet bryter med gjeldende planer, så er det også urealiserbart til tross for at det fysisk kunne la seg gjennomføre. Prosjektet er dermed mer utopisk enn arkitektenes intensjon skulle tilsi.

Arkitektene har tilbrakt lite tid i prosjektområdet, men Bjerka forteller at de har satt seg grundig inn i byens problematikk gjennom research på internett og studier av kommunens planer, dokumenter og øvrige publikasjoner, samt avisartikler. Allerede i denne fasen skiller prosjektet seg fra Pedersens planlegging på 1930- og 1940-tallet. Mens han stort sett bare hadde sine egne landskapsanalyser og reguleringsplanen fra 1900 å støtte seg til, ble utfordringen for Snøhetta snarere å begrense informasjonsmengden. Bjerka påpeker at det er gjort mye tankearbeid i Sandnes og hun registrerer at det finnes vilje til endring i kommunen. Hun savner imidlertid konkret handling og håper at «Typisk Sandnes» skal kunne bidra positivt i den sammenheng. Hun ser nemlig på Sandnes som en by med stort potensiale dersom en er i stand til å gjennomføre større planer uten å la seg styre for mye av den enkelte tomteeier. Dette er tanker som også eksisterte på Pedersens tid hvor det ble skrevet at «døgninteresser» ikke burde få gjøre «nevneverdige avvikelser i planene til skade for utviklingsmulighetene» (*Stav.* 17.12.1949).

⁵⁸ Intervju med kommunaldirektør for samfunnsutvikling Hans Kjetil Aas og kommunaldirektør for kultur- og byutvikling Per-Harald Nilsson i Sandnes kommune den 09.11.2011 på Sandnes rådhus.

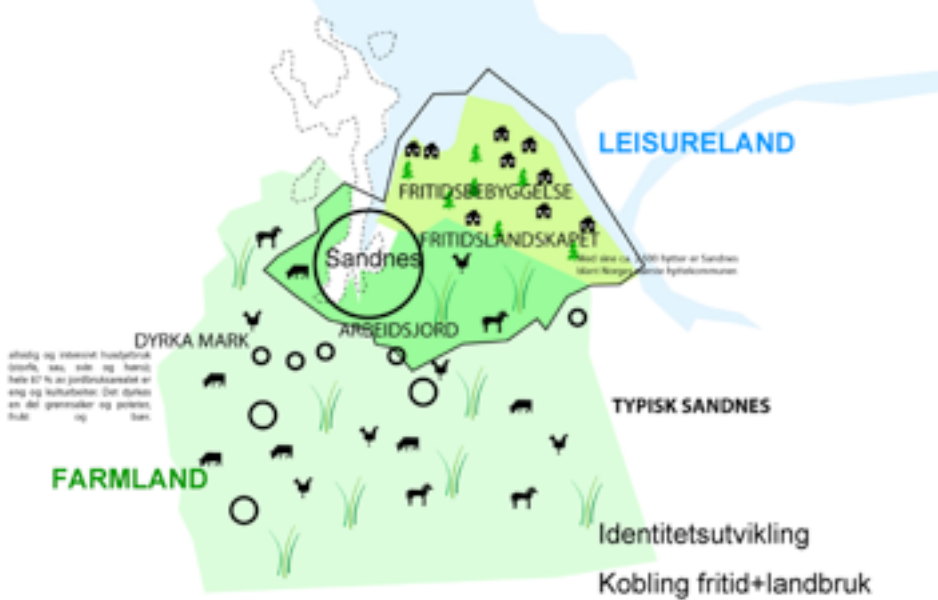
Befolkningsveksten er selve grunnlaget for prosjektet, forteller Bjerka. Som respons på veksten peker hun på løsninger som gir høyere utnyttelsesgrad av sentrumsarealene. Det tydeligste eksempelet på dette er tre-nivås anvendelsen av rutenområdet, med parkering under bakkenivå, et område for handel på grunnplanet og en fritids-/aktivitetssone øverst. Etableringen av subsea-stadionet er også en tydelig måte å fortette innenfor sentrumssonen på. Stadionet er forøvrig inkorporert som en forlengelse av fritidslandskapet (fig. 2.7). Ideen oppstod som en konsekvens av mediedebatten omkring lokalisering av nytt fotballstadion i Sandnes. Bjerka trekker også fram konnotasjonene til oljevirkosomheten som etableringen av en slik undervannskonstruksjon gir og peker dermed på en viktig regional imagefaktor.

Byidentitet

Researchmaterialet fra Sandnes var omfattende og Bjerka så her behovet for et sterkere fokus. De valgte derfor å snevre prosjektet noe inn tematisk og gi det en bestemt retning. En må ta stilling til hvilken byidentitet en ønsker seg og uttrykke den tydelig, hevder hun, og legger til at dette er avgjørende for byens framtidige attraktivitet. Her kan man imidlertid spørre seg hvem «en» er. Det er selvsagt kommunen, men sentrumsforeningen er også en aktør i byutviklingen. Ådne Berge etterlyser en mer demokratisk tilnærming og understreker at det ikke er tilstrekkelig med valg hvert fjerde år. Sandnes Sentrum A/S har ved ulike anledninger organisert spørreundersøkelser blant ungdom, der de blir spurt om hvilke funksjoner de ønsker seg i sentrum. Han oppfatter forøvrig at politikerne er takknemlige for foreningens engasjement i byutviklingen. Her ligger det minst to viktige kontraster til Pedersens tid, nemlig behovet for å velge seg en identitet for å bli mer attraktiv og ungdommens forsterkede posisjon. Begge deler knytter an til individets identitetsmessige overgang fra modernismens forhåndsdefinerte oppskrift til nå å handle om en unik karriere der planen om hvem en kan og ønsker å bli, framtrer som den grunnleggende referansen (Sørensen 2008:143). Mens moderne identitet skapte historier om tilknytninger til meningsfulle og felles historier, er den postmoderne virkeligheten en slags evig samtid av fragmenterte episoder (Sørensen 2008:150).

Konseptet «Typisk Sandnes» skal uttrykke en håndtering av feltene økonomi, historie, tradisjon og landskap. Det grønne fokuset i prosjektet handler ikke bare om et miljøperspektiv, men også om produksjon. Her knytter arkitektene an til et av målene i kommuneplanen:

Sandnes er en aktiv og sentral landbrukskommune. Det bynære landbruket er preget av nærheten til markedet. I tillegg til etterspørsel etter matprodukter etterspørs det andre produkter fra det multifunksjonelle landbruket, som for eksempel tilbud innen grønn omsorg, aktivitetstilbud (hest, fritidsgårder) og rekreasjon/opplevelser. Sandnes kommune ønsker å bygge opp om den regionale

Figur 6.1 LEISURELAND: Et forenklet regionskart som grunnlag og kommunegrensen over beskriver «identitetsutvikling» og «kobling fritid+landbruk.» Sentrum er markert med en sirkel. To av de fire hovedsonene møtes her på engelsk og i to ulike grønnfarger, nemlig «leisureland» og «farmland.» Svarte todimensjonale figurer av hytter og husdyr understreker forskjellen. En faktatekst forteller i tillegg om at Sandnes med ca. 2500 hytter er en av landets største hyttekommuner. I en annen faktatekst finner vi informasjon om et «allsidig og intensivt» husdyrbruk og et jordbruksareal for eng og kulturbeite på 87%.

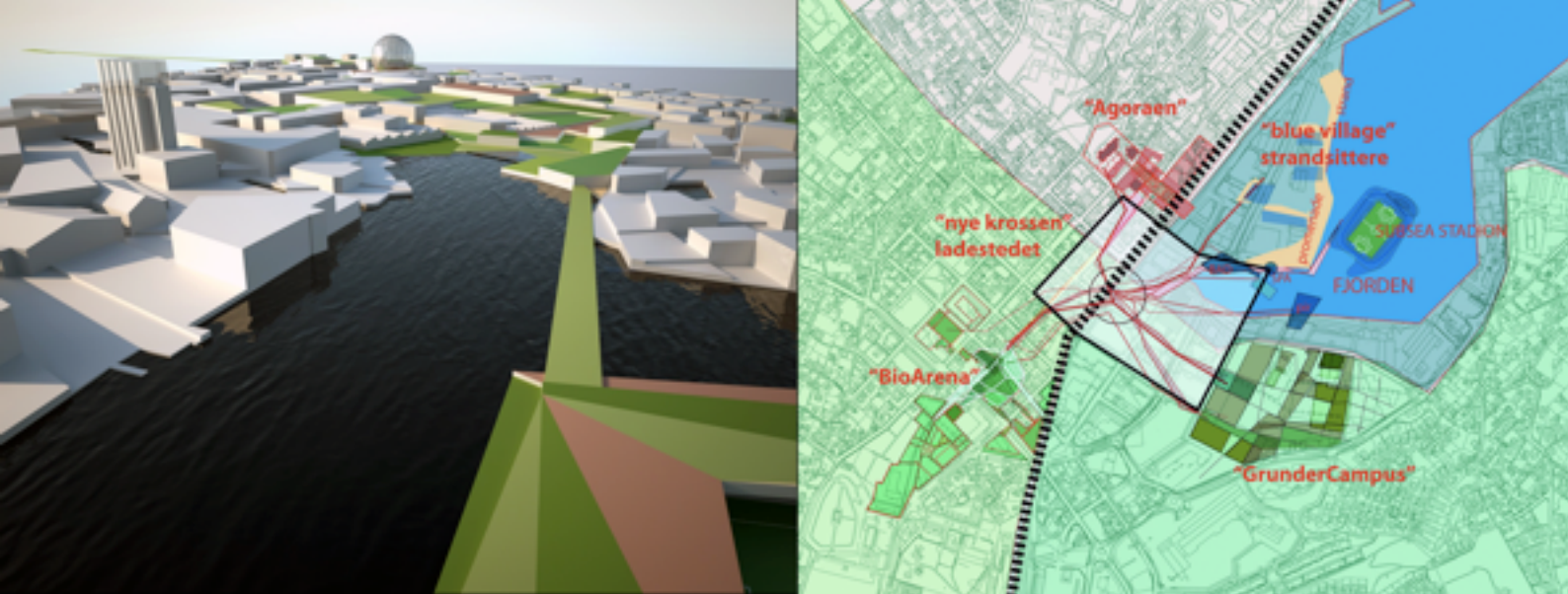
Figur 6.2 FIRE SONER: Illustrasjonen til høyre viser inndelingen i de fire sonene som Snøhetta har valgt, nemlig «Urban Jæren»/Bylandskapet, «Fjord&fjell»/Fritidslandskapet, «Låg Jæren»/Kulturlandskapet og «Høg Jæren»/Industrilandskapet. De fire sonene møtes i et kryss eller X på Ruten, kollektivknutepunktet i sentrum. Her trekker Snøhetta en parallell til Ø-byen (Øglænd) og det gamle knutepunktet i Krossen.

satsingen på utvikling av matklyngen, samtidig som det skal tilrettelegges for kreative tilleggsnæringer i landbruket som gavner befolkningen.

Revidert kommuneplan 2011-2025 (2011:24)

Ved å oppgraderere kunnskapen om dyrking i sentrum, eksempelvis i vertikale løsninger, som er mer vanlig i andre land, kan Sandnes sin tradisjon som grønn landbruks- og rekreasjonskommune videreføres også i sentrum, sier Bjerka. Dette gir konnotasjoner til Pedersens hagebytanke, men med motsatt fokus. I stedet for å trekke menneskene ut av byen ved å planlegge boliger i grønne områder, vil Snøhetta her bringe landbruket inn i sentrum, sammen med byboliger.

Prosjektet har til hensikt å etablere et nytt «typisk Sandnes,» en betegnelse som gjerne har gitt negative assosiasjoner lokalt, sier Bjerka. Snøhetta ønsker å gripe tak i byens kvaliteter og framstille dem med positivt fortegn. Arkitektene ser her en forbindelse til Sandnes sin visjon om å være «modig, romslig og sunn.» Selve hovedvisjonen, nemlig «i sentrum for framtiden» er imidlertid for unyansert til å bygge videre på i et slikt prosjekt, mener Bjerka. Aas og Nilsson hevder imidlertid at visjonen uttrykker hvordan man tenker i Sandnes. «Vi lever ikke av historien, men av framtiden» fastslår Nilsson og forklarer det med den jærske pionéranden hvor en heller vil bygge nytt enn å bevare. Det at Sandnes har den sterkeste veksten i regionen medfører også størst transformasjon, sier Aas. Dette gjør at byen blir mer sentral i regionen i tiden som kommer og derfor må ha et aktivt framtidsperspektiv og det er kommunen som skal ta seg av den regionale utviklingen. Nilsson viser her til at en brukte

Figur 6.3 FRITIDSLANDSKAP: Det digitalt konstruerte 3D-landskapet til venstre gir en utsikt over fritidslandskapet sett fra fjorden mot sør-vest. Vi ser subsea-stadionet i forgrunnen, Ruten i mellomgrunnen og det kuleformede glassbygget som kan romme et senter for urban dyrking i bakgrunnen.

Figur 6.4 ANKERPUNKTER: Illustrasjonen til høyre viser Snøhettas forslag til fem «ankerpunkter» i sentrum; «bioarena» i området fra Vitenfabrikken og sørover forbi dagens rådhus, «nye krossen» på Ruten, «Agoraen» i sonen fra sykehusbygningen, via rådhuseteateret/KinoKino til tinghuset, «blue village» i havneområdet hvor de første strandsitterene slo seg ned, og «GründerCampus» i Vågenområdet.

‘2160’ som betegnelse på byjubileet i 2010. Byen var 150 år gammel og en valgte dermed å markere jubileet med å se 150 år framover. Undersøkelser har vist at 97% av ansatte i kommunen kjenner til visjonen, påpeker Aas. Det viser at alle kjenner seg igjen i den på en god måte og at det ikke bare er et tomt slagord. Det er likevel nettopp slik kulturhussjef Anders Netland oppfatter visjonen.⁵⁹ Den ligner alle andre byers visjoner og forteller ikke noe spesielt om Sandnes, synes han. Daglig leder ved KinoKino, Randi Øglænd, ser derimot store muligheter for at Sandnes kan plassere seg på kartet ved hjelp av kultur i framtiden.⁶⁰ Det krever imidlertid en større satsing, legger hun til.

Entreprenørbyen

Entreprenørstyrte byer kan karakteriseres av at de opererer med innovative strategier for å bevare eller forsterke den økonomiske konkurranseevnen vis-à-vis andre byer og økonomier, at disse strategiene er eksplisitt formulerte og forfølges på aktivt entreprenørisk vis, og i tillegg at byenes promotører adopterer en entreprenørisk diskurs hvor både fortellingen om og markedsføringen av byen er entreprenørisk (Jessop&Sum 2000). Kommuneplanen slår fast at «vi skaper forutsetninger for Sandnes som en attraktiv forretningsadresse» og «vi fremmer Sandnes sentrum som arena for kunnskapsbaserte og kulturelle virksomheter» (2011:11).

Som følge av et bevisst arbeid fra kommunens side, har det blitt større aksept for at utformingen av byens felles rom er viktig blant utbyggere og en økt forståelse for at det har betydning for egen

⁵⁹ Intervju med kulturhussjef Anders Netland den 22.11.2011 ved Sandnes kulturhus.

⁶⁰ Intervju med daglig leder ved KinoKino Randi Øglænd den 22.11.2011 på hennes kontor i KinoKino.

attraktivitet, forteller Aas. Det har dermed lyktes kommunen å innføre et unikt verktøy, nemlig en egen avgiftsordning for utbyggere i sentrum. Inntektene brukes til å oppruste viktige byrom. Oppgraderingen av Langgata er et eksempel på dette. Kommunen ville ikke hatt råd til slike prosjekter uten avgiftsordningen, konstaterer han.

Byområder må spesialiseres for å huse en sosial klasse som byen må tiltrekke seg som del av entreprenørpolitiske mål om å besitte høykompetent arbeidskraft innen service- og kultursektoren (Bergsli 2005:96). I kommuneplanen har Sandnes formulert felles mål for nærings- og kulturpolitikken (2011:24). Sandnes skal være:

- aktør og pådriver i regionalt arbeid
- en foretrukket forretningsadresse
- kjent for sunne og samfunnsengasjerte virksomheter
- sentrum for kultur, kreativitet og nyskaping
- være opptatt av å holde byens historie levende

Revidert kommuneplan 2011-2025 (2011:24)

Aas hevder videre at Sandnes trenger kompetansekrevende bedrifter i sentrum for å være attraktiv i framtiden, og at en ønsker å øke innsatsen for å oppnå dette. Til nå har det i hovedsak handlet om planlegging, men i tiden framover vil promotering bli viktig, legger han til, og tenker da spesielt på Havneparken (fig. 2.3.1). Området er sammensatt av flere grunneiere, men utbyggingsselskapet for dette prosjektet er Sandnes Indre Havn KF, et kommunalt foretak. Dette er altså en form for offentlig-privat samarbeid. «Med sin sentrale beliggenhet vil Havneparken bli en ny arena for næring i maritime omgivelser» lover salgsbrosjyren (2011:6):

Utbygger Sandnes Indre Havn KF satser på stor fleksibilitet for å bli attraktiv for næringer med ulike behov. I og rundt Havneparken vil det bli fordelaktig omlegging av hovedvei, nye underganger, samt nye bilfrie gater. Et nytt stort hotell, 350-450 moderne sentrumsboliger og underjordiske parkeringsanlegg er også under planlegging.

Havneparken – fremtidens arbeidsplasser og byboliger i sentrum av Sandnes (2011:4)

Harvey peker på en generell konsensus, som går på tvers av nasjoner og politiske ideologier, om at byer bør benytte seg av entreprenørstrategier for å styrke den økonomiske utviklingen (1989). Tendensen til at politiske eliter og politiske strukturer, som nasjonalstater, trekker sine forpliktelser tilbake og gis større mulighet for autonomi, er en viktig kontekst for identitetsdannelse (Sørensen 2008:151). Dette er også relevant for den enkelte by. Fordi nasjonalstaten har fått svekket sin evne til å

regulere multinasjonal pengeflyt, ser vi en stadig sterkere samhandling mellom internasjonal finanskapital og lokale krefter for å maksimere den enkelte bys attraktivitet (Harvey 1989). Offentlige ressurser og juridiske fullmakter knyttes til private interesser for å sikre ekstern finansiering og investeringer (Bergsli 2005:92). Koalisjonene karakteriseres av sterkt fokus på innovasjon, markedsføring og profitt, samt det offentliges vilje til å påta seg risikoen involvert i prosjektene (ibid.). På spørsmål om konsekvensene av offentlig-privat samarbeid i Sandnes, svarer Nilsson at han stort sett opplever det som positivt. Det kan imidlertid også få negative følger. Byen har aktive politikere som ivrer etter å sette i gang prosjekter. De bestiller flere områdeplaner enn kommunen er i stand til å produsere, og dermed må private konsulenter benyttes. Dette uthuler til en viss grad plan- og bygningslovens intensjon med områdeplanen, nemlig at kommunen skal ha større innflytelse i planleggingen. Havneparken er imidlertid ikke et eksempel på dette. Her eide kommunen mye grunn, noe som ga dem større påvirkningskraft.

For Sandnes sin del kan utviklingen av avgiftsordningen for sentrumsutbyggere karakteriseres som en innovativ strategi for å oppgradere byens attraktivitet vis-à-vis andre byer. Det er imidlertid også et motsvar til den private kapitalens innflytelse på utformingen av byen. Bruken av ordet 'promotere' og vektlegging av hvilket image byen bygger er noe alle aktørene jeg har snakket med har felles. Kommunen ønsker å gjøre sentrum mer attraktivt for kompetansekrevene⁶¹ bedrifter, en interesse som langt på vei er til fordel for sentrumsforeningens ønske om flere mennesker i sentrum i større deler av døgnet, slik at handelsnæringens omsetning kan øke. Leder ved Vitenfabrikken Tone M. Haugens perspektiv er imidlertid helt annerledes.⁶² Hun mener at Sandnes har en sterkere bymessig kvalitet enn for eksempel Stavanger, hvor alle byrom og menneskene som oppholder seg der er mer 'striglet.' Hun synes at Sandnes har et potensiale til å bli Stavangers spennende østkant – et kreativt Grünerløkka i kontrast til et stagnert og polert Frogner. Haugen tenker at byens attraktivitet kan dyrkes innenfor kulturen, slik Vitenfabrikken, kulturhuset og KinoKino har bidratt til. Hvis kommunen legger til rette for arbeidslokaler for kunstnere i sentrum, vil en styrke imaget som en spennende og kreativ by. Dette er på sin side også en estetiserende tanke. Nettopp Grünerløkka er et eksempel på hvordan et lignende forbilde har medført et monotont miljø gjennom gentrifisering⁶³ (Robbins 2005:233). Kjerstin Bjerka representerer imidlertid et annet syn på kultur og urbaniseringsprosesser. Hun framholder et aktivt næringsliv som en avgjort styrke for Sandnes og ser det som viktig å legge til rette

⁶¹ Med kompetansekrevene bedrifter menes i denne sammenhengen bedrifter som trenger høyt kompetente ansatte, det vil si mennesker med høyere utdanning.

⁶² Intervju med leder for Vitenfabrikken Tone M. Haugen den 15.11.2011 på hennes kontor.

⁶³ Grünerløkka har gjennomgått en gentrifiseringsprosess fra omkring 1980-tallet som begynner med at var kunstnere og studenter flytter inn og ender med at leilighetene blir kjøpt opp av den øvre middelklassen (Robbins 2005:233).

Figur 6.5 GRUNDER CAMPUS: Fotomontasjen til venstre viser Snøhettas forslag til anvendelse av Vågenområdet. Illustrasjonen viser Snøhettas forslag til anvendelse av rutenområdet.

Figur 6.6 HAVNEPARKEN: Fotomontasje fra utbyggingsprosjektet «Havneparken» som er planlagt i Sandnes Indre Havn.

for businessmuligheter. På spørsmål om hvordan hun ser på kultur som imagebyggende faktor, svarer hun at dette er en sektor som naturlig vil etablere seg som følge av at næringslivet fungerer godt og at en dermed ikke kan planlegge direkte med kultur som virkemiddel. Dette er ikke i tråd med tankegangen til den innflytelsesrike amerikanske byforskeren Richard Florida, som Sandnes kommune også har sitert i kulturplanene sine (se kap. 7). Bjerka er opptatt av det samfunnsøkonomiske perspektivet hvor en inkorporerer realistiske løsninger som igjen genererer handlekraft. I «Typisk Sandnes» har en lagt vekt på å oppnå en kombinasjon av kommersielle og kostnadsfrie aktiviteter i byen. Som eksempel nevner Bjerka kombinasjonen av idrettsbane og kafé. Aas og Nilsson anser imidlertid etableringen av kulturhuset ved milleniumsskiftet som et vendepunkt med tanke på kultursektorens rolle i byutviklingen.

Som en del av promoteringen av Sandnes har sentrumsforeningen opprettet konseptet «Hallo Framtid» i nært samarbeid med reklamebyrået Melvær&Lien.⁶⁴ Konseptet er en paraply over ulike tiltak som er positive for Sandnes, ifølge Berge. Foreningen har opprettet en egen nettside for konseptet hvor nyheter om alt fra et idrettslags gode arbeid til den nasjonale Hallo Framtid-konferansen blir presentert. Konferansen ble arrangert for første gang i jubileumsåret 2010, ble gjentatt i 2011 (hvor jeg deltok) og ønsket er at det skal bli et årlig arrangement. Snøhettas «Typisk Sandnes» ble presentert for første gang på denne konferansen i 2010. Ved årets konferanse var både byutviklere, framtidsforskere og reklamemannen Ingebrigt Steen Jensen invitert til å snakke om Sandnes sine framtidsmuligheter. Sistnevnte trakk fram en metode for å kunne forutse bedrifters framtidige grad av suksess, utviklet av Harvard Business School. Jensen mente at overførings-verdien

⁶⁴ Andreas Lien fra Melvær&Lien har også sittet som styreleder i «Hallo Framtid» fram til Ådne Berge overtok i 2011.

Figur 6.7 BLUE VILLAGE: Fotomontasjen viser Snøhettas forslag til anvendelse av havneområdet og Strandgata. Her skal det være mulig å både bo, jobbe og tilbringe fritiden.

til byutvikling var stor fordi det handlet om å vite hvem en var, hvor en ville og hvordan en skulle komme dit. En tydelig visjon fundert i disse spørsmålene, ville virke som en ledesnor i hver enkelt beslutning. Hovedpoenget i denne tankegangen er å selge det man har som by, altså det som gjør stedet unikt. Dette er et eksplisitt eksempel på entreprenørisk promotering av byen, hvor byutvikling likestilles med salg. I et entreprenørpolitisk perspektiv er det også interessant i seg selv at profilerte reklamemakere som Melvær&Lien og Ingebrigt Steen Jensen inviteres inn i den nye urbane diskursen. Akademia var imidlertid ikke representert med byforskere. Som Aas også understreker, er imidlertid kommunens hovedoppgave å levere gode tjenester til befolkningen. På spørsmål om hva som ville skje med Sandnes om byen ble slått sammen med Stavanger, innrømmer han at det kunne skape identitetsmessige vanskeligheter i forhold til hva en hadde å «selge» som by.

«Byens promotører» er altså mange, og de har ulike syn på hva byen burde promoveres som, men fortellingen om, og markedsføringen av byen er entreprenørisk fordi den handler om konkurransen om menneskene og pengene deres enten de kommer på grunn av arbeidsplasser, handel eller kultur. Flere kulturteoretikere⁶⁵ beskriver et brudd i vareproduksjonen og -konsumet, som har blitt tematisert ved at man snakker om at samtidens økonomiske utvikling kjennetegnes av en «kulturell vending» og oppkomsten av en såkalt opplevelses- eller kreativ økonomi (Sørensen 2008:232). Opplevelser har blitt gjenstand for økonomiske kalkyler og rasjonell og systematisk planlegging, og de har blitt til mål i seg selv (Sørensen 2008:234). Dette knytter forøvrig an til kapittel 7 hvor kultur som byutviklingsstrategi problematiseres nærmere.

Harvey hevder at entreprenørbyen er kjennetegnet av en overfladisk bildebruk som en del av imagebyggingen:

⁶⁵ Se for eksempel Ray&Sayer 1999, Pine&Gilmore 1999 eller Florida 2001/2006.

It is at this point that we can identify an albeit subterranean but nonetheless vital connection between the rise of urban entrepreneurialism and the postmodern penchant for design of urban fragments rather than comprehensive urban planning, for ephemerality and eclecticism of fashion and style rather than the search for enduring values, for quotation and fiction rather than invention and function, and, finally, for medium over message and image over substance.

David Harvey (1989:57)

Sitatet peker i retning av et vesentlig emne når urbane strategier skal framforhandles, nemlig bruken av representasjoner.

Representasjoner

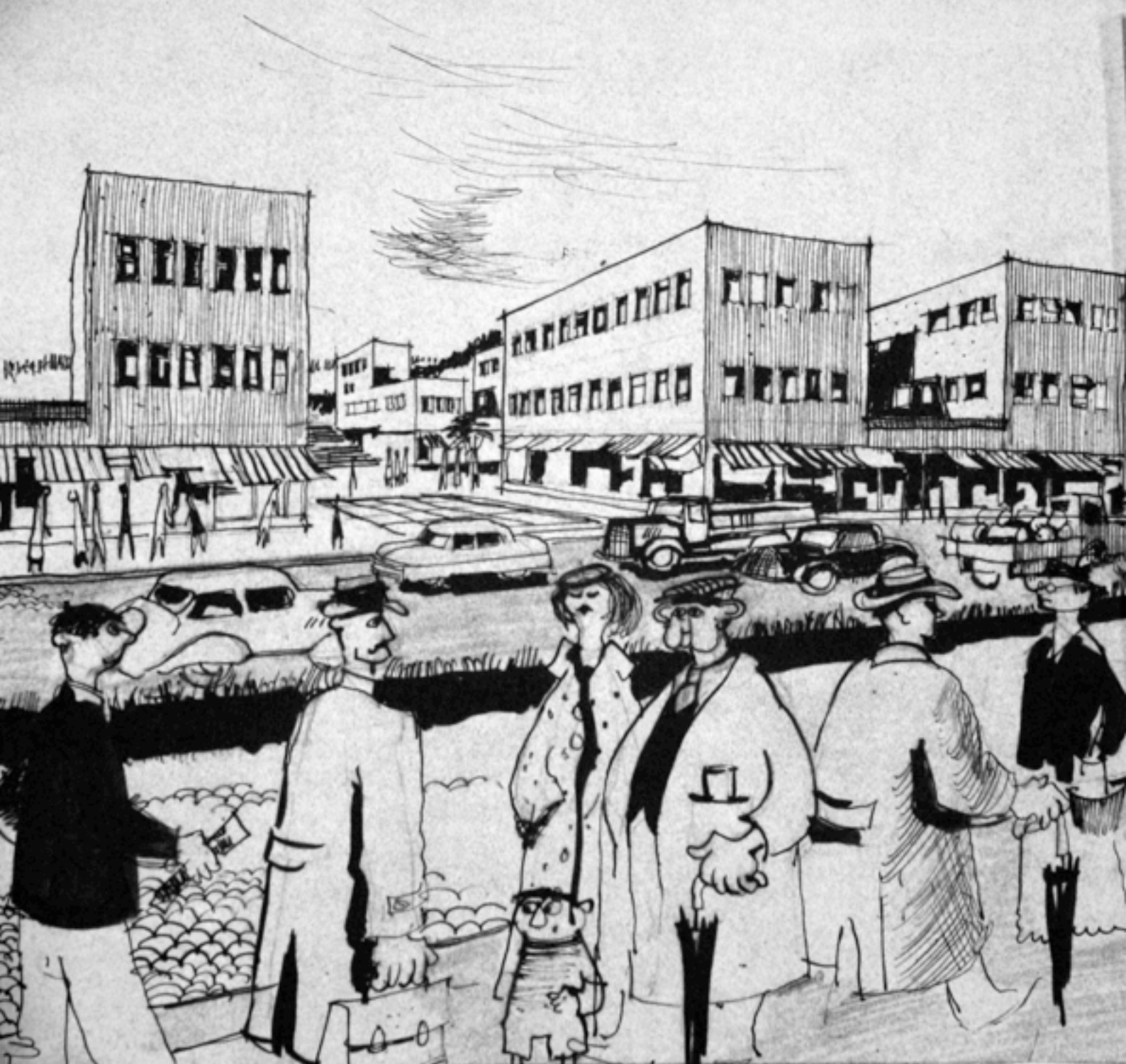
Pedersens perspektivtegning (fig 6.8) er ikke merket med stedshenvisning, men det er sannsynlig at den er hentet fra planområdet «Nordsentret.» Det er en strektegning i svart/hvitt og det er benyttet strekskravur og svarte flater for å markere lys/skygge-virkninger. Vi ser en bysituasjon med fotgjengere i forgrunnen, en bilvei som synes å være rimelig trafikkert i mellomgrunnen og en bakgrunn av funksjonalistisk inspirert lamellbebyggelse. Trapper markerer at terrenget stiger bakover i motivet og vi skimter en åskam i det fjerne. Både menneskene og bilene er tegnet med individuell karakter og dynamikk. Bygningene er imidlertid like. De har tre etasjer hvor 1. etasje har store forretningsvinduer med markiser, mens de to øverste etasjene har mindre vinduer. Midt i motivet ligger en åpen plass foran trappene. Dette er sannsynligvis et utsnitt av en av Pedersens akseformasjoner, et grep han brukte ofte som strukturerende element. Pedersen var den fremste eksponenten for tysk-inspirerte monumentalplaner i Norge, ifølge Aspen (2003:246). Tegningen inkluderer imidlertid ingen spor av den eksisterende byen. Aspen skriver om Harald Hals sin generalplan fra 1929 at «perspektivtegningenes viktigste funksjon ser ut til å ha vært å tilføre generalplanen en semantisk rikdom som kunne appellere til folk flest. Materialet kan slik sies å være ment å fungere kompensatorisk vis-à-vis eksempelvis sosiografiens tørre og abstrakte data» (2003:247).

Hvis vi sammenligner Pedersens perspektivskisse (fig. 6.8) med en av Snøhettas illustrasjoner (fig. 6.9), ser vi at mye har forandret seg hva angår framstillingsteknikk. Målet er likevel det samme, nemlig å visualisere et framtidsbilde av byen dersom prosjektet realiseres. Her ser vi Ruten i ny drakt. Vi befinner oss i et forretningsstrøk. Ovale utsnitt i takflaten gjør at folk går vekselvis under tak og åpen himmel. I forgrunnen smiler en ung mann mot oss og et skilt viser vei til tolv ulike mål. Like bak klatrer barn ivrig på en skulptur som forestiller et fantasidyr. I mellomgrunnen ser vi flere mennesker

som går gjennom passasjen, mens vi skimter høybanens rette linje i bakgrunnen. En hengebjørk dekker omtrent en tredel av flaten øverst i bildet i forkant og gir det et grønt preg. Over oss har vi en blå himmel. Vi ser hvordan treet skaper organisk formede skygger på det lyse gulvet. Heller ikke i denne illustrasjonen er det inkludert tydelige spor av den eksisterende byen.

Den mest iønefallende forskjellen mellom disse illustrasjonene er bruken av svart/hvitt kontra farge og tusjtegningsteknikk kontra fotomontasje. Pedersens tegning forespeiler oss en by med rette linjer, god trafikkflyt for både lastebiler og privatbiler samt et trivelig sted for ulike typer mennesker. Her er begge kjønn i ulike aldre, fasoner og med forskjellige ansiktsuttrykk representert i forgrunnen. Alle menneskene i bildet ser imidlertid ut til å være ute og spasere uten å være engasjert i noen annen aktivitet. I Snøhettas illustrasjon kan den unge mannen kanskje være på vei til markedshallen hvis vi ser på skiltet, barna leker ved skulpturen mens vi ser en gruppe som trener aerobic bak et av vinduene. Denne typen illustrasjoner skal virke legitimerende for et prosjekt (Aspen 2005). Bjerka forteller at oppdragsgiver ønsket seg flotte illustrasjoner. Dette understreker visualiseringenes betydning i kommunikasjonen av et prosjekt. Hun beskriver et godt samarbeid med Sandnes Sentrum A/S og forklarer at visualiseringene av områdets muligheter virket forløsende på prosessen da det gjorde prosjektets grunnidéer lettere tilgjengelige. Dette eksemplifiseres gjennom holdningsendringen til bruken av dyrking som tema. (se figur 6.1 og 6.4) Oppdragsgiver så i utgangspunktet ikke på dette som en ressurs Sandnesbuen kunne være stolt av og som var aktuell i sentrumsplanleggingen, men ble overbevist etter hvert som prosjektet utviklet seg. Illustrasjonene hadde en bekreftende virkning, sier Bjerka. Ådne Berge forteller i intervjuet at han har veldig sans for at arkitektene har knyttet prosjektet an til Jæren med dyrkingstemaet og det grønne landskapet. Han hevder at Sandnes også er 'byen' for jærbuen.⁶⁶ Bjerka mener likevel ikke at illustrasjonene låser prosjektet, men at de er tilstrekkelig åpne i formen slik at de gir rom for ulike tolkninger. De er ment å beskrive et robust prosjekt med endringsmuligheter. Dette er i tråd med Snøhettas filosofi slik den uttrykkes på nettsidene deres: «Architecture cannot be contained simply by rules of order, instead it must accommodate the restless mind of human society. It must accept associations developed by larger numbers of characters beyond the discipline of the architect.» Dette representerer en ny tankegang sammenlignet med Sverre Pedersens ideal hvor «hver enkelt by skulle skapes av én mann på én natt og siden ikke skulle være til å forandre» (Hagerup 1981:8). Snøhettas tankegang knytter her an til en vanlig beskrivelse av det postmoderne som et begjær etter frihet og løsrivelse fra alt som binder og hindrer alle muligheter fra å bli holdt åpne (Sørensen 2008:150):

⁶⁶ Denne påstanden er noe upresis i og med at Jæren er et stort område. Det er sannsynlig at beboere i Klepp og Gjesdal ser på Sandnes som 'byen,' men at innbyggere i Time og Hå anser Bryne som sin by.

Figur 6.8 NORDSENTRET: Perspektivtegningen viser Sverre Pedersens forslag til oppdeling av bebyggelse, biltrafikk og gangsoner. Tegningen er umerket, men det er sannsynlig at den hører til under prosjektet «Nordsentret.»

Figur 6.9 RUTEN: Fotomontasjen viser Snøhettas forslag til anvendelse av bakkenivået på Ruten.

Turisme er således et grunnmotiv i våre liv. Den leverer metaforisk råstoff for å gjøre de fleste aktiviteter til forbruks- og nytelsesorienterte – og ikke minst estetiserte – «gjør det selv»- handlinger i omgivelser som er nøye designet for umiddelbar tilfredsstillelse og fravær av sosial friksjon.

Anne Scott Sørensen (2008:150)

Snøhettas prosjekt er i høy grad et forsøk på å selge fritidsaktiviteter og kan i så måte sies å inngå i turistifiseringstrenden. Den nyliberale individoppfatningen fremmer individuell frihet framfor trygghet og forpliktelse (Sørensen 2008:150). Skiltet i forgrunnen av illustrasjonen viser vei til blant annet Kunstpassasjen, Luksusavenuen, Kulturbazaar, Sportsklubben og Velværesenteret. Bildet er også i hovedsak befolket av unge mennesker. Vitaliteten og spenningen står i sterk kontrast til fokuset på det funksjonelle og strukturen hos Pedersen. Dette illustreres ikke minst ved bruken av organiske⁶⁷ former i arkitekturen. Sverre Pedersen hadde mer sans for streng geometri enn mer tilfeldige former (Jensen 1981:23). Dette var en del av tidsånden der geometriske former var knyttet til rasjonalitet og etikk (Pinder 2005:70). Mens han ville lage et bysentrum for industri og forretninger med godt organisert infrastruktur og la menneskene bo utenfor byen, vil Snøhetta at vi skal både bo, arbeide og tilbringe fritiden i sentrum. En påfallende kontrast er fraværet av biler i alle Snøhettas illustrasjoner. Bilen har endret rolle fra å være et symbol på teknologisk framskritt til å bli et nødvendig onde som man graver ned under bakken og gjemmer bort i alle framtidsbildene.

På spørsmålet om og i så fall hvordan Snøhetta som arkitektkontor har satt sitt stempel på dette prosjektet, svarer Bjerka at det er typisk for kontoret å jobbe med store konsepter og følge dem strengt gjennom prosessen. I dette tilfellet bestod konseptet av å skape et nytt urbant landskap. Bruken av landskapsterminologien er også et kjennetegn ved Snøhetta, legger hun til. På kontorets nettsider slås det fast at «Snøhetta has developet a reputation for maintaining a strong relationship between landscape and architecture in all of its projects.» I Sandnes har arkitektene tilstrebet å være konsekvent i forhold til det nye bylandskapet som konsept når det skulle integreres i den eksisterende byen. Mens det var viktig for Pedersen å skape funksjonelle trafikale løsninger, og monumentalitet i uttrykket, ønsker Snøhetta å innlemme nye former for aktivitet i sentrum. På den andre siden kan det sies at de fleste aktivitetene Snøhetta innfører egentlig ikke er så nye, selv om det selges inn som nytt. Kanskje var det også like 'nytt' å legge til rette for stor biltrafikk på Pedersens tid hvor bilen ikke hadde vært så lenge i bybildet. Forskjellen ligger dermed hovedsakelig på retorisk plan, hvor Snøhetta inngår i et av de mest framtreddende kjennetegnene ved dagens by-utvikling, nemlig at det er det nye som er

⁶⁷ Med organisk menes i denne sammenhengen ikke-geometriske former.

interessant og salgbart. Visualiseringer kan bidra til å framstille noe som nytt selv om det ikke egentlig skulle være det.

Martin Braathen nevner den britiske arkitektgruppen Arcigram som et eksempel på hvilken betydning neoavantgardens tegninger, illustrasjoner, fotografier og grafisk materiale hadde for utviklingen av arkitektoniske forbilder og tradisjoner i perioden 1965-1970 (2010:135). Metodene fikk imidlertid ingen motstykker i Norge, forklarer han, og fortsetter med at «den norske arkitekturens kulturhistoriske verdi regnes som minimal om den ikke manifesteres i form av bygninger eller er signert en av de kanoniserte arkitektene» (ibid.). Han øyner imidlertid et håp om at finanskrisen kan gi norske arkitekter en sjanse til å åpne for alternative måter å jobbe med arkitekturfaget på. «Neoavantgardens strategier kan gjenopplives hvor vi minst venter det – og uten at vi ved første eller andre øyekast vil kjenne dem igjen» avslutter han (ibid.).

Snøhettas prosjekt er i seg selv et rent representasjonsprosjekt i den forstand at det er en mulighetsstudie og ikke en områdeplan. Med tegninger, bilder og stikkord har de levert en 'drømmeby,' noe nettopp prosjektformen åpner for. Det er likevel ikke noe nytt med denne presentasjonsformen i dag, og den innebærer ingen kritikk av arkitektenes presentasjonstradisjon, slik jeg ser det. Tvert imot har vi fått nok et prosjekt som henvender seg til de unge, aktive og kjøpsterke. Representasjonsmaterialet fokuserer ikke på hvordan et innovativt eldre presenter kunne se ut eller hvor rusmisbrukerne skal befinne seg når Ruten er estetisert i en slik grad at de ikke vil passe inn. Illustrasjonene gir ikke inntrykk av å svare på Tone M. Haugens ønske om å la Sandnes bli Stavangers spennende østkant, som er litt mer rufsete i kantene. Snøhettas visualiseringer gir konnotasjoner til kontorets egen estetikk og kan dermed til en viss grad kalles et selvrefererende arbeid. I tillegg ligger illustrasjonene tett opp til magasin- og reklameestetikken, som produseres i salgøyemed. Vi kan dermed si at representasjonene bidrar til at den neoliberalistiske ideologien framforhandles og de inngår derfor i bildet av entreprenørbyen. Velferdspolitikken og strategi-politikken har tydelig ulik estetikk i byplanleggingen.

Infrastruktur

I kapittel 5 så vi hvordan Pedersen planla for en by der bilen allerede hadde rukket å lage køproblemer i sentrum og hvor det var forventet kraftig vekst i biltrafikken. Dette løste han ved å etablere fire gjennomfartsårer. Hans fascinasjon for det teknologiske framskrittet kan kanskje også ha bidratt til at infrastruktur ble det styrende elementet i utformingen av planen. I dag har sentrum igjen stor trafikkbelastning. Byen spiller en viktig rolle i den framtidige Stavangerregionen fordi det er her den

sterkeste utbyggingen vil finne sted, nærmere bestemt i Sandnes øst, noe som får konsekvenser for sentrumstrafikken:

Forbindelsen over Gandsfjorden regnes med som en forutsetning for realisering av utbygging øst i Sandnes, slik at nye byområder får en tettest mulig kobling mot eksisterende by og slik at sentrum får en effektiv avlastning for unødvendig gjennomkjøringstrafikk. Slike viktige overordnede samferdselstiltak er lagt inn i kommuneplanen i samsvar med fylkesdelplan for langsiktig byutvikling på Jæren og Konseptvalg-utredningen for transporttilbudet på Nord-Jæren.

Revidert kommuneplan for Sandnes 2011-2025 (2011:8)

Utfordringen er nå å minke trafikkmengden i sentrum. Mens kommunen blant annet trekker fram bro over Gandsfjorden som et viktig tiltak, er imidlertid Snøhettas hovedgrep et annet. De foreslår å bygge et nytt bilfritt fritidslandskap. Besøkende skal likevel fortsatt kunne komme til sentrum med bil, men den skal parkeres under bakken mens fotgjengerne har råderett på grunnplanet.

I og med at prosjektet ikke strekker seg utover idéfasen, har ikke Snøhetta jobbet detaljert med trafikkkløsnings, forklarer Bjerka. Det hun imidlertid nevner i den sammenheng, er videreføringen av planene om å legge parkering under Ruten, samt en understreking av at dette området bør bli så bilfritt som mulig på bakkeplan, med kun det mest nødvendige for å sikre tilgjengelighet som drop off-soner m.m. «I sentrum skal bilene parkeres under bakken slik at gater og plasser er forbeholdt for fotgjengere, syklist og ulike aktiviteter» og «det skal være like fint å bo i sentrum som i de andre bydelene,» slås det fast i to av punktene på listen over «de unges framtidstvisjoner» i kommuneplanen. Bjerka ser det også som interessant å senke Elvegaten, som i dag virker som en barriere, uten at det er gjort nærmere utredninger på dette. Disse tankene begrunnes med miljø-bevissthet. Helhetlige bilfrie sentrumssoner med godt tilrettelagte fotgjengertraséer er også et viktig basisgrunnlag for universell utforming i byplanleggingen. Snøhetta har imidlertid ikke hatt dette i tankene foreløpig, men ser på tilgjengelighetsspørsmål som en naturlig del av detaljeringsfasen, ifølge Bjerka. Et problem med å utsette denne problematikken, kan være at overordnede grep kan legge hindringer for god universell utforming på detaljnivå, for eksempel med tanke på organisering av fotgjengertraséer og lokalisering av nøkkelfunksjoner.

Jernbanen leses som både en barriere i sentrum og en forbindelse til regionen. Kjerstin Bjerka ser ikke den visuelle barrieren som spesielt avgjørende da jernbanefyllingen kan utnyttes bedre enn i dag. Oppsummert er konklusjonen positiv for eksisterende plassering og form på jernbanetrasé forutsatt at den blir utnyttet bedre. Figur 8.1 viser at Snøhetta, som Pedersen, legger vekt på ankomsten til byen via jernbanen.

Bilen har stor betydning i Sandnes. En har lenge hatt god parkeringsdekning som et viktig konkurransefortrinn i forhold til Stavanger, bekrefter Ådne Berge. Han tror ikke det er noen god løsning for sentrum å begrense antall parkeringsplasser sentralt. Han er glad for at det er bred enighet om parkeringsanlegget under Ruten. Problemet, ifølge Berge, er gjennomfartstrafikken. Mange som bor i østlige deler av kommunen og jobber i Stavanger eller på Forus benytter sentrum i stedet for omkjøringsveiene til og fra arbeid. Når det gjelder miljøproblemer forbundet med bilen, mener Berge at mye vil løse seg ved at bilparken fornyes. Tone Haugen ser på sin side en stor fordel ved at Vitenfabrikken er lokalisert ved en innfartsåre, nemlig Oalsgaten. Dette er gunstig fordi senteret blir sett av mange.

Utopi?

Jeg vil trekke inn utopibegrepet på to nivåer i denne sammenhengen. Først engasjementet av Snøhetta i seg selv og videre prosjektformen man benyttet, nemlig en mulighetsstudie. Skal vi tro David Pinder, så er det utopiske i dag knyttet til markedsliberalismens forestilling om ustanselig vekst i økonomien:

Meanwhile, remaining strands of utopian urbanism often appear in the form of neoliberal visions of the market (...) as spaces of 'utopic degeneration,' (...) spaces such as commercial renewal projects, shopping malls and other urban spectacles that are (...) no longer intent on radiating outwards in that transformative move that was central to utopian conceptions of the modernist urban structure.⁶⁸

David Pinder (2005:13)

Her peker han på hvordan de nyliberale visjonene kan resultere i utbygging av innadvendte kjøpesentre som ikke gir noe til byen forøvrig, og som heller ikke er en del av et større transformativt konsept slik modernismens utopier gjerne var. Historiker Øyvind Thomassen er inne på noe av det samme når han sammenligner planlegging i perioden 1930-1965 med dagens situasjon: For det første hadde planlegging og visjoner i forhold til hvilke resultater som kunne nås gjennom planlegging mer eksplisitte uttrykk i perioden 1930-1965 (1997:554). Med det mener han at planlegging i større grad ble brukt til å løse nasjonale og regionale problemer da og at den har blitt gradvis forandret fra å ha en samfunnsendrende til en mer samfunnskorrigerende rolle. Dermed virker det som om planleggingen har mistet retorisk kraft med tanke på å skape forestillinger om større samfunnsendringer og at både planleggingen i seg selv og retorikken om den er mer skjult og innbakt i andre uttrykksformer (ibid.).

Sandnes sentrum har i dag et stort kjøpesenter som brer seg over to store kvartaler. Snart vil det etableres tre til. På spørsmålet om nødvendigheten av dette, svarer Ådne Berge at de nye sentrene vil

⁶⁸ Sitatet er gjengitt i sin helhet på side 28.

kunne tilby lokaler til forretningskonsepter som man ikke får til byen i dag. Småskala-bebyggelsen i Langgata er for eksempel ikke egnet til magasinformatet. Dette vil sikkert føre til at andre butikker ikke vil klare seg, men det er en del av den sunne konkurransen som må til for at en by og et forretningstilbud skal forbedre seg totalt sett, hevder han. Handelen er i stadig endring på samme måte som byen er det, sier Berge, og mener at dette handler om å øke byens attraktivitet. Disse kjøpesentrene inngår imidlertid i planer som er vedtatt enkeltvis på vanlig måte. I sitt neste punkt hevder Thomassen at viljen til å planlegge på lengre sikt ikke er like stor i dag og til slutt peker han på en sterkere vilje til å være konkret i planleggingen av større områder i de første tiårene etter krigen, mens planlegging i dag er mer orientert om de mange små tiltakene (1997:554). Pedersens planer ble imidlertid anklaget for ofte å være «mønsterskall,» noe som gjorde dem vanskelige å realisere (Jensen 1981:26). Dagens planlegging av 'de mange små tiltakene' er mer skreddersydd til den eksisterende situasjonen og prosjekteres med en gjennomføringsplan.⁶⁹ Snøhetta's prosjekt fokuserer også på den eksisterende situasjonen, men tilbyr samtidig et helhetlig konsept. Her har de planlagt for nærmest hele sentrum og alt inngår i en større tankegang, basert på omfattende analyser. Snøhetta presenterer en visjon som er en syntese av lokal karakter og framtidige mulighetsrom. Kontoret vil gi Sandnes en ny og salgbar identitet. Den handler ikke om innadvendte rom, men om åpne landskap. Thomassen ser det som et paradoks at samtidig som viljen til handling vender seg mot det partikulære, så utvikles og uttales de store problemene i det moderne samfunnet på stadig høyere samfunnsnivå (1997:555). Et eksempel på dette kan være miljøspørsmål. Han spør seg om denne motsetningen også i framtiden vil komme til uttrykk gjennom utopier og om det på nytt vil bli skapt tenkemåter, forestillinger og problemoppfatninger som harmoniserer utopiene mot sannheten (ibid). Jeg vil argumentere for at «Typisk Sandnes» ikke representerer den nyliberale utopien som Pinder beskriver, men at det snarere kan kalles en utopi i kraft av sin planform som mulighetsstudie, sin utforming og helhetstankegang hvor et stort problem med det moderne samfunnet, nemlig miljø og matproduksjon, kombineres med oppmerksomhet mot det partikulære, som for eksempel forslag om subseastadion. Bjerkas intensjon var at prosjektet nettopp skulle kunne tilpasses det eksisterende og ikke være utopisk i betydningen urealiserbart. Diskrepansen oppstår imidlertid mellom det firstspatiale rommet på stedet og planen som et tilført secondspace fordi det gjeldende nyliberale planleggingsregimet gir liten mulighet for denne type helhetsplanlegging. Samtidig kan det sies at prosjektet innebærer et formidlingsmessig paradoks. Sjargongen som benyttes av Snøhetta er velkjent og brukes av mange, noe som gjør at den vanskelig kan knyttes til et bestemt sted. Dette gjør den i en forstand utopisk. På den andre siden er

⁶⁹ Forventet framdrift for Havneparken er: Salgsperiode 2011-2013, oppstart 2013-2014 og ferdigstilling første del 2017 (Havneparken – fremtidens arbeidsplasser og byboliger i sentrum av Sandnes 2011:4).

den relativt låst i den nyliberale språkbruken. Dette gjør at det ikke framstår som en spennende fantasi eller en utopi med potensiale, slik Braathen skriver om.

Fra governing til governance

Ifølge Harvey har overgangen fra Fordistisk-Keynesiansk kapitalakkumulasjon til 'fleksibel akkumulasjon' hatt implikasjoner for byutvikling i form av et skifte fra «urban managerialism to urban entrepreneurialism» (1989:51). Regenerering av sentrale byområder inngår i en entreprenørpolitikk der tilrettelegging og koordinering er bypolitikkenes sentrale rolle (Bergsli 2005:92). I Sandnes illustrerer Pedersens og Snøhettas planlegging dette. Pedersen ble engasjert av kommunen til å gjennomføre en juridisk bindende reguleringsplan og byingeniøren i Sandnes var hans primære kontakt under arbeidet. Snøhetta ble imidlertid engasjert av den private aktøren Sandnes Sentrum A/S og oppdraget var å lage en mulighetsstudie. I dag er nyliberale standpunkter og forestillinger om at planlegging har blitt til statlig diktat for å styre folks liv i detalj utbredte, ifølge Thomassen (1997:553). Når kommunen velger å bidra økonomisk til et slikt prosjekt viser det en endring av byutviklingsstrategi. Her er kommunen i større grad en tilrettelegger enn en aktiv planleggingsaktør.

Det kan argumenteres for at Pedersen først og fremst var en tradisjonsforvalter og ingen oppfinner siden han var influert av tydelige forbilder. Planlegging i den modernistiske, industrielle perioden har blitt kritisert for å standardisere byene. Soja, blant andre, hevder at også den kontemporære, postindustrielle planleggingen medfører en homogenisering siden byene benytter nokså like grep i den interurbane konkurransen om å bli unike (1996). Eksempler på dette kan være waterfrontprosjekter, signalarkitektur og nostalgiske elementer. Gjennom å tilby oss en opplevelsesby i kontrast til Pedersens 'hensiktsmessige og pene' by, inngår «Typisk Sandnes» i så måte i den samme trenden. Dette skulle tilsi at Sandnes ble likere alle andre byer. Det er ikke originalt å ville tiltrekke seg kompetansekrevene bedrifter, å oppgradere en post-industriell sjøfront og tilby et bredt handelstilbud. Men dersom Snøhetta hadde fått realisert sin plan om grønne landskaper i byen og urban dyrking, så kunne Sandnes imidlertid blitt et blikkfang for omverdenen. I så fall var sannsynligheten også stor for andre byer ville kopiere konseptet slik at effekten ville avta med tiden. Få emner uttrykker imidlertid framtidssymbolikk sterkere enn økologi. På denne måten kunne derfor den luftige visjonen om å være i sentrum for framtiden materialiseres i et konkret språk. Snøhetta knytter dette til 'sunn'-delen av visjonens andre del, nemlig 'modig, romslig, sunn.' Kommuneplanen beskriver dette aspektet slik:

Sunn byplanlegging har beboernes livskvalitet, helse og velvære som sentrale mål, og har mye til felles med bærekraftig utvikling. Det betyr å fokusere på menneskene, hvordan de bruker sine omgivelser og påvirkes av disse. I sunn byplanlegging står likhetstanken sentralt. Det innebærer å sørge for høy livsstandard og livskvalitet for alle, inkludert utsatte og sårbare grupper, og å rette fokus på ulikheter mellom mennesker mht. alder, kjønn, fysisk tilstand, seksuell legning, etnisk bakgrunn og økonomisk evne osv.

Revidert kommuneplan 2011-2025 (2011:5)

Det kan nok diskuteres om et fritidslandskap ville kunne oppfylle løftet om sunn byplanlegging med høy livsstandard og livskvalitet for alle, slik det beskrives i sitatet. Lokale og sosiale behov nedprioriteres nemlig ofte når byene skal skape seg en plass på kartet, ifølge Bergsli (2005:87). I kommuneplanen slås det fast at Sandnes i flere år har vært blant de beste når det gjelder levekår. Det er likevel til dels store ulikheter innad i kommunen. Distrikt øst ligger dårligst an, mens distrikt sentrum skiller seg positivt ut med hensyn til indikatorene sosialhjelp, uføretrygd og arbeidsledighet (2011:10). Selv om bydel sentrum er større enn det som regnes som bysentrum, kan likevel en av forklaringene på denne statistikken være at leilighetene som bygges her er dyre og derfor ekskluderer mennesker med lav inntekt og som kanskje ville hatt spesielt nytte av å bo sentralt. Mennesker med god utdanning og god økonomi har bedre helse enn mennesker med lav utdanning og dårlig økonomi, bekreftes det i kommuneplanen (2011:16). Som et ledd i å styrke den bolig-sosiale utbyggingspolitikken vil kommunen etablere varierte botilbud i alle bydelene (2011:9). Det er imidlertid vanskelig å se hvordan dette kan oppnås i sentrum når et stort prosjekt som Havneparken, hvor kommunen er største grunneier, skal realiseres av et eget utbyggingssselskap som opererer i det ordinære boligmarkedet og krever profit.

Kultur som byutviklingsstrategi – spatial reduksjonisme?

Tiltak for å transformere industrielle byer til serviceorienterte økonomier har blitt fulgt av en økende interesse for å benytte kultur som et redskap for urban regenerering de siste 30 årene, ifølge Beatriz Garcia (2004:312-313). Den italienske kulturgeografen Franco Bianchinis betegnelse av 1970- og 1980-tallet, 'the age of participation,' markerer begynnelsen på bruken av kultur som integrert del av urban politikktutforming i europeiske byer (1999:37). I 1970-årene fikk kultur-politikken et løft i Sandnes etter at den ble definert som en viktig del av velferdspolitikken, skriver historiker Gunnar Nerheim, men til tross for et utvidet kulturbegrep tok det tid før kultur fikk en egen etat i Sandnes kommune, noe som først skjedde i 1983 (2010:306-307). På midten av 1980-tallet ble politikken hvor kultur ble brukt for å styrke sosial deltakelse erstattet med tanken om kulturpolitikens potensiale som redskap for urban økonomisk og fysisk regenerering, noe Bianchini betegner som 'the age of city marketing' (1999:38). I Sandnes tok det imidlertid tid før kulturpolitikken endret seg. Nerheim siterer referatet fra formannskapsmøtet august 1988, som omhandler bymusikerordningen (sak 244/1988): «Hovedregelen er og bør være at kommunen gir tilskudd til aktiviteter i regi av frivillige organisasjoner og lag,» hvor det videre slås fast at politikerne burde være forsiktige med unntak fra denne regelen på grunn av «smitteeffekten.» Nerheim konkluderer med at det knapt kunne sies klarere at kultur som hadde det minste snev av finkultur ikke hørte hjemme i Sandnes (2010:307).

I 1990 var Glasgow den første byen som brukte statusen som europeisk kulturby, The European City of Culture (ECOC),⁷⁰ til å akselerere urban regenerering (Garcia 2004:319). Glasgow utvidet definisjonen av kultur til å gjelde ikke bare kunst, men også design, arkitektur, ingeniørkunst, skipsbygging, religion og sport; en gikk ut over sentrale byområder; fokuserte på stimulering av underprivilegerte områder; kombinerte nasjonale og internasjonale stjerner med lokale kunstnere/artister og grasrotorganisasjoner, samt satset både på temporære aktiviteter og permanent kulturell infrastruktur (ibid). I Paris har ECOC-programmet ført til en styrking og etablering av kulturinstitusjoner, som Louvre-pyramiden,⁷¹ Centre Pompidou⁷² og L'Opéra Bastille,⁷³ mens Bilbao

⁷⁰ Programmet The European City of Culture (ECOC) ble igangsatt i 1983 av den greske kulturministeren, Melina Mercouri, og hadde til hensikt å styrke europeisk samhold gjennom å gi samarbeidet en kulturell dimensjon (Garcia 2004:318).

⁷¹ Pyramiden er tegnet av den kinesisk-amerikanske arkitekten Ieoh Ming Pei og stod ferdig i 1989.

⁷² Centre Pompidou er tegnet av den italienske arkitekten Renzo Piano og den britiske arkitekten Richard Rogers, og stod ferdig i 1977.

⁷³ L'Opéra Bastille er tegnet av den uruguayanske arkitekten Carlos Ott og stod ferdig i 1989.

ble en pioner i «city rebranding» med sitt Guggenheimmuseum⁷⁴ (ibid.:321). Barcelona-modellen er mer event-orientert, med vekt på verdensutstillingen i 1988, OL i 1992 og kulturforum i 2004, en modell som ifølge Garcia skaper en polysentrisk by hvor tyngdepunktene ikke integreres godt i bystrukturen, men snarere fører til gentrifisering hvor en fortrenger den ikke-trendy delen av befolkningen etter hvert som nye områder blir regenerert (2004:321-322).

I Storbritannia har flere industrier tatt i bruk kultur som ny næringsvei, for eksempel Liverpool⁷⁵ og Manchester⁷⁶ i tillegg til nevnte Glasgow. I 1993 reiste en gruppe av politikere og administrativ ledelse i Sandnes til Midt-England for å studere hvordan kultur hadde blitt brukt som økonomisk vekstfaktor. I 1990-årene gikk kulturpolitikken også i Sandnes over fra å være sosial-politikk til å bli næringspolitikk (Nerheim 2010:306). I forhold til størrelsen har byen vært sent ute med å etablere vanlige institusjoner som kulturhus og bymuseum. Det tok tid å opparbeide politisk vilje til å bruke offentlige midler på kultur. Sandnes har vært og er en politisk konservativ by.⁷⁷ Partiet Høyre har hatt ordføreren i alle år fra 1986 til 2010⁷⁸ og har vært «et temmelig rendyrket næringslivsparti og ikke et kulturparti,» ifølge Nerheim (2010:302-307). Det politiske skiftet fra venstre mot høyre som fant sted i store deler av det vestlige Europa på 1980-tallet utløste et behov for å markere den nye retningen gjennom kulturpolitikken (Bianchini 1993:12). Den politiske kontinuiteten i Sandnes kan i seg selv ha bidratt til at den nye kulturpolitikken lot vente på seg.

I 2001 fikk Sandnes imidlertid utmerkelsen Årets kulturkommune i Rogaland for offensiv satsing innenfor kulturområdet. Bianchini beskriver den nye kulturpolitikken i europeiske byer som en kombinasjon av det gamle og det nye, det vil si både et sosialt og økonomisk fokus hvor fellesskaps- og eliteorienterte argumenter eksisterer side om side i det offentlige agenda (1993:3). Dette reflekteres i kulturplanen med tittelen «Byen skapes av god kultur – Strategisk kulturplan for Sandnes 2005-2010,» som ble vedtatt i september 2005:

Med visjonen 'Et rikere liv gjennom opplevelse og deltakelse' skal kommunens kulturpolitikk legge til rette for alle disse dimensjonene ved kultur. En grunnleggende forutsetning for visjonen er at kulturelle uttrykk har en verdi i seg selv. Kulturell aktivitet behøver ikke begrunnes ut fra sin samfunnsmessige eller økonomiske nytte, men ut fra sin grunnleggende betydning for mennesket som meningsskapende vesen.

⁷⁴ Guggenheimmuseet i Bilbao ble tegnet av den canadisk-amerikanske arkitekten Frank Gehry og stod ferdig i 1997.

⁷⁵ Se for eksempel Jones og Wilks-Heeg 2004.

⁷⁶ Se for eksempel Dicken 2002.

⁷⁷ Byen er faktisk mer konservativ etter tusenårsskiftet enn før (Nerheim 2010:302).

⁷⁸ Med unntak av perioden 1991 til 1993, da KrF hadde ordføreren.

Dette behøver imidlertid ikke stå i motsetningsforhold til det forhold at kultur på en rekke områder har positive effekter på ulike samfunnsområder, som for eksempel drivkraft i utviklingen av byer og regioner, som en positiv helsefaktor, eller som grunnlag for lokal verdiskapning

Strategisk kulturplan (2005:13)

Her går det tydelig fram at kulturpolitikken har endret rolle fra ren velferdspolitik basert på frivillighet i lag og foreninger, til også å være næringspolitikk og byutviklingsstrategi. Geografisk beliggenhet, lokalt marked av kulturkonsumenter og tilstedeværelse av investorer fra næringslivet er viktige faktorer for utvikling av kultur som strategi (Bianchini 1993:4-5). I planen vises det spesifikt til Richard Floridas teori om 'den kreative klassen' og hans tre T'er – toleranse, teknologi og talent – som viktige faktorer for byer og regioners vekst og utvikling (2002). Forordet innledes med følgende sitat fra Florida: «I kunnskapssamfunnet vil kulturell infrastruktur være like viktig for samfunnets utvikling som det den fysiske infrastrukturen – veier, jernbaner og havner – var i den industrielle epoken» (2002). Sitatet etterfølges av denne uttalelsen fra en informant i kulturundersøkelsen fra 2004: «Være uredde og modige for å bygge en spenstig identitet til Sandnes. Byen skapes av god kultur!»

Floridas teori går i korte trekk ut på at byer med en høy konsentrasjon av teknologer, kunstnere, musikere og homofile, samt en gruppe han beskriver som «high bohemians» oppnår en sterkere økonomisk utvikling (2002:250). Han hevder at et kulturelt kreativt miljø tiltrekker seg bedrifter og kapital, noe som dermed gjør at byen kommer styrket ut i den interurbane konkurransen (2002:265). Teorien apellerer til byer som ønsker å hevde seg i konkurransen. Teorien blir i disse tilfellene benyttet strategisk og forflyttet fra sin akademiske kontekst over i en politisk kontekst. Florida bidrar selv til denne forflytningen ved å reise rundt og snakke om teorien.

En nylig publisert rapport fra Telemarksforskning støtter imidlertid ikke Floridas teori. Forskningsprosjektet bygger på Norsk Kulturindeks 2011, som for første gang gir kvantitative data på kulturbruk og kulturaktivitet i norske kommuner (Vareide 2012). Ingen av analysene i prosjektet viser at kultur har noen signifikant påvirkning på nettoflyttingen (ibid.). I Strategisk kulturplan for Sandnes forklares det hvordan bedrifter vil ønske å flytte dit hvor kompetansen er lokalisert, noe som gir konklusjonen: «God kulturpolitikk er ut fra denne tankegangen god næringspolitikk og by- og regionalpolitikk» (2005:11). Ved å benytte Floridas teori strategisk kan det sies at kulturplanen reflekterer en form for neoliberalistisk tankegang.

Det er nå i økende grad forventet at byer skal kunne tilby kulturelle fasiliteter av hensyn til innbyggernes livskvalitet for å hevde seg i den intense konkurransen om mobil internasjonal kapital

og strategiske høyinntektsfunksjoner (Bianchini 1993:14). Garcia understreker viktigheten av å satse på grunnleggende infrastruktur for å sikre varighet i kultursektoren:

Cities that aspire to establish themselves as vibrant cultural centres and attract the ‘creative classes,’ as argued by Florida (2002), need to retain some level of autonomy in terms of cultural provision, be it infrastructures to support the production of traditional arts (artists’ studios, good quality performing spaces) or other rapidly expanding creative industries (Garcia 2004:323).

Sandnes har brukt kulturkroner på “event-strategier” som Europeisk kulturby 2008, men har også valgt å satse på spesielt tre tunge kulturinstitusjoner i sentrum; Sandnes kulturhus, Vitenfabrikken og KinoKino:

Kommunen har som ambisjon i kulturpolitikken å ivareta regionale oppgaver innenfor bl.a. samtidskunst og sceniske uttrykksformer som musikkteater (opera, operetter, musikaler) og dans. Den nye kommunedelplan for kultur 2010-2020 (under arbeid), åpner for at kulturpolitikken i større grad enn tidligere, også kan spille en sentral rolle i kommunens næringspolitikk.

Kommuneplan 2010-2020 (2011:24)

Waterfront

Det var beliggenheten ved sjøen som utgjorde vekstgrunnlaget for Sandnes i den industrielle perioden. Den leirete stranden gjorde teglverksindustri mulig og byen var tilknyttet et globalt marked gjennom steintøyeksport i seilskutetiden. I etterkant vokste industrien i dette området og la grunnlaget for Sandnes som handelsby. Havnevirksomheten og -området ble sterkt utvidet i den perioden Sverre Pedersen planla i Sandnes, som beskrevet i kapittel 5. I dag står denne delen av byen overfor sin neste store omstrukturering i forbindelse med at havnevirksomheten flytter ut av sentrum og prosjektet Havneparken etableres. Urbaniseringsprosesser oppstår ikke i et lokalt eller nasjonalt vakuum, skriver Bergsli (2005:88). Dette gjør det relevant å diskutere fenomenet *waterfront-developments*, som forøvrig er et globalt fenomen.

Waterfrontprosjekter har blitt hyllet i havnebyer over hele verden som løfterike steder og som betydningsfulle territorier i det 21. århundrets konkurranse og vekststrategier (Desfor&Laidley 2010:3). Selv om shipping-industrien og bysentra separeres, er attraktive byområder viktige for denne bransjen slik at flyten av varer, mennesker og kapital kan opprettholdes (ibid.).

Waterfrontprosjekter oppstod først i USA i 1960-årene (Edensor 2006). Det økonomiske skiftet har fått spesielle konsekvenser for havneområder ved at stadig flere havneforetak flytter ut fra bysentrum for å inngå i større regionale containerhavner. Dette frigjør verdifulle arealer og genererer

transformasjonsprosesser. Den internasjonale konkurransen om arbeidskraft kan føre til overdrevet utnyttning av lokale fordeler for å fremme vekst gjennom eksempelvis naturressurser eller beliggenhet, hevder Harvey (1989). Dannelse av livstilsbaserte territorier er et av kjennetegnene ved den kontemporære europeiske byen (Wessel 2006). I sin transformasjon de siste 20 årene har for eksempel Valencia gått fra å basere seg på naturressurser i form av landbruk til å utnytte sin beliggenhet ved kysten (Prytherch&Maiques 2009). I dag er det tidligere havneområdet en av byens viktigste attraksjoner og gjenstand for mange arkitektur- og regenereringsprosjekter (ibid.). En kan stille spørsmål til hvor varig slike løsninger er når de er så tett knyttet til flyktige globale midler gjennom temporære arrangementer og samtidig i liten grad forholder seg til byens fastboende befolkning. Heidi Bergsli vektlegger nettopp dette sosiale aspektet i sin kritiske tilnærming til Fjordby-prosjektet i Oslo (2005). Hun skriver at byen er i en fase hvor den skal revitaliseres, og skiftet fra industri- til serviceøkonomi skal markeres og sikres (2005:87). Fjordlinjen skal restruktureres for å reaktivere sentrale byområder og gi Oslo ny profil og nye inntektsgrunnlag gjennom fjordbyprosjektet: «Frigjorte havnearealer kan tilføre Oslo en identitet, et konkurransefortrinn og et image som vil være med å styrke byens tiltrekningskraft»⁷⁹ (Bergsli 2005:106). Den interurbane konkurransen utløser behovet for et image som kan tiltrekke seg en større andel av kvalifisert arbeidskraft, konsumenter og nøkkelfunksjoner (Harvey 1989). Selve den fysiske utformingen av området kan på denne måten sies å være en konsekvens av blant annet globale og neoliberale prosesser.

Imagebygging er et skritt på veien mot det å skape en ny urban diskurs. Bruken av visuelle og symbolske virkemidler danner veien fram mot denne nye diskursen, noe som er forutsetningen for at det aktuelle planleggingsparadigmet skal materialiseres. Det diskursive er en ideologisk lukking av meningsstrukturer. Både diskurser og utopier er imidlertid uvirkelige. Utopiene trenger sterke diskurser som er velkomponerte og forankret i mange arenaer innen den urbane virkeligheten, som for eksempel materialitet og estetikk. En mulighetsstudie er derfor ikke bare en utopi, men også en del av en diskurs.

I Snøhettas prosjekt er det tidligere havneområdet en del av området «Blue Village» og her ønskes en god miks av både byggehøyder og funksjoner. Arkitektene ser for seg en blanding av næringsliv/kontorer og boliger, for å unngå en død bydel etter arbeidstid. Figur 6.7 viser hvordan fritidsaktiviteter også spiller en viktig rolle. Bygningene kan variere i skala, men med vektlegging av relasjonene til den eksisterende bevaringsverdige bebyggelsen på Norestraen. Områdeplan for Sandnes indre havn ble vedtatt 20.10.2011. Her reflekteres de samme tankene om funksjonsmiks for å skape en levende

⁷⁹ Fjordbyprosjektet skal utvikles over en 30-års periode. Sitatet er hentet fra publikasjonen «Fjordby eller Havneby?» (Bergsli 2005).

bydel. Salgsbrosjyren for Havneparken lover at «man planlegger for et dynamisk, levende og attraktivt sentrum» og at Havneparken nå tilbyr «næringsarealer, kontorlokaler, grøntområder og byboliger i dette unike og svært sentrale området av Sandnes sentrum» (2011:3). Her benyttes den samme type fotomontasjeteknikk som Snøhetta, men både gatemiljø og arkitektur virker mindre konstruert, det vil si at arkitektene har implementert fotografier av bygninger i stedet for å kombinere foto med arkitektoniske former konstruert i et 3D-program. Langs havnepromenaden har grønne innslag, fotgjengere beveger seg fritt uten biler tilstede og i front jogger en ung, lettkledd dame mot oss (figur 6.6).

Kommunaldirektørene Aas og Nilsson vektlegger at kommunen har en jobb å gjøre når det gjelder å tiltrekke seg kompetansekrevende arbeidskraft i Sandnes. Dette er nærings sjefens område. Nilsson viser imidlertid til at det hentes inspirasjon fra andre byer. For eksempel reiste blant andre leder for Sandnes Indre Havn KF, Erik Tjemsland, til Oslo for å studere Vulkanprosjektet. Med valgspåket «annerledes tanker krever annerledes rom» har eiendomsutviklerne⁸⁰ her bevisst brukt kulturfunksjoner for å skape synergieffekter. For Sandnes sin del har det til nå vært sterkest fokus på planlegging innenfor dette området. Det neste steget blir kommersialisering, forklarer Aas. Han viser imidlertid til kommuneplanen, der kultur, kreativitet og nyskaping er nevnt som satsings-områder sammen. Nilsson framholder at Havneparken har hatt et eget utbyggingsselskap i Sandnes Indre Havn KF. Nå er planen vedtatt i kommunen, men når det gjelder den endelige utformingen, så står slaget hos utbygger: – Det er de som bygger byen, legger han til.

Snøhetta har svart på Sandnes sitt behov for kompetansekrevende virksomhet og har utpekt Vågenområdet til en framtidig kunnskapssone. Teglverkslageret, byens siste gjenværende bygning etter teglverksindustrien, er ivaretatt i prosjektet og ønskes inkorporert i nye byggeprosjekter. Dette er et uttrykk for ønsket om å gjøre bevaring til noe som er typisk Sandnes. Bjerka mener at vi ikke er nødt til å velge mellom park og bygninger i dette området, men at en kombinasjon fint vil la seg løse dersom det er ønskelig. Dette er illustrert i figur 6.5 med tittelen «Gründer Campus.» Her vil arkitektene transformere historiske bygg, integrere nybygg og implementere en offentlig park. Vi ser unge mennesker i et grønt miljø med luftige glassbygg. Bjerka etterlyser generelt en større følsomhet i tilnærmingen til byutvikling i Sandnes, både med tanke på prosess og arkitektonisk uttrykk.

Heidi Bergsli beskriver waterfrontområdene som *pakkede landskap* (2005:96). Det vil si at et område ved høy utnyttelsesgrad 'pakkes' med funksjoner som tilfredsstillende den ettertraktede transnasjonale klassen, innbyggere med høy kompetanse og kjøpekraft. Hun hevder at pakkede landskap utgjør vekststrategier med lite fokus på bredere sosial og lokal nytte (2005:101). Her er hun

⁸⁰ Eiendomsutvikler Aspelin Ramm og Anthon B. Nilsen Eiendom (www.vulkanoslo.no).

på linje med Neil Smith, som hevder at begrepet 'regenerering' dekker over det som egentlig er en gentryfiseringsprosess, noe som er en ideologisk seier for neoliberalismen (2002). Kjerstin Bjerka understreker i intervjuet at Snøhetta tilstreber en kombinasjon av kommersielle tilbud og gratisaktiviteter. Illustrasjonene forteller oss likevel om flere funksjoner som krever en viss tykkelse på lommeboken; akvarium, stadion, svømmeanlegg og treningsentre, i tillegg til kultur- og velværefunksjoner. En av illustrasjonene foreslår også at man kan spille golf på lokket over Ruten (figur 8.1).

Sandnes kulturhus – industriell kulturarv og samtidsdans

Etableringen av kulturhuset blir karakterisert som et tidsskille for Sandnes som kulturby i Strategisk kulturplan (2005:16). Sandnes kulturhus ble åpnet ved inngangen til år 2000 på tomten der Sandnes Kamgarn Spinderei fra 1906 lå (fig. 2.3.1). Kulturhussjef Anders Netland uttrykker i intervjuet⁸¹ at beliggenheten er fin med tanke på den internasjonale trenden med satsing på waterfrontområder. Etableringen av Vågen VGS har ført til både konkurranse og samarbeid, forklarer han. Bortsett fra at enkelte birom, som garderober, er for små, fungerer de logistiske primærfunksjonene i kulturhuset godt. Bygningsteknisk er situasjonen imidlertid en annen, blant annet på grunn av lekkasjer og fuktskader, noe som gir høye vedlikeholdskostnader, forteller Netland.

Arkitektene ønsket å bevare den historisk viktige bygningen helt eller delvis. Dette viste seg umulig og løsningen ble derfor å rive alt bortsett fra fabrikkpipen. Kulturhuset fikk en frontfasade med shedtak utformet som en gjendiktning av den historiske bygningen. Dette er i tråd med kulturminneplanen som slår fast at en skal «sikre at funksjonsendring gjenspeiler original funksjon i fasade/bygnings-form» i «Industriområdet» (2005:25). Dette grepet hvor byens opprinnelige vekstgrunnlag benyttes aktivt i designutformingen kan virke som en bekreftelse på det David Harvey kaller «the selling of places» (1989).

Denne trenden er ofte tydeligst materialisert i waterfrontområder (Bergsli 2005). Vågenområdet er, som havneområdet, inne i en endringsprosess hvor industrien som opprinnelig har holdt til på stedet flytter ut og området utvikles med hovedsakelig kostbare leiligheter og kulturfunksjoner. Dette kan bety en utvikling i retning av det Heidi Bergsli betegner som «pakkede landskap» (2005:96).

Oslo og Valencia har, i likhet med mange andre byer, satset på utvikling av waterfrontområder. Da havnevirkksomheten ble flyttet og omdannet til containerhavn på 1990-tallet, besluttet havneforetaket samt de lokale, regionale og nasjonale myndighetene i Valencia å skape et kommersielt rekreasjonskompleks kalt «Balkong mot havet» (Prytherch&Maiques 2009:112). Dette området er i

⁸¹ Intervju 22.11.2011.

dag en av byens viktigste attraksjoner og arena for store arkitektur- og regenereringsprosjekter, i tillegg til å huse arrangementer som «32nd America's Cup sailing race» og «Formula 1 European Grand Prix» billøp, samtidig som det imidlertid fremdeles er en utfordring å integrere området med byen forøvrig (ibid.). Den verdenskjente lokalfødte arkitekten Santiago Calatravas arkitektur har vært avgjørende for byens merkevarebygging gjennom waterfrontområdet «Ciutat de les Arts i les Ciències.»⁸² Hans karakteristiske bildeskapende formspråk har resultert i bygninger som ligner enkeltstående smykker eller symboler og har form av et øye, en fugl, et skjelett osv. (Jodidio 2009).

I prosjektet «Fjordbyen» er Bjørvika det området med høyest kulturell profil (Bergsli 2005:109). Snøhettas operabygning er så langt det viktigste signalbygget her. Her har arkitektene vektlagt en horisontal snarere enn vertikal form for monumentalitet (Snøhetta 2008). Dette er utradisjonelt fordi operahusets scenetårn krever høyde. Bygningsformen er tilpasset landskapet på stedet, både på tomten og landskapsrommet som helhet, ved at den hever seg med en svak stigning opp fra vannkanten. Kombinasjonen av denne formen og hvit stein skaper et narrativ om fjell, snø og is (Haukeland 2008). Respekten for landskapet i dette prosjektet kan leses som et tegn på innflytelse fra fenomenologien.⁸³ Mens Calatravas bygninger og Snøhettas opera uttrykker mer eller mindre tydelig lesbare objekter og landskap, handler kulturhuset i Sandnes om lokal industrihistorie.

Samtidsdans som endringsgenerator for sosialt og historisk rom

Det kan hevdes at det foregår en form for gentrifiseringsprosess i Vågenområdet. Industrierbeideren ekskluderes fra området og det noen kanskje vil betegne som 'kultureliten' inviteres inn. Denne forandringen kan eksemplifiseres med kulturhusets ambisjoner om å etablere seg som et nasjonalt kompetansesenter for produksjon og presentasjon av norsk og internasjonal samtidsdans på høyt nivå (<http://www.ras.as/>). Her er 'regional publikumsutvikling' nevnt som et viktig mål (ibid.). De voksende besøkstallene bekrefter denne ambisjonens suksess, men denne endringen i det sosiale rommet, eller det som kanskje kan kalles en kulturkollisjon, har også gitt seg utslag i kritiske reaksjoner. Et eksempel er sinitenårsforeldres reaksjoner på Jo Strømgren Kompanis nakenhet og banning i forestillingen «A Dance Tribute to the Art of Football» (SA 04.11.2009).

Det foregår også en kamp om det historiske rommet i dette området. Tegllverksindustrien har vært et varemerke for Sandnes, og spesielt for denne delen av byen. Gann Graverens tegllager, som har vist

⁸² Kunst- og vitenskapsbyen.

⁸³ Den fenomenologiske tradisjonen har hatt innvirkning på norsk arkitektur spesielt gjennom arkitekturteoretikeren Christian Norberg-Schultz' stedsteorier, eksempelvis Genius loci, Stedets ånd, influert av Heideggers filosofi. Sverre Fehns arkitektur, som Bremuseet i Fjærland, er et eksempel på hvordan kroppslig erfaring og fortolkning av stedet har hatt innflytelse på praksisfeltet.

seg å ha en sjelden type sprengverkskonstruksjon, og som er den siste gjenværende bygningen fra denne virksomheten, har vært truet av planer om riving eller flytting. Tomteeier Varner Invest ønsker å gi rom for en mer økonomisk lønnsom arealdisponering. Dette har møtt sterke protester fra faglig hold.⁸⁴ Bystyret har nå vedtatt at bygget skal tas ned, merkes og lagres (SA 07.10.2011). Det er ikke tatt stilling til ny funksjon, lokalisering eller eventuelt tidspunkt for dette. I kulturbyåret 2008 ble denne bygningen imidlertid brukt i forbindelse med en kunstutstilling, og den ble også benyttet som dansearena av elever fra den nye Vågen VGS under feiringen av byens 150 års jubileum i 2010.

Her vil jeg argumentere for at det materielle rommet i dette tilfellet i høy grad får verdi gjennom kontakt med temporalitet, som Soja uttrykker det. Den intensjonelle bruken av gjendiktning-virkemiddelet i utformingen skaper et scenografisk uttrykk. Ut fra dette kan en, som Soja, stille spørsmål til hvilken historie som blir fortalt. Et område som dette inneholder naturligvis en mangefasettert historie. På denne måten kan det sies at historien også er formet og låst i utformingen av det materielle rommet. Soja ser behovet for «en dypere forståelse av kontemporære dynamikker og politiske økonomier» (1996:192). Kanskje kan denne utviklingen, som gjerne gjør seg spesielt gjeldende i waterfrontområder, beskrives som en annen form for spatial reduksjonisme, ikke som følge av det statiske og historiske, men snarere som en konsekvens av de temporære og flyktige kreftene ved globalisering og neoliberalisering. Det er derfor ikke nødvendigvis de genuint historiske sporene, som lagerbygningen, som får leve videre og formidle historien. Narrativet blir snarere fortalt gjennom arkitektur som allerede har passert en scenografisk audition.

Vitenfabrikken – fra sykkel- til kunnskapsproduksjon

Da de ulike museene i Sandnes ble slått sammen og fusjonerte med Jærmuséet, ble grunnlaget lagt for etableringen av et regionalt vitensenter/museum i Sandnes (fig. 2.4.1-2.4.4). Dørene åpnet i 2008. Leder for Vitenfabrikken, Tone M. Haugen, sier i intervjuet at de er stolte av bygningen, som skiller seg ut som signalbygg i Sandnes.⁸⁵ Ordføreren bruker for eksempel bygningen til representasjon. Haugen tror at vektleggingen av arkitektonisk kvalitet har en positiv signaleffekt. Det er brukt ressurser her, noe som synes, og som dermed signaliserer overskudd og modernitet, sier hun. Den åpne løsningen skaper likevel støyproblemer. Hun kunne også ønske seg at kaféen lå plassert ved inngangspartiet, slik at den kunne stenges av og ha egne åpningstider. Lokaliseringen er imidlertid

⁸⁴ Sivilarkitekt Ole S. Trodahl, daværende byantikvar Mette Paavola og professor i kunsthistorie Hild Sørby er blant kritikerne (SA 07.10.2011).

⁸⁵ Intervju 15.11.2011.

optimal, ifølge Haugen. Hun har stor sans for å skape et museumskvartal i Sandnes, og mener at den historiske forankringen på stedet gir Vitenfabrikken en ekstra dimensjon.

I dette tilfellet er ikke betydningen av det materielle rommet knyttet like sterkt til kontakten med temporalitet som ved kulturhuset. Mens sistnevnte har det historiske imaget integrert i arkitekturens materialitet, har Vitenfabrikken sin tilknytning på et ideologisk, eller secondspace nivå, gjennom fabrikanalogien. Som en konsekvens av dette har heller ikke den arkitektoniske utformingen så stor påvirkning på den historiske fortolkningen.

Denne typen museum kan ses i sammenheng med en «edutainment»⁸⁶ trend. På denne måten har de kontemporære dynamikkene større innflytelse på secondspace enn firstspace-nivået. Selv om bygningens utforming kan sies å inngå i en internasjonal trend, så kan dette ikke karakteriseres som monumental signalarkitektur, og er derfor ikke typisk for det Harvey omtaler som «the selling of places» (1989).

Kulturhuset skaper et illusorisk thirdspace uavhengig av tid og sted; firstspace og secondspace skaper noe nytt ut fra eksisterende strukturer, noe som kanskje er både «real and imagined.» Vitenfabrikken, derimot, skaper et thirdspace ut fra spenningen og kommunikasjonen mellom et eksisterende historisk secondspace og et tillagt arkitektonisk firstspace, samt en endring i sosialt rom fra voksnes arbeidsplass til barns læringsarena.

KinoKino – fra bred til smal kultur?

KinoKino – senter for kunst og film tar i bruk det gamle rådhuseteateret fra 1941 og ligger i nordre del av Gamlebyen (fig. 2.5.1), i motsetning til Vitenfabrikken som ligger i søndre del. Begge vender imidlertid mot Storgaten. Foreløpig er bare byggetrinn 1 gjennomført og det eksisterer ikke en helhetlig plan for hvordan resten skal løses, forklarer daglig leder Randi Øglænd i intervjuet.⁸⁷ Alle er enige om at bygget er fantastisk, sier hun, men legger til at det også er tungdrevet. Det er både dårlig isolert og ventilert, har et enormt strømforbruk og et uryddig system av fem sikringsskap. Hun tenker imidlertid at lokaliseringen har liten betydning fordi Sandnes sentrum er så lite, men mener at KinoKino har en byutviklingsmessig stor betydning. Kunsthallen er nemlig bedre kjent på nasjonalt enn lokalt plan, og har eksempelvis blitt omtalt som et unikt norsk konsept ved Norsk kulturråds årskonferanse, ifølge Øglænd.

KinoKino har også en forbindelse til kulturhuset gjennom den planlagte kulturaksen. Øglænd ser imidlertid ingen verdi i denne fordi den virker kunstig. I dag fungerer aksen kun som en trafikal

⁸⁶ Se for eksempel Pryterch&Maiques 2009.

⁸⁷ Intervju 22.11.2011.

forbindelseslinje mellom øst og vest i sentrum, og med tanke på at det ikke eksisterer andre kulturfunksjoner her, kan en anta at den vil fortsette å være en secondspace-konstruksjon. Idéen om en kulturakse er likevel ikke et uvanlig virkemiddel i den neoliberalistiske entreprenørstyrte byen. Konstruksjonen eller re-konstruksjonen av et image er i tråd med glurbaniseringsstrategier⁸⁸ hvor målet er å «enhance their place-based dynamic competitive advantages to capture certain types of mobile capital and/or to fix local capital in place» (Jessop&Sum 2000:2295). Det å skape en fysisk forbindelse mellom kulturelle noder forsterker bildet av en by som er rik på kultur, noe som passer godt inn i det nye kreative og innovative imaget «i sentrum for framtiden.»

På denne måten kan en argumentere for at det foregår en form for spatial reduksjonisme, ikke som et resultat av en historisk tilknytning, men snarere som en konsekvens av kontemporære politiske og økonomiske urbaniseringsprosesser. Dette trekker spatial reduksjonisme et steg lengre enn det som er beskrevet for Sandnes kulturhus og Vågenområdet. Det materielle rommet er ikke avgrenset til scenografiske historiske bilder, men til en del av et secondspace og kanskje utopisk kulturelt image.

Ved å integrere kontemporær bruk i en historisk bygning vil det materielle rommet også i dette tilfellet få tilført betydning gjennom kontakt med temporalitet, men likevel med en viktig forskjell fra kulturhuset. Endringene på denne bygningen er hovedsakelig gjort i interiøret, mens den eksteriørt ligger forholdsvis nært opp til det opprinnelige. Dermed kan en argumentere for at den har en større grad av autentisitet og dermed ikke er scenografisk i samme forstand.

Til spørsmålet om hvorvidt det materielle rommet former det historiske rommet kan en argumentere for at en delvis videreføring av bygningens opprinnelige funksjoner virker som en bekreftelse av det historiske rommet. Det ligger imidlertid en viktig forskjell her. Denne bygningen har opprinnelig huset offentlige funksjoner for den allmenne befolkningen, som rådhus, kino, og kanskje like viktig; kinokiosk. Dette hadde stor betydning i en tid da det var mindre vanlig å reise og færre kulturtilbud eksisterte. I tillegg fantes det her bibliotek, som kan ses som selve navet når det er snakk om kulturinstitusjoner uten sosiale grenser. I dag ser vi en re-kreasjon av tilbudene; bygningen inneholder snevrere former for kultur som samtidskunst, intellektuelle seminarer, smal film og en kafé som selger økologisk, forholdsvis dyr mat.⁸⁹ Det kan derfor hevdes at dette skiftet fra et bredt offentlig til et mer elitistisk sosialt rom ikke viderefører, men snarere skyggelegger deler av bygningens historie. På den andre siden var opprinnelig etableringen av «den store, hyperelegante salen» en bekreftelse på at en ny tid hadde begynt: «Folk hadde fritid, og de hadde råd til å bruke penger på

⁸⁸ Se kapittel 2.

⁸⁹ Daglig leder Randi Øglænd understreker imidlertid at KinoKino sitt tilbud på langt nær er så smalt som pressen framstiller det. Hun opplever at institusjonen har fått et uriktig stempel.

forlystelse» (Sørby 2011:65). Det å ta i bruk bygningen på denne måten kan dermed også sies å være i bygningens ånd. Resultatet ivaretar imidlertid sannsynligvis historien bedre enn noen annen realistisk løsning ville gjort.

Disse tre kulturinstitusjonene, som alle er etablert på 2000-tallet, representerer som helhet et post-industrielt skifte fra industriell til kulturell produksjon. Hver for seg aktiverer de også historisk viktige tyngdepunkter i byen, av både industriell, kommersiell og offentlig karakter. Gjennom en neoliberalistisk glurbaniseringsprosess bygger Sandnes nå delvis sitt image på kultur og denne prosessen aktiverer historien ulikt, og kanskje selektivt, gjennom materielle og historiske rom. Forandringene innebærer også en gentrifiseringsprosess som i neste omgang kan føre til et mindre inkluderende varemerke enn det som promoterer av kommunen.

Urbaniseringsprosessene i Oslo og Valencia genererer økt segregasjon, ifølge Bergsli (2005) og Prytherch&Maiques (2009). I en liten by som Sandnes kan det synes som satsingen på kulturfeltet har gitt motsatt effekt. Både Vitenfabrikken og KinoKino puster nytt liv i områder som har hatt liten aktivitet på grunn av utviklingen i øst og resultatet er et mer samlet sentrum. Skal vi tro rapporten fra Telemarksforskning, så er det imidlertid lite sannsynlig at kultursatsingen gjør noen forskjell med hensyn til tilflytting (2012).

Det nye thirdspace i Sandnes er skapt med kultur som innovativ urbaniseringsstrategi og er materialisert gjennom arkitektur som interagerer med sine tomter og nærområder på ulik måte. I disse tre eksemplene er det som allerede finnes på stedet, særlig det historiske rommet, viktig i designet av det postindustrielle urbane landskapet. Om Sandnes blir værende i sin lokale geografiske periferi eller trer inn i sentrum av fremtiden gjenstår likevel å se.

Et laboratorium for utopier

Oppgavens problemstilling er «hvorfor og på hvilken måte kommer utopien til uttrykk i sentrumsplanleggingen i Sandnes?» I dette kapittelet går jeg nærmere inn på utopibegrepet og ser det i lys av de foregående kapitlene.

Spatio-temporal utopi

Foucault beskriver utopia som «sites with no real place,» steder som står i en direkte eller invertert analogi med samfunnets virkelige rom (1967).⁹⁰ De presenterer samfunnet enten i en perfektionert eller forvridd form, men er uansett fundamentalt uvirkelige rom (ibid.). I kapittel 5 så vi at Sverre Pedersens planer hadde forgreininger til både hagebytanken, funksjonalismen og en generell trend i tiden som handlet om det nye mobilitetssamfunnet bygget opp av nye teknologiske framskritt. Dette er spatiale utopiformer som søker å bedre menneskenes tilværelse ved å ordne de fysiske omgivelsene. Harvey beskriver forholdet mellom den spatiale utopien og historiske prosesser på denne måten:

Utopias of spatial form are typically meant to stabilize and control the very processes that must be mobilized to build them. In the very act of realization, therefore, the historical process takes control of the spatial form that is supposed to control it.

David Harvey (2000:173)

I kontrast til denne utopiformen, er utopien som er knyttet til neoliberalismen snarere prosessuell enn spatial. Slike utopier er gjerne uttrykt i temporære termer og er ikke knyttet til noe sted (Harvey 2000:173). Mens Ebenezer Howard presenterte et spatialt sluttresultat av sin urbane utopi, så gir neoliberalismen en beskrivelse av prosessen uten noen ultimat spatial form. Harvey hevder at materialiseringen av prosessuelle utopier krever at prosessen avsluttes gjennom en stedliggjøring (2000:183). Dette knytter an til Soja som hevder at sosialitet ikke eksisterer uten spatialitet. Harvey sier at kapitalen bygger et geografisk landskap i sitt eget bilde på et bestemt tidspunkt bare for å ødelegge det igjen slik at stedet kan tilpasse seg dynamikken av uendelig kapitalakkumulasjon, teknologiske skifter og klassekamp (2000:177). Poenget hans er at enhver prosessuell utopis renhet vil forstyrres av spatialiseringen på samme måte som materialiseringen av spatiale utopier blir forandret

⁹⁰ Fra Foucaults foredrag «Des Espace Autres» («Of Other Spaces») som han holdt i 1967. Det ble først publisert på fransk i tidsskriftet *Architecture /Mouvement/ Continuité* i Oktober 1984. Alle sitater er hentet fra foredragsteksten som er gjengitt i engelsk oversettelse på denne internett siden for Foucaults litteratur: <http://foucault.info/documents/heteroTopia/foucault.heteroTopia.en.html>

eller ødelagt av de nødvendige temporære prosessene. Harveys løsning blir dermed å konstruere en utopiform som er «spatio-temporal» i stedet for bare det ene eller det andre (2000:185). En imaginær lek med spatiale alternativer kan likevel brukes til å utforske ulike muligheter, slik Lefebvre konseptualiserer stedet som produksjon (2000:182). Lefebvre er imidlertid kritisk til de tradisjonelle spatiale utopiene på grunn av deres autoritative lukkethet. For ham må romlig produksjon alltid forbli en uendelig åpen mulighet (Harvey 2000:183). På samme måte sier Soja at «I leave the discussion of Thirdspace epistemologies radically open. We must always be moving on to new possibilities and places» (1996:82). Harvey kritiserer imidlertid Lefebvre for ikke å konfrontere det underliggende problemet, nemlig at «to materialize a space is to engage with closure (however temporary) which is an authoritarian act» (2000:183). Det faktum at noe enten materialiseres eller ikke, at en bygning eller en vei enten bygges eller ikke, gjør at enten/eller-dialektikken er uunngåelig (ibid.) Dette gjør det vanskelig å skape fleksible landskaper, slik for eksempel Snøhetta gjerne vil i Sandnes. For å konstruere en ny spatio-temporal utopi slår Harvey dermed fast at det snarere er enten/eller enn både/og-dialektikken som gjør seg gjeldende, noe som medfører at en må se problemene knyttet til autoritet og slutføring i øynene (2000:185). Vi kan altså ikke fri oss fra de institusjoner, bygde miljøer og materielle forhold vi allerede har skapt. Men vi kan ikke se bort fra forestillingsevnen heller: «If society is imagined and made it can be re-imagined and re-made» (ibid.). Det er her en ikke-mirakuløs dialektisk utopi gjør seg gjeldende, sier Harvey, ikke som en totalløsning, men som et tidspunkt hvor vi «gather our intellectual, critical and imaginative powers together to give possibility a much grander press than currently exists» (ibid.). Han ønsker altså at vi skal ta tak i den kontemporære situasjonen og jobbe med et langt større mulighetsrom enn i dag. På en slik måte kan det argumenteres for at Snøhetta har bidratt til en ny form for spatio-temporal utopi i Sandnes. Mulighetsstudien deres er knyttet til den eksisterende situasjonen, materielt og ideologisk, samtidig som de gjeldende tankene om attraktivitet utfordres, spesielt gjennom landbruk som imagebyggende faktor.

Heterotopia

Sojas thirdspacebegrep er tett knyttet til Michel Foucaults *heterotopia*, som for ham stod i en spesiell relasjon til *utopia*.⁹¹ Heterotopia måtte navngis som en idé før det kunne bli diskursivt tydelig og tilgjengelig, noe Foucault oppnådde gjennom en differensiering i forhold til andre beslektede idéer, spesielt utopia (Chaplin 2000:208). Ifølge Foucault er heterotopia en form for

⁹¹ Se Foucaults definisjon av utopia over.

counter-sites, a kind of effectively enacted utopia in which the real sites, all the other real sites that can be found within the culture, are simultaneously represented, contested, and inverted. Places of this kind are outside of all places, even though it may be possible to indicate their location in reality. Because these places are absolutely different from all the sites that they reflect and speak about, I shall call them, by way of contrast to utopias, heterotopias.

Michel Foucault (1967)

Foucault tar i bruk speilet når han forklarer heterotopia ytterligere. Speilet eksisterer i virkeligheten, men bildet det reflekterer er ikke virkelig. Den britiske arkitekten og arkitekturteoretikeren Sarah Chaplin beskriver, med hjelp av Jean Baudrillard, hvordan Las Vegas er i en historisk sett paradoksal situasjon: Her er nemlig utopia oppnådd og byen er på vei inn i en tilstand av anti-utopia, som ifølge Chaplin ligger tett opp til Foucaults heterotopia (2000:213). Hun peker på at heterotopia som begrep skiller seg fra utopibegrepet ved lettere å unndra seg definisjon. Las Vegas er et eksempel på en by som har to kulturelle identiteter knyttet til to typer publikum; på den ene siden det akademiske miljøet som ser på byen som vulgær og på den andre siden konsumentene som opplever den som en spennende og ekstraordinær avveksling fra dagliglivet (ibid.). Chaplin slår fast at Las Vegas ikke lenger er den samlingen av «counter-sites» den var, men er transformert til en «leisure-oriented monoculture» (ibid.). Hun hevder at andre europeiske og amerikanske byer imidlertid ikke skiller seg særlig mye fra «The Strip» i Las Vegas fordi de har blitt til «urbane underholdningssentre» hvor «konsum er den nye produksjonen» og «kulturnæringer erstatter industri» for å tiltrekke seg det globale turistmarkedet (2000:214).

Turistifisering

Las Vegas representerer den ultimate materialiseringen av konsumsamfunnet og kan selvsagt ikke sammenlignes direkte med norske forhold. Det er imidlertid relevant å diskutere turistifisering også i en by som Sandnes. Fra kommunens side henger kultur, reiseliv og opplevelser nøye sammen og ses som tre viktige næringer:

Kultur, Reiseliv og Opplevelser (KRO næringer) har et betydelig potensial, og det er regionalt engasjement og nye satsinger fra ulike aktører for å stimulere disse næringene. Denne næring er sentral for det øvrige næringslivet. Dette gjelder spesielt med sikte på å skape bolyst og å gjøre Sandnes og regionen attraktiv for næringsliv og arbeidstakere.

Kommuneplan 2011-2020 (2011:24)

Figur 8.1 ANKOMST: Fotomontasjen viser Snøhettas eksempel på hva som kan møte den reisende når toget stopper på Sandnes stasjon og en kikker utover «fritidslandskapet.» Her ser vi en golfbane på «taket» av Ruten og bebyggelse i bakgrunnen. I det fjerne skimtes Ryfylkeheiene.

Kultur, reiseliv og opplevelser er viktige bestanddeler i en turistifiseringsprosess. Det handler om attraktivitet, noe som også var viktig for Snøhetta: «Hvordan gjøre Sandnes til en destinasjon?» var problemstillingen de satte seg fore å løse da de skulle gå i gang med prosjektet «Typisk Sandnes» (se figur 8.2). Både arkitektene og kommunen uttrykker at de først og fremst ønsker å skape et attraktivt sted å bo, men retorikken som anvendes minner også om den en kan finne i en turistbrosjyre. Dette er i tråd med det rådet reklamemannen Ingebrigt Steen Jensen ga Sandnes ved Hallo Framtid-konferansen da han siterte hotellkongen Petter Stordalen; «det gjelder å selge dem bæra du har!» Etter Snøhettas vurdering er de viktigste «bæra» Sandnes bør selge gründer-virksomhet og landbruk, selv om de også trekker fram trivsel og handel som viktige momenter. Hovedgrepet sentralt i planen er imidlertid et fritidslandskap, som samler de fire temasonene i det nye krysset på Ruten (fig. 2.7/6.2). Det var denne delen av planen som ble brukt til å promotere prosjektet i *Stavanger Aftenblad* ved å presentere en visualisering av hvordan den framtidige ankomsten via tog kunne bli. Her ser vi en ung jente som kikker ut av togvinduet, hvor hun ser et grønt landskap med golfbane (figur 8.1). Under golfbanen vet vi at det skal myldre av handel og annen konsum-/fritidsaktivitet (figur 6.9). Alle skiltene som viser vei til attraksjoner i denne illustrasjonen minner også mest om tilrettelegging for, eller kanskje aller helst 'gjeting' av turister. Byens brukere styres i retning av en mengde forhåndsdefinerte formål.

En kan spørre seg om dette er et tegn på at vi er i ferd med å omdannes til turister i egen by. De ulike aktørene vil altså tiltrekke seg beboere gjennom turismestrategier. Folk skal få lyst til å bo i denne byen fordi den er en attraksjon i seg selv, jfr. Sarah Chaplins vurdering av de amerikanske byene. Politikerene har på sin side vedtatt tre nye kjøpesenterplaner, som vil tilføre sentrum flere

Figur 8.2 IDENTITET: Illustrasjonen til høyre viser en grafisk framstilling av Snøhettas innledningsspørsmål for prosjektet «Typisk Sandnes,» nemlig «Hvordan gjøre Sandnes Sentrum til en destinasjon?»

innadvendte rom. Slike rom trekker opp grenselinjer mot uterommet både med hensyn til konsum og bevegelsesfrihet. Grenser er dobbelt nyttige for kapitalismen, ifølge arkitekturteoretiker Iain Borden: For det første blir grenser en del av det Foucault beskriver som utvidete maktsystemer, som gjør det mulig for kapitalismen å både kontrollere sosiale relasjoner og framstille dem mer effektivt (2000:235). Design som styrer hvorvidt mennesker vil oppholde seg på et sted kan være et eksempel på dette. Grenser bidrar i tillegg til kapitalakkumulasjon, hvor offentlige rom i stadig sterkere grad blir ansett som en arena for konsum (ibid.). Den britiske geografen David B. Clarke skriver om konsumsamfunnet at:

The postmodern city is the city made to the measure of the globalized world, fitted out with the infrastructure capable of enticing and satisfying the globals – with all the consequences this holds for the locals, increasingly defined in terms of their exclusion from a world in which the ability to overcome the limits of space has become paramount. The postmodern city and the entrepreneurial city are, in fact, one and the same.

David B. Clarke (2003:194)

Her hevder Clarke at konsumsamfunnet gjør den postmoderne byen og entreprenørbyen til en og samme sak. På Pedersens tid ble bilen sett på som et frigjørende hjelpemiddel for enkeltmennesket, spesielt fordi den ga muligheten til å bo i større avstand fra arbeidsplassen. I Snøhettas prosjekt skal mennesker leve kompakt, både med hensyn til boareal og avstand mellom hjem, arbeidsplass og fritidsaktiviteter. Dette er gunstig i et miljøperspektiv og inngår i idéen om å begrense behovet for

privatbiler i sentrum. I dag skal vi altså frigjøre oss fra bilen i byene. Det er imidlertid naturlig å stille spørsmål til hvor stor frihet vi egentlig har som brukere av urbane rom når våre konsum- og bevegelsesmønstre forhåndsbestemmes og designes i detalj for oss. Det kan virke begrensende på byens mangfold og bidra til å forsterke sosiale skiller. Dette representerer en motkritikk til kritikken av modernistisk byplanlegging som alt for funksjonsfiksert til å være menneskelig og fleksibel.

Thirdspace – real-and-imagined

Som Lefebvre ønsker Soja å dekonstruere dualismen historisitet-sosialitet ved å fokusere på materialitet gjennom begrepet an-Other. På denne måten rekonstrueres en sosial ontologi som er radikalt åpen mot spatialitet på minst to måter, nemlig gjennom en sosio-spatial dialektikk og gjennom vekselvirkningen mellom fysisk rom og tid (1996:72). Gjennom å lese Snøhettas prosjekt som en utopi kan det kalles en ny form for spatial reduksjonisme, ikke som følge av historiens dominans over geografien, men snarere fordi framtidforestillingen har overtatt som det sentrale. Denne formen kan imidlertid sies å være nærmere Sojas ønske om en dypere forståelse for dagens politiske og økonomiske forhold i byutviklingen, gjennom sin klare tilknytning til og nærmest fortolkning av nettopp entreprenørpolitikken. På den andre siden er det vanskelig å se at Snøhettas prosjekt yter noen motstand mot de mest kritiserte sidene ved neoliberalismen, som for eksempel det å utforme urbane rom med henblikk på å tiltrekke seg de kjøpesterke menneskene.⁹² Prosjektet er også en tydelig konsekvens av den nyliberale politikken i den forstand at den er så tett knyttet til kravet om økt attraktivitet for byen, samt at den uttrykkes gjennom en salgsmessig retorikk. Entreprenørpolitikken har dermed i tillegg indirekte bidratt til utviklingen av en utopiform som er et potensielt interessant mulighetsrom for Sandnes. Når estetikken blir en tjener for kapitalen så går det likevel an å si at Snøhettas prosjekt ikke utnytter det imaginære potensialet som Harvey tillegger utopien.

Det framgår tydelig av byvisjonen at Sandnes har et bevisst forhold til framtiden, eller i det minste tillit til at begrepet «framtiden» kan utnyttes i en planstrategi og til å skape entusiasme på vegne av kommersielle tiltak. Kommunaldirektør for kultur og byutvikling Per Harald Nilsson viste også til den lokale mentaliteten som fokuserer på at det er framtiden vi lever av – ikke fortiden (se kapittel 6). Byen promoterer seg imidlertid aktivt ved hjelp av fortiden i kulturpolitikken (se kapittel 7). Sarah Chaplin skriver følgende om forholdet til fortid og framtid:

Las Vegas might now be conscious of its past, and seek to profit from it but it is still dealing in the one commodity which in any society remains perpetually other: the future. Levinas conceives of our

⁹² David Harvey (1989) og Neil Smith (2002) er eksempler på kritikere.

relationship to the future in spatial terms: «The exteriority of the future is totally different from spatial exteriority precisely through the fact that the future is absolutely surprising... The future is what is not grasped, what befalls us and lays hold of us. The other is the future. The very relationship with the other is the relationship with the future.»⁹³

Sarah Chaplin (2000:219)

Med utsagnet «the other is the future» knytter Levinas her an til Sojas thirdspace, hvor 'an-Other' er den viktige komponenten i nedbrytningen av dualismen historitet-sosialitet, og hvor thirdspace kan dannes som et rom løsrevet fra tid og sted (1996). Byplanleggingsdisiplinen befinner seg et sted mellom det virkelige og det imaginære (Aspen 2003). Soja understreker sågar at steder er *både* «real-and-imagined» (1996).

Thirdspace er nært beslektet med heterotopia, som oppstod i kontrast til utopia. Utopien er imaginær, mens heterotopia og thirdspace er både virkelige og imaginære. Thirdspace-teorien har vært viktig som en ledesnor i å studere Sandnes i lys av utopier. Den tilbyr et nyttig begrepsmessig rammeverk som bidrar til å tydeliggjøre hvilken type rom det er snakk om i de ulike tilfellene. Dette er spesielt viktig i drøftingen av det utopiske fordi det krever en distinksjon mellom det virkelige og det forestilte, en grense som kanskje ikke alltid går der en forventer det. Som det framgår av oppgaven, har utopien sin nytteverdi, både for å utvide mulighetsrommet i det enkelte prosjekt og for å endre tankegangen til en generasjon arkitekter og planleggere, slik modernismens spatiale utopier gjorde det. Thirdspace benyttet direkte i planlegging vil minne mye om Harveys spatio-temporale utopi nettopp fordi det er både real-and-imagined.

Sandnes ligger i periferien av Stavanger, og er på denne måten geografisk marginalisert. Samtidig plasserer byen seg selv 'i *sentrum* for framtiden'. Her kan en si at diskrepansen oppstår mellom det diskursive nivået og den materielle realiteten. Fremtidsbyer eller utopier har historisk sett ofte blitt presentert som et sted med økt mobilitet, gjerne i form av nye transportsystemer og flyvende kjøretøyer.⁹⁴ I Sandnes brukes også mobilitet og bevegelse som bilde, om enn mer i en secondspacebetydning, når byen promoterer seg med innovasjon som et nøkkelbegrep. Innovasjon, eller nyskaping uttrykker handling, det vil si noe som er i bevegelse og som dermed er knyttet til temporalitet. Dette kan være en alternativ måte å belyse Sojas poeng om at temporaliteten representerer det aktive og geografien det statiske, bortsett fra at det i dette tilfellet dreier seg om framtidsvisjoner snarere enn et historisk narrativ.

⁹³ Emmanuel Levinas 1987. **Time and the Other**, Pittsburgh, PA: Duquesne University Press, s. 77.

⁹⁴ Dette ble spesielt tydelig på siste halvdel av 1800-tallet.

En annen grunn til at Sandnes er interessant å studere i relasjon til utopier, er at byen fremdeles ligger delvis i støpeskjeen, hvis vi sammenligner med for eksempel Stavanger. Byen har et særlig stort potensiale for utbygging og sentrumsutvikling. Som vist i kapittel 5 og 6, er Sandnes planlagt etter inspirasjon fra både spatiale og prosessuelle utopier. En viktig drivkraft for mange byer i dag er ønske om å skille seg ut med en egen byidentitet, et behov som utløses av en interurban konkurranse. Sandnes er imidlertid en del av Stavangerregionen og byen vokser stadig tettere sammen med sin nabo i nord. Selv om kommunen holder fast ved en duosentrisk bystruktur, er det ikke utenkelig at de to byene vil kunne slås sammen på et tidspunkt. Kommunaldirektørene Aas og Nilsson sier i intervjuet at de ikke tror en eventuell kommunesammenslåing ville få særlig store praktiske konsekvenser for Sandnes, fordi det fremdeles ville være behov for de samme funksjonene og tjenestene som i dag. Aas sier at den store motstanden mot sammenslåing som finnes i Sandnes, ligger på et emosjonelt plan. Det handler om tilknytning og lokal identitet. Han innrømmer imidlertid at det ville bli vanskeligere å promotere Sandnes om byen var en del av Stavanger. «Hva skulle vi selge da?» undrer han. Dagens utfordring er jo nettopp å distansere seg imagemessig fra Stavanger. Byens visjon om å være «i sentrum for framtiden» har en klar tilknytning til en utopitankegang. For at Sandnes skal kunne benytte seg av det å være real-and-imagined gjennom den spatio-temporale utopien som et verktøy i en entreprenørpolitisk planlegging, fordrer det altså at en status som egen kommune.

Kapittel 9

Avslutning

I denne oppgaven har jeg tatt utgangspunkt i Sandnes kommunes byvisjon «i sentrum for fremtiden» og latt den fungere som et springbrett for en drøfting av utopiens rolle i sentrums-planleggingen fra industriell og postindustriell periode. Med bakgrunn i dette utgangspunktet har jeg kommet fram til at de ulike periodenes byforståelse skiller seg fra hverandre på viktige punkter, men at en beskrivelse av brudd likevel ikke er helt dekkende.

Gjennom studier av Sverre Pedersens planlegging fra 1940- og 1950-tallet, har jeg funnet innflytelse fra både nyklassisisme og urbane utopier som hagebybevegelsen og funksjonalismen. I tillegg reflekterer Pedersens arbeid en betydelig interesse for mobilitet og teknologiske framskritt, noe som kommer spesielt til uttrykk gjennom hans begeistring for høybanen i Sandnes.

Snøhettas mulighetsstudie fra 2010 reflekterer nyliberale trekk ved vår samtid først og fremst ved å være initiert av den private aktøren Sandnes Sentrum A/S. Samtidig inngår prosjektet i en kjent entreprenørisk retorikk, noe som uttrykkes gjennom representasjonene. Arkitekten presiserte at prosjektet skulle være realiserbart. Neoliberalismen bidrar imidlertid til å gjøre helhets-planlegging vanskelig, noe som gjør studien mer utopisk enn intensjonen skulle tilsi. Hvis Snøhetta hadde fått realisert sin idé om urban dyrking, ville imidlertid «i sentrum for fremtiden» blitt materialisert i et konkret språk og blitt noe mer enn en luftig visjon. Økologi er et sterkt symbol på framtid. Dette knytter an til et viktig poeng i kapittel 8, nemlig at utopien, nærmere bestemt den spatio-temporale utopien, kan være et viktig verktøy som mulighetsrom i planleggingen.

Gjennom å studere representasjonene i de to prosjektene, peker jeg på forskjeller mellom planlegging i en velferdspolitisk kontekst og innenfor dagens strategipolitiske rammer. Mens poenget med Pedersens planer var en hensiktsmessig og pen by med orden og struktur, er målet med Snøhettas plan å gi Sandnes en identitet. Det betyr imidlertid ikke at inntrykket byen ga var uvesentlig for Pedersen, eller at Snøhetta ikke er opptatt av funksjonalitet. Ulike oppdragsgivere og politiske strømninger bidrar likevel til at eksempelvis bilproblematikk håndteres forskjellig. I Pedersens prosjekt hylles bilen og mobiliteten ved at fire nye gjennomfartsårer utgjør hovedgrepet i planen. Snøhetta ønsker å dempe dominansen av infrastruktur i sentrum gjennom sitt hovedgrep, som er et fritidslandskap. Dette prosjektet er i langt større grad konsentrert om fritidsaktiviteter og alle illustrasjonene er tomme for biler, som skal gjemmes under bakken. Spesielt gjennom en sammenligning av fig. 6.8 «Nordsentret» og 6.9 «Ruten» gjør jeg rede for hvordan velferdspolitikken og strategipolitikken har ulik estetikk.

Harvey hevder at entreprenørbyen er kjennetegnet av en overfladisk bildebruk som en del av imagebyggingen. Snøhetts prosjekt inngår i en entreprenørpolitisk kontekst og har flere illustrasjoner som bærer preg av reklameretorikk. Jeg har likevel også pekt på sider med prosjektet som har reell substans og som henger sammen med viktige spørsmål, som miljø og matvare-produksjon. Et tema som urban dyrking fremstår ikke bare som et salgstriks og inngår ikke i en internasjonal trend på linje med for eksempel waterfrontprosjekter. Oppgaven har derfor vist et eksempel på at det kommersielle og entreprenøriske ikke nødvendigvis er overfladisk. I dette tilfellet går det et skille mellom det kontekstuelle og prosjektformen på den ene siden og det innholdsmessige på den andre siden. Jeg vil hevde at Snøhetta har bidratt med en ny form for spatio-temporal utopi.

Harvey skiller mellom spatiale og prosessuelle utopier. Mens modernismens urbane utopier er av *spatial* karakter, kommer dagens neoliberalistiske utopier beskrives som *prosessuelle*. Denne distinksjonen er viktig i oppgaven fordi den bidrar til å tydeliggjøre bakenforliggende årsaker til sentrumsplanleggingen. Både velferdspolitikken og strategipolitikken har altså urbane utopier knyttet til seg, men de har ulik karakter. Denne forskjellen mellom det spatiale og det temporære knytter også an til et viktig aspekt ved oppgavens hovedteori, Sojas «Thirdspace.» Hans kritikk av temporalitetens dominans over spatialiteten er knyttet til betegnelsen *spatial reduksjonisme*. Gjennom en analyse av bygningene Sandnes kulturhus, Vitenfabrikken og KinoKino i relasjon til temaet kultur som byutviklingsstrategi, har jeg konkludert med at det oppstår nye former for spatial reduksjonisme. Mens Sojas betegnelse innebærer en kritikk av temporalitetens dominans over spatialiteten gjennom at historien styrer forståelsen av det geografiske stedet, så viser min analyse at vi snarere kan spore spatial reduksjonisme som følge av neoliberalistiske strømninger, som konsekvens av en imagebyggende eller utopisk tankegang.

Visjonen «i sentrum for framtiden» passer godt inn i bildet av imagepromoterende byer som deltar i en interurban konkurranse. Sandnes har imidlertid alltid vært preget av gründerånd og har dyrket dette som en del av sin identitet. Jeg mener at bakgrunnen for å etablere en slik ambisiøs byvisjon derfor ikke utelukkende kan tilskrives en kontemporær entreprenørpolitisk salgsretorikk. Kultursatsningen på 2000-tallet aktualiserer byens opprinnelige vekstgrunnlag, nemlig industri og handel, gjennom lokalisering av viktige institusjoner. En videreføring av historiske identitets-messige tyngdepunkter i dagens imagebygging bidrar til et element av kontinuitet over et tidsrom som ellers i stor grad beskrives med brudd i litteraturen. Oppgaven illustrerer dette gjennom studiene av arkitektur for kultur. Dette knytter også an til et annet viktig poeng, nemlig at det politiske skiftet som forekom i mange europeiske byer på 1980-tallet, ikke har funnet sted i Sandnes. Byen utviser her nok et element av kontinuitet som er ukarakteristisk for teori som omhandler kultur som byutviklingsstrategi.

Oppgavens sammenstilling av empiri, teori og metode har altså vist at den neoliberalistiske forklaringsmodellen, som nymarxistisk litteratur støtter seg til innen urban teori, ikke gir en komplett forklaring på urbaniseringsprosesser i Sandnes. Dette er en vesentlig erkjennelse jeg sitter igjen med etter arbeidet med oppgaven, og er noe som kan være tilfelle for andre byer også. Oppgaven utgjør dermed et innspill til et større teoretisk felt, selv om den mer konkret bidrar med kunnskap om lokale forhold.

I henhold til det jeg har studert ser jeg en tendens til å omtale næringslivet i mer positive vendinger når det ligger tilbake i tid. Viktige gründere i byens historie kan tillegges intensjoner for byens ve og vel som de ikke nødvendigvis har hatt. På samme måte tildeles kanskje dagens næringsliv automatisk en negativ rolle. En viktig erfaring jeg har gjort er at den urbanteoretiske litteraturen, særlig fra marxister som Soja, Harvey og Smith, fokuserer på sammenhengen mellom markedskreftenes økte innflytelse og kritikkverdige sosiale konsekvenser, som for eksempel gentrifisering. Flere er også inne på at det først og fremst er det offentlige som har endret rolle, eksemplifisert ved en overgang fra «governance» til «governance.» Dette representerer en form for brudd-tenkning som er omstridt innenfor andre tradisjoner, for eksempel arkitektur- og kunsthistorie. Som en forlengelse av denne oppgaven kunne det dermed være interessant å utforske hvordan synet på kapitalaktørene preger byforståelsen til ulike tider.

Litteratur

- Andersen, Svein A. 2006. Aktiv informantintervjuing. I **Norsk statsvitenskapelig tidsskrift**, Vol. 22, s. 278-298.
- Askim/Lantto 2009. Interaktiv læring. Vitenfabrikken, Sandnes. I **Arkitektur N**, utgave 03/09, s. 30-37.
- Aspen, Jonny 2003. **Byplanlegging som representasjon – en analyse av Harald Hals' generalplan for Oslo av 1929**, Con-text Avhandling 7, Oslo, Arkitektur- og designhøgskolen i Oslo.
- Aspen, Jonny 2007. Funksjonalisme som byplanideologi, **Fremtid for fortiden** (3/4):14-24.
- Aspen, Jonny 2005. Introduksjon. I Aspen, Jonny (red.). **By og byliv i endring. Studier av byrom og handlingsrom i Oslo**. s. 9-26. Oslo, Scandinavian Academic Press.
- Bergsli, Heidi 2005. Entreprenørpolitikk og byutvikling. Byutvikling og globale trender. I Aspen, Jonny (red.). **By og byliv i endring. Studier av byrom og handlingsrom i Oslo**. s. 87-118. Oslo, Scandinavian Academic Press
- Bianchini, Franco 1993. Remaking European cities; the role of cultural politics. I Bianchini, Franco og Parkinson, Michael (red.) **Cultural policy and the urban regeneration. The West European Experience**, s. 1-19. Manchester, Manchester University Press
- Bianchini, Franco 1999. Cultural Planning for Urban Sustainability, in: L. Nyström & C. Fudge (red.) **Culture and Cities. Cultural Proesses and Urban Sustainability**, s. 34-51. Stockholm, The Swedish Urban Development Council
- Binder, Per-Einar 2005. **Individet og den meningsbærende andre. En teoretisk undersøkelse av de mellommenneskelige forutsetningene for psykisk liv og utvikling med utgangspunkt i Donald W. Winnicotts teori**. Oslo, Unipub forlag.
- Borden, Iain 2000. Thick edge: architectural boundaries in the postmodern metropolis. I Borden, Iain og Rendell, Jane (red.) 2000. **InterSections. Architectural Histories and Critical Theories**, s. 221-246. London, Routledge.
- Braathen, Martin 2010. **Alt er arkitektur! Neoavantgarde og institusjonskritikk i Norge 1965-1970**. Trondheim, Tapir forlag.
- Chaplin, Sarah 2000. Heterotopia deserta: Las Vegas and other spaces. I Borden, Iain og Rendell, Jane (red.) 2000. **InterSections. Architectural Histories and Critical Theories**, s. 203-220. London, Routledge.
- Clarke, David B. 2003. **Consumer Society and the Postmodern City**. London, Routledge.
- Desfor, Gene og Laidley, Jennefer 2010. Introduction. I Desfor, Gene (m.fl.) (red.) 2010. **Transforming Urban Waterfronts. Fixity and Flow**. New York/London, Routledge.

Dicken, Peter 2002. Global Manchester: from globaliser to globalised. I Peck, Jami og Ward, Kevin (red.) **City of Revolution. Restructuring Manchester**, s. 18-33. Manchester, Manchester University Press.

Edensor, Tim 2006. Caudan: domesticating the global waterfront. I Bell, David & Jayne, Mark (red.) 2006. **Small Cities. Urban Experience Beyond the Metropolis**. New York, Routledge.

Findal, Wenche 2012. Frode Rinnan. (2012-01-15) I **Store norske leksikon**. Hentet fra http://snl.no/.nbl_biografi/Frode_Rinnan/utdypning

Fishman, Robert 1977. **Urban Utopias in the Twentieth Century. Ebenezer Howard, Frank Lloyd Wright, and Le Corbusier**. New York, Basic Books Inc.

Foucault, Michel 1967. **Of Other Spaces**. Foredrag gjengitt ved <http://foucault.info/documents/heteroTopia/foucault.heteroTopia.en.html>.

Florida, Richard 2002. **The Rise of the Creative Class: And How it's Transforming Work, Leisure, Community and Everyday Life**. New York: Basic Books.

Garcia, Beatriz 2004. Cultural Policy and the Urban Regeneration in Western European Cities: Lessons from Experience, Prospects for the the Future. **Local Economy** Vol. 19 (4):312-326.

Goonewardena, Kanishka (red.) 2008. **Space, Difference and Everyday Life. Reading Henri Lefebvre**. New York, Routledge.

Hagerup, Vegard, Larsen, Knut Einar 1981. Sverre Pedersen – en pionér i norsk bolig- og byplanlegging, Utstilling KURSUS NTH 1977, i Hagerup m.fl. 1981, **Sverre Pedersen – en pionér i norsk bolig- og byplanlegging**, s. 1-17. Trondheim, Norges Tekniske Høgskole – institutt for by- og regionplanlegging, skrift nr 1981:2.

Harvey, David 1989. From Managerialism to Entrepreneurialism: The transformation of Urban Governance in Late Captialism. **Geografiska Annaler**, s. 50-59.

Harvey, David 2000. **Spaces of Hope**. Edinburgh, Edinburgh University Press.

Haukeland, Alf 2008. Ut mot fjorden. **Arkitektur N**, utgave 05/08, s. 72-73.

Helliesen, Morten 2009. Nytt lys i skiltet. I **Noki 1/2009**. Sandnes, KinoKino.

Hetherington, Kevin 1997. **The Badlands of Modernity. Heterotopia and social ordering**. London, Routledge

Hove, Arne m. fl. (red.) 2007. **Sandnes. Hva hendte – og når?** Sandnes, Jærmuseet.

Howard, Ebenezer 1946. **Garden Cities of To-Morrow**, London, Faber and Faber Ltd.

- Jensen, Rolf H. 1981. Norsk byplanlegging med internasjonalt ry – forming av norsk byplanlegging under professor Sverre Pedersen, Foredrag KURSUS NTH 1981, i Hagerup m.fl. 1981, **Sverre Pedersen – en pionér i norsk bolig- og byplanlegging**, s. 18-27. Trondheim, Norges Tekniske Høgskole – institutt for by- og regionplanlegging, skrift nr 1981:2.
- Jessop, Bob & Sum, Ngai-Ling 2000. An Entrepreneurial City in Action: Hong Kong's Emerging Strategies in and for (Inter)Urban Competition. I **Urban Studies** 2000, Vol. 37 nr. 12, s. 2287-2313.
- Jodidio, Philip 2009. **Calatrava. Complete Works 1979-2009**. Köln, Taschen GmbH.
- Jones, Paul & Wilks-Heeg, Stuart 2004. Captalising Culture: Liverpool 2008. **Local Economy** Vol. 19 (4):341-360.
- Kostof, Spiro 1991. **The City Shaped. Urban Patterns and Meanings through History**. London, Thames&Hudson.
- Lending, Mari 2010. Forord: Arkitektoniske laboratorier. I Braathen, Martin 2010. **Alt er arkitektur! Neoavantgarde og institusjonskritikk i Norge 1965-1970**. Trondheim, Tapir forlag.
- Lexau, Siri S. 2000. **Mind the Gap. Mellomposisjoner i samtidsarkitekturen**. Akribe forlag.
- Li, Bård 2003. **Sverre Pedersens arkiv : Katalog over privatarkiv nr Tek 28 / Bård Li**. Trondheim, NTNU, Universitetsbiblioteket i Trondheim.
- Morshed, Adrian 2002. The Cultural Politics of Aerial Vision: Le Corbusier in Brazil (1929), i **Journal of Architectural Education**, Volum 55, Nr. 4, s. 201-210.
- Nerheim, Gunnar 2010. Tvillingbyen. i Hovland, Edgar m. fl. (red.) 2010, **Sandneshistorien, fra husklynge til stor by**, bind 1, s. 307-327, Bergen, Fagbokforlaget.
- Paavola, Mette 2011. Byutvidelse, i Sørby&Paavola 2011, **Sandnesarkitektur**, s. 137-145, Bergen, Fagbokforlaget.
- Peck, Jamie & Tickell, Adam 2002. Neoliberalizing Space. I Brenner, Neil & Theodore, Nik 2002. **Spaces of Neoliberalism. Urban Restructuring in North America and Western Europe**. Oxford, Blackwell, s. 33-58.
- Pedersen, Sverre 1944. **Brev til Herr Byingeniøren, Sandnes**, 14.08.1944.
- Pedersen, Sverre 1928. **Brev til Herr kommuneingeniøren i Höiland, adr. Sandnes og herr byingeniör Refsnes, Sandnes**, 17.02.1948.
- Pedersen, Sverre 1944. **Brev til Herr ordfører Torgersen, Sandnes**, 26.06.1944.
- Pedersen, Sverre 1931. **Kortfattet sammendrag av forelesningene i «Byplaner» ved Norges tekniske høiskole**. Trondheim, Tapir.

- Pedersen, Sverre 1949. **Reguleringsvedtekter for Sandnes nye stasjonsområde innen Høyland herred.**
- Pinder, David 2005. **Visions of the City. Utopianism, Power and Politics in Twentieth-Century Urbanism.** Edinburgh, Edinburgh University Press.
- Prytherch, David L. & Maiques, Josep Vicent Boira 2009. City Profile: Valencia. I **Cities**, Volume 26, Issue 2, Pages 103-115. ScienceDirect
- Refsnes, Egil 1942, **Brev til Herr professor Sverre Pedersen**, Trondheim, 31.10.1942
- Robbins, Edward 2005. Et nabolag uten naboskap. Virkningene av fornyelsen på Grünerløkka. I Aspen, Jonny (red.). **By og byliv i endring. Studier av byrom og handlingsrom i Oslo.** s. 223-249. Oslo, Scandinavian Academic Press.
- Sandnes Indre Havn KF 2011. **Havneparken – fremtidens arbeidsplasser og byboliger i sentrum av Sandnes.** Salgsbrosjyre.
- Sert, José Luis 1947. **Can Our Cities Survive? an ABC of urban problems, their analysis, their solutions. Based on the proposals formulated by the C.I.A.M.** Cambridge, The Harvard University Press.
- Skidelsky, Robert 2009. **Keynes. The Return of the Master.** London, Penguin.
- Smith, Neil 2002. New Globalism, New Urbanism: Gentrification as Global Urban Strategy. I Brenner, Neil & Theodore, Nik. (red.) **Spaces of Neoliberalism**, s. 80-100. Oxford, Blackwell.
- Snøhetta, 2008. Operabygningen. **Arkitektur N**, utgave 05/08, s 32-43
- Soja, Edward 2000. **Postmetropolis. Chritical Studies of Cities and Regions.** Oxford, Blackwell
- Soja, Edward 1996. **Thirdspace. Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Places.** Oxford, Blackwell.
- Swyngedouw, E. 2004. Globalisation or 'Glocalisation'? Networks, Territories and Rescaling. **Cambridge Review of International Affairs**, Volume 17, Number 1, s 25-48.
- Sørby, Hild 2002. Funksjonalistisk arkitektur i Stavanger. I **Stavanger Museums Årbok**, årg. 111 (2001), s. 5-34.
- Sørby, Hild 2011. Senmodernismen, i Sørby&Paavola 2011, **Sandnesarkitektur**, s. 69-86, Bergen, Fagbokforlaget.
- Sørensen, Anne Scott m.fl. 2008. **Nye kulturstudier.** Oslo, Spartacus forlag A/S.
- Thomassen, Øyvind 1997. **Herlege tider. Norsk fysisk planlegging ca. 1930-1965**, Trondheim, Tapir NTNU Historisk institutt.

Tysdal, Olav 2010a. Alt eller ingenting, i Hovland, Edgar m. fl. (red.) 2010, **Sandneshistorien, fra husklynge til stor by**, bind 1, s. 307-327, Bergen, Fagbokforlaget.

Tysdal, Olav 2010b. Sandnes tar fatt, i Hovland, Edgar m. fl. (red.) 2010, **Sandneshistorien, fra husklynge til stor by**, bind 1, s. 263-306, Bergen, Fagbokforlaget.

Vareide, Knut og Kobro, Lars Ueland 2012. **Skaper kultur attraktive steder?** TF-notat 1/2012. Bø i Telemark, Telemarksforsking.

Warren, S. 2009. Postmodern City. I **New York** (2009), s. 355-362.

Wessel, Terje 2006. Los Angeles-Modellen. En postmoderne byutviklingsmodell. I Ugelvik Larsen, Stein (red.) **Teori og metode i geografi**, s. 94-112. Oslo, Fagbokforlaget.

Yin, Robert K. 2009. **Case Study Research: Design and Methods**. London, Sage Ltd.

Prosjekter, planer og offentlige dokumenter

Pedersen, Sverre 1949. **Reguleringsplan for det nye stasjonsområdet på Skeiane.**

Pedersen, Sverre 1955. **Reguleringsplan for Gannsområdet.**

Sandnes kommune 2011. **Kommuneplan 2010-2020.**

Sandnes kommune 2011. **Revidert kommuneplan 2011-2025.**

Sandnes kommune 2005. **Byen skapes av god kultur. Strategisk kulturplan 2005-2010.**

Sandnes kommune 2005. **Vel bevart i Sandnes? Kommunedelplan for kulturminner og kulturmiljøer i Sandnes 2005-2017.**

Snøhetta 2010. «**Typisk Sandnes**»

Avisartikler

«**Byutvidelsen Sandnes-Høyland**»

Rogaland 09.12.1939

«**Den lille byen Sandnes – Norges første Høybane**»

Arbeideravisa 16.03.1955

«**Den nye reguleringsplanen for Sandnes åpner rommelige trafikkårer**»

Stavangeren 08.11.1946

«**En hensiktsmessig og pen by er målet med Sandnes' nye byplan**»

Stavanger Aftenblad 23.11.1948

«Lageret skal på lager»

Stavanger Aftenblad 07.10.2011

«Overraska av nakne menn på scenen»

Stavanger Aftenblad 04.11.2009

«Professor Sverre Pedersen har gjort ferdig en god byplan for Sandnes»

Iste mai Stavanger 02.11.1948

«Sandnes – byen med den alsidige industri, trygge økonomi, og det gode forhold til oplandet»

Stavangeren 02.09.1939

«Sandnes får ny hovedtrafikk-åre»

Rogaland 23.10.1949

«Sandnes nye byplan»

Stavangeren 26.08.1950

«Sandnes og Høyland ein kommune»

Stavanger Aftenblad 10.02.1940

«Sandnes skal få brede gater og åpne plasser»

Stavanger Aftenblad 09.09.1942

«Storslåtte reguleringsplaner for områdene om den nye Sandnes-stasjonen»

Stavangeren 17.12.1949

Internettsider

Foucault, Michel: Of Other Spaces (1967), Heterotopias:

<http://foucault.info/documents/heteroTopia/foucault.heteroTopia.en.html>

Havneparken:

<http://www.sandnes-havneparken.no>

Jærmuseet:

<http://www.jaermuseet.no>

Regional Arena for Samtidsdans (RAS):

<http://www.ras.as/>

Sandnes kommune:

<http://www.sandnes.kommune.no>

Sandnes Sentrum A/S:

<http://www.sandnes-sentrum.no>

Skanska A/S, boligprosjektet Indre Vågen Atrium:
<http://www.bolig.skanska.no/Prosjekter/IndreVagen/>

Snøhetta arkitekter:
<http://snøhetta.no/>

Store Norske Leksikon:
http://snl.no/nbl_biografi/Frode_Rinnan/utdypning

Vulkan:
<http://www.vulkanoslo.no/>

Wikipedia:
http://no.wikipedia.org/wiki/Johan_Caspar_de_Cicignon

Illustrasjoner

Hvis ingen referanse er oppgitt, er illustrasjonene egenproduserte. Alle fotografier er mine egne.

Figur 2.1	TIDSLINJE. Oversikt over relevante årstall.	9
Figur 2.2	OVERSIKT: Hovedillustrasjonen viser bebyggelsesstruktur i analyseområdet.	10
Figur 2.2.1	Topografi.	10
Figur 2.2.2	Topografi og bebyggelsesstruktur.	10
Figur 2.2.3	Funksjoner i industriell periode.	11
Figur 2.2.4	Funksjoner i postindustriell periode.	11
Figur 2.3.1	SITUASJONSPLAN: Ortofoto, Sandnes kulturhus samt del av områdetplan, Sandnes indre havn.	12
Figur 2.3.2	KULTURHUSET: Foto, kulturhusets inngangsparti.	12
Figur 2.3.3	NÆRMILJØ: Foto, Sandnes kulturhus sett fra nord-øst.	13
Figur 2.4.1	SITUASJONSPLAN: Ortofoto, Vitenfabrikken.	14
Figur 2.4.2	INNGANGSPARTI: Foto, Vitenfabrikken på kveldstid.	14
Figur 2.4.3	SILKETRYKK: Foto, Vitenfabrikken, nærbilde av fasaden	15
Figur 2.4.4	KONTEKST: Foto, Vitenfabrikken, fasade mot sør.	15
Figur 2.5.1	SITUASJONSPLAN: Ortofoto, Rådhuseteateret/KinoKino.	16
Figur 2.5.2	KINOKINO: Foto, KinoKino, fasader mot vest og sør.	16
Figur 2.5.3	ART DECO: Foto, KinoKino, fasade mot nord.	17
Figur 2.5.4	FUNKSJONALISME: Foto, KinoKino, fasade mot vest.	17
Figur 2.6	PEDERSEN: «Skisse sett fra luften.» Sverre Pedersens hovedplan for Sandnes, 1950.	18
Figur 2.7	SNØHETTA: Snøhettas mulighetsstudie for Sandnes sentrum (2010).	19
Figur 5.1	CICIGNON: Utsnitt av Trondheims barokkinspirerte Cicignonplan fra 1681 (Wikipedia).	42
Figur 5.2	SPEER: Utsnitt av nord/sør-aksen i Albert Speers Berlinplan fra 1938 (Kostof 1991).	42
Figur 5.3	HOWARD: «The Social City» av Ebenezer Howard, 1898 (Pinder 2005).	42
Figur 5.4	INFRASTRUKTUR: Pedersens fire hovedgjennomfartsårer i Sandnes.	43

Figur 5.5	PEDERSEN: Illustrasjonen viser to av planene Sverre Pedersen tegnet i Sandnes, «Nordsentret» og «Det nye stasjonsområdet på Skeiane.»	50
Figur 5.6	NORSENTRET: Planen «Nordsentret» i Gannsområdet, Sverre Pedersen.	50
Figur 5.7	SKEIANE: Plan over det nye stasjonsområdet på Skeiane, Sverre Pedersen.	51
Figur 5.8	OPFARTSGATE: «Bilag til forslag om byingeniørens forslag til ny Opfartsgate (dat. 2.5.44) og stigningsforbedringer i området ovenfor Sykehuset (SP 1.6.49)»	52
Figur 5.9	GANNSOMRÅDET: «Reguleringsplan for Gannsområdet i Sandnes. Isometrisk Perspektiv.» Sverre Pedersen, 1955.	52
Figur 5.10.1	NORSENTRET: Illustrasjonen viser en plantegning for området «Nordsentret. Alternativ 1» og er datert september 1954.	53
Figur 5.10.2	NORSENTRET: Perspektivframstilling.	53
Figur 6.1	LEISURELAND: Et forenklet regionskart som grunnlag og kommunegrensen over beskriver «identitetsutvikling» og «kobling fritid +landbruk.» Snøhetta, 2010.	60
Figur 6.2	FIRE SONER: Illustrasjonen til høyre viser Snøhettas inndeling av Sandnes i fire soner.	60
Figur 6.3	FRITIDSLANDSKAP: Digitalt konstruert 3D-landskap til venstre gir en utsikt over fritidslandskapet sett fra fjorden mot sør-vest.	61
Figur 6.4	ANKERPUNKTER: Snøhettas forslag til fem «ankerpunkter» i sentrum.	61
Figur 6.5	GRÜNDER CAMPUS: Fotomontasje, Snøhettas forslag til anvendelse av Vågenområdet.	64
Figur 6.6	HAVNEPARKEN: Fotomontasje fra utbyggingsprosjektet «Havneparken.»	64
Figur 6.7	BLUE VILLAGE: Fotomontasjen fra Snøhettas forslag til anvendelse av havneområdet og Strandgata.	65
Figur 6.8	NORSENTRET: Perspektivtegning, Sverre Pedersen.	68
Figur 6.9	RUTEN: Fotomontasje av Snøhettas forslag til anvendelse av bakkenivået på Ruten.	69
Figur 8.1	ANKOMST: Fotomontasjen viser Snøhettas eksempel på hva som kan møte den reisende når toget stopper på Sandnes stasjon og en kikker utover «fritidslandskapet.»	92
Figur 8.2	IDENTITET: Grafisk framstilling av Snøhettas innledningsspørsmål for prosjektet «Typisk Sandnes,» nemlig «Hvordan gjøre Sandnes Sentrum til en destinasjon?»	93

